

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΠΛΕΥΡΗΣ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΗΛΕΚΤΡΟΝ»
ΑΘΗΝΑΙ 2012

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας μας ἐγνώρισε μέχρι σήμερον δύο κολοσσιαία ἔργα Γερμανῶν συγγραφέων. Τὸ «Die Philosophie der Griechen in ihrer Geschichtlichen Entwicklung» (Ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων, εἰς τὴν ἱστορικὴν τῆς ἀνάπτυξιν) τοῦ Eduard Zeller, καὶ τὸ «Grundriss der Geschichte der Griechischen Philosophie» (Σύνοψις τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας), τοῦ Zeller πάλιν, μὲ συμπληρώσεις τοῦ Wilhelm Nestle.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ δευτέρου συγγράμματός διαβάζομεν ἐπὶ λέξει ὅτι «Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἔχει, ὅπως ὅλα τὰ προϊόντα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ηἰγιαίου καὶ τοῦ βασικοῦ, διὰ τὴν ΑΝΑΠΤΥΞΙΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟΥ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ. Ὅλα τὰ θεμελιώδη ζητήματα τῆς φιλοσοφίας, τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς, οἱ Ἕλληνες, ΤΑ ΕΘΕΣΑΝ ΚΑΙ ΑΠΕΚΡΙΘΗΣΑΝ μὲ τὴν γνώρισον, διὰ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, διαυγῆ καθαρότητα. Ἐδημιούργησαν τὰ βασικὰ ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας καὶ διότι ἀρχικῶς φιλοσοφία καὶ φυσικὴ ἦσαν ἐνωμέναι κατεσκεύασαν ἐπίσης μὲγάλο μέρος, ἀπὸ τὰς ἐννοίας τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ΔΙΑ ΤΩΝ ΟΠΟΙΩΝ ΚΙΝΕΙΤΑΙ ΚΑΙ ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΟΠΟΙΩΝ ΕΡΓΑΖΕΤΑΙ Ἡ ΜΕΤΕΠΕΙΤΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐγενε Η ΜΗΤΕΡΑ ΟΛΟΚΛΗΡΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ. Αἱ φιλοσοφικαὶ ἰδέαι, ποῦ εὐρίσκαμεν εἰς τὰ βιβλία τῶν Ῥωμαίων δὲν εἶναι πρωτότυποι, ἀλλὰ ΠΑΡΜΕΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΕΡΜΕΝΑΙ ΜΕ ΤΟ ΕΝΔΥΜΑ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ, Εἰς ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΝΕΩΤΕΡΟΝ ΚΟΣΜΟΝ...» I

Ὅταν λοιπὸν οἱ Γερμανοὶ Ἑλληνολόγοι διακηρύσσουσιν τὸσον οὐουδαίως ἀναγνωρίσεις ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ μεγαλείου, εἴμεθα ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ὑποχρεωμένοι νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἀποτελεῖ ἀξιοθρήνητον διαπίστωσιν τὸ γεγονός, ὅτι οὐδεὶς ἀπόφοιτος Γυμνασίου, οὐδεὶς φοιτητὴς καὶ οὐδεὶς πτυχιούχος Ἀνωτάτης Σχολῆς γνωρίζει τί εἶναι

οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι. Τὰ Γυμνάσια, τὰ Πανεπιστήμια καὶ τὰ Πολυτεχνεῖα ἐξάγουσιν κεφαλὰς στομυρωμένους ἀπὸ τσιμέντα, φάρμακα, δοκοῦς, νόμους καὶ βίβλας καὶ τὰς ἐξαπολύουσιν εἰς τὴν ἐθνικὴν κοινωνίαν ἱκανοὺς νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ προβλήματα τσιμεντῶν, φαρμάκων, δοκῶν, νόμων καὶ βιβλῶν, ἀλλὰ ἀνίκανοὺς νὰ ἀντιμετωπίσουσιν προβλήματα τῆς υπάρξεως, τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς.

Ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος κατορθώσῃ νὰ συλλάβῃ τὰ βαθύτερα νοήματα τῆς υπάρξεως, τὸν προορισμὸν τῆς καὶ τὴν προέλευσίν τῆς, τότε ὅλα τὰ ἄλλα ζητήματα θὰ ἔχουσιν ἀπλοποιηθῆ καὶ θὰ αὐτολύωνται. Ἡ βῆσις τῶν πάντων καὶ πάσης ἐνεργείας, σκέψεως καὶ προθέσεως παραμένει ὁ καθορισμὸς ἀρχῶν ζωῆς, αἱ ὁποῖαι ὑπὸ τὴν μορφήν ἐπιταγῶν ἠθικῆς συνειδήσεως κατευθύνουσιν τὸ άτομον ὡς ὄντοτητα, ἐντὸς τοῦ ἀεירוῦ Σύμπαντος.

Εἰς τὰ ἐπιβλητικὰ ταῦτα αἰτήματα, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἀγωνιᾷ ἡ ψυχὴ, οἱ ἈρχαιοἝλληνες ἐδωσαν ῥωμαλέας ἀπαντήσεις, τὰς ὁποίας οἱ ἔξένοι μελετοῦν, διὰ νὰ ὠφελοῦνται, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες τὰς ἀγνοοῦν.

Ὅθεν, θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἐλέγαμεν, ὅτι φιλοδοξία τοῦ παρόντος βιβλίου εἶναι νὰ παρουσιάσῃ κατὰ τρόπον συνοπτικόν, ἐκλαϊκευμένον, ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονικόν, τὰς διαφόρους φιλοσοφικὰς θεωρίας τῶν ἐπιφανῶν τέκνων τῆς Ἑλληνικῆς μας Πατρίδος.

Ἀθήναι, Νοέμβριος 1970

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
ΙΩΝΙΚΗ (Θαλής, Ἀναξίμανδρος, Ἀναξίμανης)	7
ΠΥΘΑΓΟΡΙΚΗ (Πυθαγόρας, Φιλάσος)	18
ΕΛΕΑΤΙΚΗ (Ξενοφάνης, Παρμενίδης, Ζήνων, Μέλισσος)	25
ΗΡΑΚΛΕΙΤΙΚΗ (Ἡράκλειτος)	34
ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΗ (Ἐμπεδοκλής, Ἀναξαγόρας)	39
ΑΤΟΜΙΚΗ (Λεύκιππος, Δημόκριτος)	46
ΣΟΦΙΣΤΙΚΗ (Πρωταγόρας, Γοργίας)	51
ΑΤΤΙΚΗ (Σωκράτης)	60
ΜΕΓΑΡΙΚΗ (Εὐκλείδης, Στίλβων)	65
ΗΛΙΟΕΡΕΤΡΙΚΗ (Φαίδων, Μενέδημος)	70
ΚΥΝΙΚΗ (Ἀντισθένης, Διογένης)	72
ΗΔΟΝΙΣΤΙΚΗ (Ἀριστίππος, Ἡγησίππος)	79
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΗ (Πλάτων, Σπεύσιππος, Ξενοκράτης)	84
ΠΕΡΙΠΑΤΗΤΙΚΗ (Ἀριστοτέλης, Θεόφραστος)	92
ΣΤΩΪΚΗ (Ζήνων ὁ Κιτιεύς, Χρύσιππος, Ποσειδώνιος, Ἐπίκτητος)	100
ΕΠΙΚΟΥΡΙΚΗ (Ἐπίκουρος)	111
ΣΚΕΠΤΙΚΗ (Πύρρων, Ἀρκεσίλαος)	116
ΠΙΘΑΝΟΚΡΑΤΙΚΗ (Καρνεάδης)	121
ΕΚΛΕΚΤΙΚΗ (Παναίτιος)	124
ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΗ (Σακκάς, Πλωτίνος)	128
ΣΥΡΙΑΚΗ (Ίαμβλῆχος)	132
ΠΕΡΓΑΜΗΝΗ (Αἰδέσιος)	135
ΑΘΗΝΑΪΚΗ (Πρόκλος, Δαμόσκιος)	136
ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ (Ἰγνατίος, Συνέσιος)	140

ΙΩΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΘΑΛΗΣ Ο ΜΙΛΗΣΙΟΣ (624 - 546 π. Χ.)

Ὁ Θαλῆς, κατὰ γενικὴν ἀναγνώρισιν, θεωρεῖται ὁ πρῶτος Ἑλλήν φιλόσοφος καὶ ἐπιστήμων. Ἐπομένως μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ καὶ ὡς ὁ ἰδρυτὴς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐγεννήθη εἰς τὴν Μίλητον, ἀλλὰ ἡ καταγωγὴ τοῦ ἦτο ἀπὸ τὴν Βοιωτίαν. Κατὰ τὸν ἐπιφανῆ μάλιστα Ἑλληνα ἱστορικὸν καὶ τύραννον τῆς Σάμου Δούριδα, ὁ Θαλῆς προήρχετο ἀπὸ τὸ γένος τῶν Θηλιδῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Κάδμου, τοῦ ἐθνικοῦ ἥρωος τῶν Θηβαίων. Τοῦναντίον ὁ Ἡρόδοτος (I, 170) παρασυστάμενος, προφανῶς, ἀπὸ τὸ ξενικὸν ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ Ἐξαμνύου, νομίζει, ὅτι ἡ ἀνωτάτη καταγωγὴ τοῦ Θαλοῦ εἶναι φοινικική: «τὸ ἀνέκαθεν γένος ἐόντος οὐίνικος». Ἀλλὰ τοῦτο, πλὴν τῆς μαρτυρίας τοῦ Δούριδος, εἶναι λάθος καὶ διὰ δύο προσέτι σοβαροὺς λόγους. Κατ' ἀρχὴν, διότι ὁ Θαλῆς ἀνεμίχθη ἐνεργῶς μετὰ τὴν δημοσίαν ζωὴν τῆς πόλεώς του, πρᾶγμα πού θά τοῦ ἀπηγορεύετο ἂν δὲν ἦτο Ἑλλήν. Κυρίως, ὁμῶς, διότι ὁ ἀξιόπιστος βιογράφος Ἐρμιππος, διέσωσεν ὅτι, ὁ Θαλῆς ἔλεγεν, ὅτι ὀφείλει εὐγνωμοσύνην εἰς τὴν τύχην διὰ τρία τινά: Πρῶτον, διότι ἐγεννήθη ἀνθρωπος καὶ ὄχι θηρίον, δεῦτερον, διότι ἐγεννήθη ἀνδρᾶς καὶ ὄχι γυναῖκα καὶ τρίτον, διότι ἐγεννήθη Ἑλλήν καὶ ὄχι βάρβαρος: «Ἐφασκε γὰρ τριῶν τούτων ἐνεκα χάριν ἔχειν τῆς τύχης: πρῶτον μὲν ὅτι ἀνθρωπος ἐγενόμην καὶ οὐ θηρίον' εἶτα δὲ ἀνὴρ καὶ οὐ γυνή καὶ τρίτον Ἑλλήν καὶ οὐ βάρβαρος». Σχετικῶς ὄρα καὶ εἰς Διογένην τὸν Λαέρτιον (I, 32) ἂν καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος καθόσον οὐδεὶς σήμερον ἀμφισβητεῖ τὴν ἐλληνικότητα τῆς καταγωγῆς τοῦ Θαλοῦ.

Ὁ Θαλῆς ἐπιφελήθη τῆς εὐκαιρίας, πού τοῦ παρεῖ-

χεν ἡ Μίλητος, ὡς διασταύρωσις τῶν ἐμπορικῶν δρομολογιῶν, διὰ τὴν ταξιδεύσασιν εἰς τὴν Περσίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον. Ἐκεῖ κατῴρθωσεν τὴν μετρήσασιν τὸ ὕψος τῶν πυραμίδων ἐκ τοῦ ἰσικίου αὐτῶν καὶ ἔδωσεν μίαν ἰδικὴν του ἐρμηνείαν εἰς τὰς πλημμύρας τοῦ Νείλου, τὰς ὁποίας ἀπέδωσεν εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὰ ρεύματα τοῦ ποταμοῦ ἀνακόπτονται ἀπὸ ἰσχυροὺς ἀνέμους, ποὺ πνέουσιν ἀντιθέτως πρὸς ἐκεῖνα. Ὅπως δὲ ἔπληροφόρηθη πολλὰ ἐκ τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων, ἀλλὰ συγχρόνως, καθὼς προκύπτει ἐκ πλήθους ἀρχαίων μαρτυριῶν, τοὺς ἐδίδασκεν κίολας.

Εἰς τὸν τομέα τῆς ἐπιστήμης, αἱ ἐπιτυχίαι του ὑπῆρξαν πρωτοφανοὺς σημασίας, ἰδίως εἰς τὴν γεωμετρίαν, ὅπου ἀνεκάλυψεν καὶ ἀπέδειξεν μαθηματικῶς, ὅτι αἱ παρὰ τὴν βάσιν παντὸς ἰσοσκελοῦς τριγώνου γωνίαι εἶναι ἴσαι, ὅτι ἡ διάμετρος χωρίζει τὸν κύκλον εἰς δύο ἴσα μέρη, ὅτι δοθείσης τῆς βάσεως καὶ τῶν ἐκατέρωθεν γωνιῶν κατασκευάζεται τρίγωνον. Ἐπίσης, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος, ὁ Θαλῆς κατείχε τὰς ιδιότητας τῶν ὁμοίων τριγώνων καὶ ἀπέδειξεν ἀκόμη, ὅτι ἡ ἐγγεγραμμένη εἰς ἡμικύκλιον γωνία εἶναι ὀρθή.

Σημαντικαὶ ἐπίσης ὑπῆρξαν καὶ αἱ ἀνακαλύψεις τοῦ Ἑλλήνου σοφοῦ εἰς τὴν ἀστρονομίαν. Φυσικά, ἡ ἐντυπωσιακώτερα ἐξ αὐτῶν, ἦτο ἡ πρόβλεψις τῆς ἡλιακῆς ἐκλείψεως, ἡ ὁποία ἔλαβε χώραν τὴν 28ην Μαΐου τοῦ 585 π.Χ. (Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον). Ἡ πρόβλεψις αὕτη εἶναι ἡ πρώτη, ποὺ ἐγένετο εἰς τὸν κόσμον καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἤκθη ὁ Θαλῆς ἐκ τῆς μελέτης τῶν τροχιῶν τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, αἱ ὁποῖαι ὅταν συνέπιπτον κατὰ κάθετον ἐννοίαν προεκάλλουν ἐκλείψιν. Τὴν γνώμην αὕτην τοῦ θαλοῦ μᾶς τὴν παραδίδει ὁ Ἀέτιος, ὡς ἐξῆς: «Θαλῆς πρῶτος ἔφη ἐκλείπειν τὸν ἥλιον τῆς Σελήνης αὐτὸν ὑπερχομένης κατὰ κάθετον».

Ὅσαὺτως ἀξιωματικῶς εἶναι καὶ αἱ διαπιστώσεις τοῦ θαλοῦ περὶ τῆς Μικρᾶς Ἀρκτοῦ, διὰ τὴν εὐρεσίαν τοῦ Βορρᾶ, περὶ τῶν ἐρευνητῶν του διὰ τὴν μέτρησιν τῆς διαμέτρου τοῦ ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης, ἐν συσχετισμῶ πρὸς τὰς φαινόμενας τροχιάς αὐτῶν, περὶ διαστημολογιῶν, διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῆς ἀποστάσεως τῶν πλοίων τῶν κατευθυνομένων πρὸς τὴν ξηρὰν, κ.λ.π., κ.λ.π.

Ὅσοῦτο, πλὴν τῶν θεωρητικῶν ἐπινοήσεων τοῦ θα-

λοῦ, ἐξ ἴσου ἐξαιρετικαὶ ἦσαν καὶ αἱ πρακτικαὶ ἐφαρμογαὶ τῶν συλλογισμῶν του. Μία τοιαύτη ἐφαρμογή ἦτο καὶ ἡ διὰ συστήματος διώρυγος ἐκτροπὴ τοῦ ποταμοῦ Ἄλυος, ὡστε τὰ διέλθουν τὰ στρατεύματα τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου, τοῦ ὁποῖου ὁ θαλῆς διετέλεσεν τρόπον πινὰ τεχνικὸς σύμβουλος. Πάντως μεγάλη δόξα ἀνήκει εἰς τὸν θαλῆν, διότι αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος παρατήρησεν τὰ φαινόμενα τοῦ μαγνητισμοῦ καὶ τοῦ ἡλεκτρισμοῦ, ὡστε οὐσιαστικῶς πρέπει νὰ θεωρηθῆται ὁ ἀνακαλύψας τὸν ἡλεκτρισμὸν, τὴν ἐνέργειαν τοῦ ὁποῖου εἶδε εἰς τὸ ἡλεκτρον, ποὺ ἦτο εἶδος ἀπολιθωμένης ρητίνης, δυναμένης νὰ παρασύρῃ πρὸς αὐτὴν, διὰ τῆς τριβῆς, διάφορα σωματίδια.

Θεμελιωδὲστάτη ὅμως διὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ θαλοῦ καθιέρωσις τῆς ἀρχῆς τῆς θεωρητικῆς ἀναζητήσεως τῶν αἰτίων, ἐπὶ τῆς ὁποίας βασίζεται πᾶσα ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ σκέψις. Τοῦ λοιποῦ ὁ θεωρητικὸς προσδιορισμὸς τῆς αἰτίας, ποὺ δίδει τὴν ἐξήγησιν τῶν φαινομένων ὑποκαθιστᾷ τὸν ἀσυνείδητον καὶ τυχαῖον ἐμπειρισμὸν.

Φιλοσοφικῶς ὁ Θαλῆς εἶναι μονιστής. Πιστεῖται δηλαδὴ πῶς ἡ πρωταρχικὴ οὐσία ὄλων τῶν ὄντων εἶναι μία, ἡ ὁποία εἶναι τὸ ὕδωρ: «Ἀρχὴν δὲ τῶν πάντων ὕδωρ ὑπεστήσατο» (Διογ. Λαέρτιος, I, 27). Κάθε τι τὸ ὁποῖον βλέπομεν προέρχεται ἐκ τοῦ ὕδατος καὶ ἀποτελεῖ ἀπλήν μετατροπὴν τῆς ἐνιαίας αὐτῆς οὐσίας τῶν ὄντων. Ἀλλὰ ἡ πρωταρχικὴ οὐσία, τὸ ὕδωρ δηλαδὴ καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς προερχόμενα δὲν εἶναι νεκρά. Εἶναι πλήρη ζωῆς. Πλήρη ἐνεργείας. Ὅς ἐκ τούτου, κακῶς ὁ Θαλῆς τοποθετεῖται εἰς τοὺς ὕλιστας, καθόσον, νὰ μὲν ἐδέχετο ὡς πρῶτην οὐσίαν τῶν ὄντων μίαν ὕλικήν, τὸ ὕδωρ, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο ἀψυχον, ἦτο μεστὸν ἐνεργείας. Ἐκ τοῦ ὕδατος ἀπορρέουν ὅλα τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα, ὅπως καὶ τὸ ἴδιον τὸ ὕδωρ, τελοῦν ἐν ἀρρήκτῳ δεσμῶ με μίαν ἐνεργητικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου: «καὶ ἐν τῷ ὄλῳ δὲ τινες αὐτὴν (τὴν ψυχὴν) μεμίσθαι φασιν...» (Ἀριστοτέλης: «Περὶ ψυχῆς», I, 5). Ὅπως π.χ. τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἔχει τὴν ψυχὴν, ὁμοίως καὶ ἅπαντα τὰ ὕλικά ὄντα ἐμφοροῦνται ὑπὸ ἐνεργείας, ἡ ὁποία περικλείεται ἐντὸς των, δίκην ψυχῆς: «τὸν λίθον, ἔφη, ψυχὴν ἔχει» (ἐνθ. ἀνωτ.).

Ἄφοῦ λοιπὸν ὁ Θαλῆς ἐθεώρει, ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ζωντανή, δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίζωμεν, ὅτι αὐτός εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς φιλοσοφίας, πού παρουσιάσθη πολὺ μεταγενεστέρως μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ὕλοζωϊσμοῦ ἢ ὕλοψυχισμοῦ καὶ ἡ ὁποία πρесеβύει, ὅτι κάθε ὕλικόν ἀντικείμενον διαθέτει ψυχὴν εἴτε αὐθιγὰ ἀρκτῶς ἰδικὴν του, εἴτε παρεχομένην ὑπὸ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου.

Αἱ πολιτικαὶ πεποιθήσεις τοῦ θαλοῦ ἀναμφισβητήτως ἦσαν ἀντιδημοκρατικαί, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι ἠρνεῖτο τὴν ἰσότητά μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ὑπεστήριζεν τὰς φυλετικὰς διακρίσεις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων καὶ ἐτάσσετο ἀνεπιφυλάκτως, ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ τῆς αὐγκεντρικῆς δικαίσεως.

Σχετικῶς καὶ πρὶν καταστραφοῦν οἱ Ἴωνες, ὅπως γράφει ὁ Ἡρόδοτος, θὰ ἠδύνατο νὰ ὠφεληθοῦν ἀν ἠκούον τὸν θαλῆ, ὁ ὁποῖος ὡς πολιτικὸς σύμβουλος των, τοὺς εἰσηγήθη ἐπιμόνως νὰ κλείσουν τὰς βουλὰς τῶν διαφόρων πόλεων καὶ νὰ ἔχουν μόνον μίαν, τὴν ὁποίαν νὰ ἐγκαταστήσουν εἰς τὴν νῆσον Τέων, ἡ ὁποία εὐρίσκετο εἰς τὸ μέσον τῆς Ἰωνίας: «Χρηστὴ δὲ καὶ πρὶν ἢ διαφθαρῆναι Ἴωνίων θαλέω ἀνδρὸς Μιλήσιου (γνώμη) ἐγένετο ὅς ἐκέλευε ἐν βουλευτήριον Ἴωνας ἐκτίσθαι». Ἐστρέφετο ἐπίσης κατὰ τῶν κεφαλαιοκρατῶν τῆς ἐποχῆς προτρέπων νὰ μὴ κερδίζη κανεὶς χρήματα μὲ ἀσχημον τρόπον: «Μὴ πλούτει κακῶς» καὶ ἐπίστευεν εἰς τὸν θεόν, ὁ ὁποῖος, κατ' ἐκείνον, ἦτο κατὰ τὴν ἡλικίαν, τὸ ἀρχαιότατον τῶν ὄντων, διότι ἦτο ἀγέννητον: «Πρесеβύτατον τῶν ὄντων θεὸς ἀγέννητον γάρ».

Ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν τοῦ θαλοῦ ἐλάχιστα μᾶς εἶναι γνωστά. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἔχαιρε μεγίστης ἐκτιμήσεως μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι τὸν κατέταζαν μεταξὺ τῶν ἐπτὰ σοφῶν.

Ἐπίσης μᾶς παραδίδεται καὶ τὸ ἀκόλουθον ἀνέκδοτον: Ὄταν ἡ μήτηρ του τὸν ἐπέιεζε νὰ νυμφευθῆ, ἐνόσων ἦτο νέος, ἀπάντα: «οὐπω καιρός», δηλαδὴ δὲν ἦλθε ἀκόμα ὁ καιρός, ὅταν δὲ ἐμεγάλωσε, ἔλεγεν εἰς τὴν μητέρα του, πού τοῦ ἐπέμενε νὰ νυμφευθῆ: «οὐκέτι καιρός», δηλαδὴ, παρῆλθεν ὁ καιρός.

Ὅσον ἀφορᾷ, τέλος, εἰς τὰ ἀποφθέγματά του, συνάγεται ἐξ αὐτῶν, ὅτι ὁ Θαλῆς ἦτο ἀνωτέρα ἠθικὴ προσωπικότης. Ἐρωτηθεὶς κάποτε πῶς μπορούμε νὰ ζῶμεν κα-

τὰ τρόπον δίκαιον καὶ ἀριστον, ἀπάντησε εἰπὼν, μὲ τὸ νὰ μὴ πράττωμεν ἐκεῖνα, πού ἀποδοκιμάζομεν εἰς τοὺς ἄλλους: «Ἐάν ἂ τοῖς ἄλλοις ἐπιμῶμεν, αὐτοὶ μὴ δρώμεν». Ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴν τοῦ ζῶν ἐλάχιστα μᾶς εἶναι γνωστά. Γνωρίζομεν ὅτι ὁ πατὴρ του ὠνομάζετο Πραξιᾶδης, ὅτι ἐνεδύετο μεγαλοπρεπῶς, ὅτι εἶχε μεταβῆ εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπου ἐρρῦθμισεν διάφορα ἡμερολογιακὰ θέματα καὶ ἄλλα τινὰ δευτερευούσης σημασίας.

ΑΝΑΞΙΜΑΝΔΡΟΣ (611 - 546 π. Χ.)

Ὁ Ἀναξίμανδρος ἐγεννήθη καὶ αὐτός εἰς τὴν Μίλητον καὶ διετέλεσεν μαθητὴς: «ἀκουστής» τοῦ θαλοῦ. Φαίνεται ὅτι κατήγετο ἀπὸ εὐγενῆ οἰκογένειαν, καθόσον εἶχεν ἠγηθῆ «ἐκπομπῆς ἀποικίας» εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον. Ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴν τοῦ ζῶν ἐλάχιστα μᾶς εἶναι γνωστά. Γνωρίζομεν ὅτι ὁ πατὴρ του ὠνομάζετο Πραξιᾶδης, ὅτι ἐνεδύετο μεγαλοπρεπῶς, ὅτι εἶχε μεταβῆ εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπου ἐρρῦθμισεν διάφορα ἡμερολογιακὰ θέματα καὶ ἄλλα τινὰ δευτερευούσης σημασίας.

Ὁ Ἀναξίμανδρος ἔχει τὴν τιμὴν καὶ τὴν δόξαν νὰ εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἐξέδωσεν βιβλίον, ὑπὸ τὸν τίτλον «περὶ φύσεως», ὅπου διδεται μία ἐπιστημονικὴ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου, μακρὰν πάσης μυθολογίας καὶ φαντασιώσεως. Τὸ βιβλίον αὐτό, προφανῶς εἶχε μελετήσῃ ὁ Ἀριστοτέλης, καίτοι ἀπὸ τότε εὐρίσκετο δυσκολώτατα.

Σήμερον εἰς ἡμᾶς ἐφθασεν μόνον ἓνα ἀπόσπασμα, μικρὸν μὲν, ἀλλὰ ἀρκετὸν διὰ νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ Μιλήσιος σοφὸς ἐγραφεν ποιητικώτατα καὶ μὲ ἀξιόλογον δυνάμιν ἐκφράσεως.

Πρῶτος ἐπίσης εἶναι ὁ Ἀναξίμανδρος καὶ ὡς πρὸς τὸν σχεδιασμὸν χάρτου τῆς γῆς: «πρῶτος ἐτόλμησε τὴν οἰκουμένην ἐν πίνακι γράψαι», ὅπως παρετήρησεν ὁ γεωγράφος τῆς ἀρχαιότητος Ἀγαθήμερος. Βεβαίως, γεωγραφικούς χάρτας διὰ τὴν ἐξυπηρέτησίν των εἶχον ἐκπονήσει καὶ οἱ Ἴωνες ναυτικοί, ἀλλὰ οἱ χάρται ἐκεῖνοι δὲν ἐστηρίζοντο ἐπὶ ἐπιστημονικῶν δεδομένων, ὅπως τοῦ Ἀναξίμανδρου, πού ἐγένεε διὰ γεωμετρικῆς ὑποτυπώσεως καὶ οὐτε περιελάμβανον ὁλόκληρον τὴν γῆν, ἀλλὰ ὠριμένας περιοχάς.

Ἐπιδοθεὶς εἰς τὴν ἀστρονομίαν ὁ Ἀναξίμανδρος ἐπέτυχεν ἀρκετὰ ἀξιοθαύμαστα, ὅπως ἡ κατασκευὴ τοῦ γνώμονος, διὰ τοῦ ὁποῖου καθώριζεν τὰς ἡμερίας, ἢ

μέτρησης τῶν ἀποστάσεων τῶν ἀστέρων, καθώς καί ἡ τοποθέτηση τῶν ἐν τῷ στερεώματι. Ἀξιόλογος προσέτι τυγχάνει καί ἡ διαπίστωσις του, ἡ ὁποία ὑπεστηρίχθη καί προσφάτως, ὅτι δέν ὑπάρχει μόνον εἰς κόσμος, ἀλλά ἀναρίθμητοι.

Ἐκεῖ, ὁμῶς, πού ἡ ἀπόδοσις τοῦ Ἀναξίμανδρου φαίνεται καταπληκτική εἶναι εἰς τήν θεωρίαν του περί τῆς πρώτης ἀρχῆς τῶν ὄντων, ἡ ὁποία ἀκόμη καί σήμερον προκαλεῖ πολλάς καί σοβαράς σκέψεις.

Ὁ Ἀναξίμανδρος, ἀφοῦ ἀπέρριφεν τὰς μυθολογικάς ἐξηγήσεις τῆς προελεύσεως τοῦ κόσμου καί τῶν ὄντων, ἐδέχθη ὡς πρώτην ἀρχήν (εἶναι καί ὁ θεμελιωτής τῆς ιδέας περί «πρώτης ἀρχῆς») τῶν ὄντων τὸ δπειρον ἐν τὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει μία αἰδίου κίνησις καί ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ κόσμος δέν ἐδημιουργήθη ἐκ τῆς ἀλλοιώσεως μιᾶς ἀρχικῆς οὐσίας (τοῦ ὕδατος π.χ. πού ἔλεγεν ὁ Θαλής), ἀλλά ἐκ τῆς ἀπεκρίσεως, κατόπιν τῆς ἐνεργείας τῆς αἰδίου κινήσεως, τῶν ἐναντιοτήτων, ἦτοι τῶν ἀντιπυθμένων μορφῶν τῆς ὕλης: «Ὁὗτος δέ οὐκ ἀλλοιούμενου τοῦ στοιχείου τὴν γένεσιν ποιεῖ, ἀλλ' ἀποκρινομένων τῶν ἐναντίων διὰ τῆς αἰδίου κινήσεως» (Σιμπλικίος).

Μὲ ἄλλα λόγια ὁ κόσμος προήλθεν λόγω τῆς αἰδίου κινήσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἐγεννήθη δι' ἀπεκρίσεως, κάτι, μιὰ οὐσία, ἡ ὁποία ἦτο εἰς θεοῖν νά δημιουργήσῃ τὸ ψυχρὸν καί τὸ θερμόν: «ῥοσι δέ τὸ εἰς τοῦ αἰδίου γόνιμον θερμοῦ τε καί ψυχροῦ κατὰ τὴν γένεσιν τοῦδε τοῦ κόσμου ἀποκριθῆναι», ὅπως ἀκριβῶς διέσῳσε τὴν φράσιν τοῦ Ἀναξίμανδρου ὁ νεπλατωνικὸς φιλόσοφος Εὐσέβιος. Ἀπὸ τὴν ἐναντιότητα ψυχροῦ καί θερμοῦ, ἀπέρρευσεν ἡ ἐναντιότης τῆς ξηρᾶς καί τῆς θαλάσσης κ.ο.κ.

Εὐλόγος εἶναι ἡ ἀπορία περί τοῦ τί ἦννεί ὁ Ἀναξίμανδρος, ὅταν ὑπεστήριζεν, ὅτι τὸ δπειρον εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ τῶν ὄντων.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχουν ἀναπτυχθῆ πολλά διαφορετικαὶ θεωρίαι, διότι, ὅπως εἶπαμε, δέν διεσώθη τὸ ἔργον τοῦ Ἀναξίμανδρου, ὥστε νά γνωρίζομεν τὰς περί ἀπειρου ἀκριβῶς ἀντιλήψεις τοῦ σοφοῦ.

Πάντως, κατὰ τὴν γνώμη μας, μὲ τὸν ὄρον δπειρον ὁ Ἀναξίμανδρος ἤθελε νά ἀποκλείσῃ ὡς πρώτην ἀρχὴν τῶν ὄντων πᾶσαν γνωστὴν οὐσίαν, διότι ἐφ' ὅσον θά ἦτο γνωστὴ αὐτομάτως ἔπαυεν νά εἶναι ἀπειρος, καθόσον

ἀπειρον σημαίνει τὸ ποιοτικῶς ἀκαθόριστον καί ποσοτικῶς ἀπεριόριστον. Τὸ δπειρον ἐπίσης δέν ἔχει πέρασ χρονικόν ἢ χωρικόν, ἐπομένως προϋπήρξεν τῶν ὄντων, τὰ ὁποία εἶναι πεπερασμένα. Ὅς μὴ ἔχον δὲ πέρασ δέν συλλαμβάνεται ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ νοῦς, ἅμα τὸ δπειρον δέν μπορεί νά εἶναι ὄχι ὁποιαδήποτε γνωστὴ μορφή ὕλης, ἀλλὰ οὔτε κἀν ὕλη. (Ἐλλως τε, νά μὴ λησμονοῦμεν τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐννοια τῆς ὕλης διετυπώθη μεταγενεστέρως ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους). Εἶναι προσέτι αἰώνιον ἐπειδὴ εἶναι ἀγέννητον καί ἀφθαρτον: «ἔστι δέ, καί ἀγέννητον καί ἀφθαρτον» (Mullach, Frag. 1050, σελ. 240), ἐξ αὐτοῦ δὲ προέρχονται τὰ πάντα καί ὑπ' αὐτοῦ κυβερνῶνται: «περιέχειν ἅπαντα καί πάντα κυβερνᾶν» (ἐνθ. ἀνωτ.). Κατὰ συνέπειαν τὸ δπειρον δέν ὑφίσταται τοὺς περιορισμοὺς, πού ὑφίστανται τὰ ὄντα, συγχρόνως δὲ καί χάριν τῶν προαναφερθέντων ιδιοτήτων του ὑπερβαίνει ἐκεῖνα, τὰ ὁποία, καθώς καί ὁ κόσμος, ἐδημιουργήθησαν ἀπὸ τὴν αἰδίου κίνησιν τοῦ ἀπειρου.

Ἀφοῦ αὐτό, ὅπως εἶπαμε, δέν εἶναι ὕλικόν στοιχεῖον, ἀλλὰ ὅπως παρεδέχετο ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Θεόφραστος, ἔχει «ἑτέραν φύσιν παρὰ τὰ στοιχεῖα», μπορούμε νά ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι δέν ἀποκλείεται ἡ μᾶλλον τὸ πιθανώτερον εἶναι νά ἐθεώρη ὁ Ἀναξίμανδρος τὸ δπειρον ὡς πνεῦμα, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ἐν αὐτῷ αἰδίου κινήσεως ἀπεκρίνει τὰς παραλλαγὰς τῆς ὕλης. Εἰς τὴν γνώμην αὐτὴν συντείνει καί ἡ ἀπόψις τοῦ Σταγειρίτου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐντὸς τῆς «πρώτης ἀρχῆς», τοῦ ἀπειρου δηλαδὴ, ἀπαντῶνται ἐν δυνάμει (ἦτοι εἶναι δυνατόν νά ἐμφανισθοῦν) ὅλα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποία ἀργότερον παρῳαιάζονται δι' ἀπεκρίσεως.

Ἐθεν καθ' ἡμᾶς τὸ δπειρον τοῦ Ἀναξίμανδρου ἐξομοιοῦται μὲ τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα, δηλαδὴ μὲ τὸν θεόν, ἀποφιν τὴν ὁποῖαν ἐνισχύει καί τὸ γεγονός ὅτι διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἡ πρώτη ἀρχὴ ἐταυτίζετο μὲ τὸ θεῖον. Βεβαίως τὴν γνώμην μας αὐτὴν τὴν συνάγομεν ἐξ ὑποθέσεων στηριζομένων ἐπὶ ἐνδείξεων, καθόσον ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀναξίμανδρου ἐσώθη, χάρις εἰς τὸν Σιμπλικίον, αὐτοῦσιον μόνον ἓνα μικρὸν ἀπόσπασμα. Αὐτὸ λέγει: «Ἀρχὴν τῶν ὄντων τὸ δπειρον' ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὐοῖ, καί τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι καί τὸ

κρεών διδόναι γάρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν». Δηλαδή: «Ἡ ἀρχὴ (ἡ οὐσία δηλονότι, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχονται τὰ ὄντα καὶ ἡ ὁποία εἶναι ὑπερτέρα αὐτῶν) τῶν ὄντων εἶναι τὸ ἀπειρον' εἰς ὅσα ἐξ ἐκείνων δὲ ὑπάρχει ἡ γένεσις εἰς ταῦτα γίνεται καὶ ἡ φθορά, συμφώνως πρὸς ἀναπόδραστον ἀναγκαιότητα' διότι τὰ ὄντα τιμωροῦνται διὰ τὴν ἀτέλειάν των (εἰς τὰ ἀρχαιότατα Ἑλληνικά τὸ ἀδικον, ἀδικία, σημαίνουν κάθε τί πού μειονεκτεῖ) καὶ τὸ ἓνα δίδει τὴν θέσιν του εἰς τὸ ἄλλο συμφώνως πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου».

Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τὴν ὁποίαν ἐδώσαμεν καὶ ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἡ μόνη (διότι ὁ Ἀναξίμανδρος γράφων χρῆσιμοιεῖ λέξεις μέ πολλαπλὰς σημασίας) τὸ κείμενον ἐν ἐλευθέρα ἀποδόσει ἔχει τὴν ἔννοιαν, ὅτι τὰ ὄντα πού διέφυγαν τοῦ ἀπειρου, ἔλαβον μορφήν καὶ κατέστησαν πεπερασμένα. Ἐπομένως ἔπαυσαν νὰ μετέχουν τῆς τελειότητος, ἡ ὁποία ὑπάρχει μόνον εἰς τὴν πρώτην ἀρχήν, εἰς τὸ ἀπειρον δηλαδή. Καὶ διὰ τοῦτο εἶναι μοιραῖον (κρεών) νὰ φθαροῦν, τιμωρούμενα ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ἀτελείας των. Ὁθειρόμενα δὲ παύουν νὰ ἔχουν μορφήν καὶ πέρασ καὶ ἐπανέρχονται εἰς τὸ ἀπειρον.

Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος διὰ τῆς ὡς ἄνω θεωρίας του ὑπεστήριζεν τὴν ἀποψιν ὅτι τὰ ὄντα πειθαρχοῦν εἰς αἰτίας προοριζούσας τὴν ἐξέλιξιν των ἀσφαλῶς εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς αἰτιοκρατίας (Ντετερμινισμοῦ). Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτῆς ἰδρυτὴς, εἶναι ἐπίσης καὶ τῆς θεωρίας περὶ τῆς βιολογικῆς ἐξελίξεως τῶν ὄντων, τὴν ὁποίαν ἀντέγραψεν κατόπιν ὁ Δαρβίνος. Ὁ Ἑλλὴν σοφός, σχετικῶς μέ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου ἰσχυρίσθη, ὅτι ὁ ἀνθρώπος κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης του δημιουργίας δὲν ἦτο ὁμοῖος μέ τὸν σημερινόν, οὔτε προήλθεν ἐξ ἀνθρώπων, ὅπως αὐτοὶ εἶναι τώρα, διότι ὁ τωρινὸς ἀνθρώπος ἔχει ἀνάγκην πολυχρονίου ἀνατροφῆς, ὥστε ἂν ἐξ ὑπαρχῆς ἦτο ὅπως εἶναι τώρα, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιζήσῃ. Ἄρα, λέγει ὁ Ἀναξίμανδρος, ὁ ἀνθρώπος ἐδημιουργήθη ἀπὸ ἄλλο εἶδος ζώου: «Ἐξαλλοειδέων ζῶων ὁ ἀνθρώπος ἐγεννήθη ἐκ τοῦ τὰ μὲν ἄλλα δι' ἑαυτῶν ταχὺ νέμεσθαι, μόνον ἀρχὰς οὐκ ἂν ποτε τοιοῦτον ὄντα διασωθῆναι».

Τέλος, ὁ Ἀναξίμανδρος ἐθεμελίωσεν οὐσιαστικῶς

τὴν θεωρίαν τῆς ὑπερβατικότητος, καθόσον πρῶτος αὐτὸς εἰσήγαγεν καὶ ἐχρησιμοποίησεν τὸ ἀπειρον, ὡς ὄρον ὑπερβαίνοντα τὰ ὄντα καὶ μὴ διδόμενον ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας.

ΑΝΑΞΙΜΕΝΗΣ (585 - 525 π. Χ.)

Ὁ Ἀναξίμενης, υἱὸς τοῦ Εὐρυστράτου, ὑπῆρξεν μαθητὴς τοῦ Ἀναξίμανδρου καὶ ὅπως θὰ ἴδωμεν ἐδώσεν ἀπουδαίαν προοδευτικὴν ὠθῆσιν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν. Εἶναι κρίμα, πού τὸ σύγγραμμά του ἀπώλεσθη ὁλοσχερῶς, ὥστε τὰ ἐλάχιστα πού γνωρίζομεν περὶ τῶν θεωριῶν του τὰ ἔχομεν πάρει ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς, πού μετέφεραν εἰς τὰ ἔργα των μερικὰς ἀπόψεις του.

Ἐν πρώτοις, δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ὁ τελευταῖος τῶν Μιλησίων σοφῶν συνεδύασεν ἡ μᾶλλον συνέθεσεν τὰς γνώμας τῶν δύο προηγουμένων περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων. Συμφωνεῖ μέ τὸν Θαλῆ, ὅτι ἡ πρώτη ἀρχὴ τῶν ὄντων εἶναι συγκεκριμένη κατὰ ποιότητα καὶ συμφωνεῖ μέ τὸν Ἀναξίμανδρον, ὅτι εἶναι ἀπεριόριστος κατὰ ποσότητα καὶ ὅτι ἔχει ἐν ἑαυτῇ αἰωνίαν κίνησιν. Ὡς τοιαύτην ἀρχὴν ὁ Ἀναξίμενης ἐδέχθη τὸν ἀέρα.

Εἰς τὴν διαπιστώσιν του, πάντως δὲν ἐφθασεν αὐθαιρέτως, ἀλλὰ κατόπιν παρατηρήσεως. Τοῦτέστιν παρατηρῶν συνεπέρανεν, ὅτι ὁ ἀήρ εὐρίσκεται παντοῦ, περιβάλλει τὰ πάντα, κινεῖται, δίδει ζωὴν εἰς τοὺς ὀργανισμοὺς, οἱ ὁποῖοι ἀνευ ἐκείνου θνήσκουν καὶ εἶναι ἀπειρος κατὰ τὴν ποσότητα.

Γεννᾶται, ὁμως τὸ ἐρώτημα, περὶ τοῦ πῶς ἀπὸ τὸν ἀέρα παρήχθησαν τὰ ποικίλα ὄντα.

Ὁ Ἀναξίμενης δὲν δέχεται τὴν θεωρίαν τῆς ἀπεκρίσεως, πού εἰσήγαγεν ὁ Θαλῆς, ἀλλὰ πιστεύει ὅτι λόγῳ τῆς κινήσεως, ἡ ὁποία ὅπως ἐλέχθη ἐνυπάρχει εἰς τὸν ἀέρα, δημιουργεῖται ἄλλοτε μία πύκνωσις αὐτοῦ καὶ ἄλλοτε μία ἀραιώσις. Αὐταὶ αἱ δύο μεταβολαὶ τῆς ἰσομεροῦς διανομῆς τοῦ ἀέρος ἀποτελοῦν τὴν αἰτίαν τῆς γενέσεως τῶν ὄντων. Ἐπομένως ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν τῶν ὄντων ὀφείλεται ἀκριβῶς, εἰς τὸ κατὰ πόσον πυκνοῦται ἡ ἀραιούται ὁ ἀήρ.

Εἰδικώτερον ὁ Ἀναξίμενης ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ ἀήρ ἐφόσον εἶναι ἀδιατάρακτος στερεῖται παντὸς χαρακτη-

στικού, είναι ακόμη και άρατος. Όταν όμως σημειωθῆ κίνησις καὶ διαταραχῆ ἢ ἰσομερῆς κατανομή τῶν μορίων του, τότε ἐκδηλώνει ὠρισμένα χαρακτηριστικά, ἢτοι ἔάν ἀραιούται γίνεται θερμὸς καὶ συνεχίζει μετατρεπόμενος εἰς πῦρ. Τοῦναντίον ἂν πυκνούται γίνεται ὑγρὸς καὶ κατόπιν ζηρὸς: «τὸ δὲ εἶδος τοῦ ἀέρος τοιοῦτον ὅταν μὲν ὀμαλώτατος ἢ ὄψι ἀδύλον, δηλοῦσθαι δὲ τῷ ψυχρῷ καὶ τῷ θερμῷ καὶ τῷ νοτερῷ καὶ τῷ κινουμένῳ κινεῖσθαι δὲ αἰεὶ οὐ γὰρ μεταβάλλειν ὅσα μεταβάλλει, εἰ μὴ κινῶτο. Πυκνούμενον γὰρ καὶ ἀραιούμενον διάφορον φαίνεσθαι ὅταν γὰρ εἰς τὸ ἀραιότερον διαχυθῆ πῦρ γίνεσθαι, ἀνέμους δὲ πάλιν εἶναι ἀέρα πυκνούμενον, ἐξ ἀέρος νέφος ἀποτελεῖσθαι κατὰ τὴν πύλησιν, ἐπὶ δὲ μάλλον ὕδωρ, ἐπὶ πλείον πυκνωθέντα γῆν καὶ εἰς τὸ μάλιστα πυκνότερον λίθους» (Ἰππόλυτος).

Δηλαδή, τὸ εἶδος τοῦ ἀέρος εἶναι τοιοῦτον, ὥστε ὅταν μὲν εἶναι εἰς ἀδιατάρακτον κατάστασιν δὲν φαίνεται, ἀλλὰ ἐμφανίζεται ὅταν διαταραχῆ, ἐκδηλούμενον διὰ τοῦ φύχους καὶ τῆς θερμότητος καὶ διὰ τῆς ὑγρασίας καὶ διὰ τῆς κινήσεως, ἐπειδὴ τίποτε ἀπὸ αὐτά, πού μεταβάλλονται δὲν θά μετεβάλλοντο, ἂν δὲν ἐκινούνητο. Διότι ὁ ἀήρ φαίνεται διάφορος, ὅταν πυκνωθῆ καὶ ὅταν ἀραιωθῆ. Διότι διαχεόμενος γίνεται ἀραιότερος καὶ μετατρέπεται εἰς πῦρ, οἱ ἀνεμοὶ δὲ πάλιν ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀέρα εἰς πυκνὴν κατάστασιν, πυκνούμενος δὲ περαιτέρω ὁ ἀήρ κάνει τὸ νέφος, ἢ ἐπίτασις τῆς πυκνώσεώς του δημιουργεῖ τὸ ὕδωρ, ἐντεινομένης τῆς πυκνότητος ἀκόμη ἔχομεν τὴν γῆν καὶ τέλος διὰ τῆς ὑπερτάτης συμπίκνώσεως γίνονται οἱ λίθοι.

Εἰς τὰ συμπεράσματα αὐτὰ κατέληξεν ὁ Ἀναξιμένης διὰ τῆς παρατηρήσεως, ἢ ὅποια ἐν πάσῃ περιπτώσει συνιστᾷ ἐπιστημονικὴν μέθοδον ἐρεῦνης, ἐφόσον γίνονται ἀπροκαλύπτως. Τὰ πορίσματα τῶν παρατηρήσεών του πάντως, τὰ ἔθεσεν ὑπὸ ἐλεγχον διὰ τοῦ ἀκολουθοῦ πειράματος: Ἐσφίξεν τὰ χεῖλη καὶ ἐφύσηξεν τὴν χεῖραν του, ὅποτε ἠσθάνθη φύχος, τὸ ὁποῖον ἀπέδωσεν εἰς τὴν συμπύκνωσιν τοῦ ἀέρος, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ τὸ σφίξιμο τῶν χειλέων. Κατόπιν ὅμως ἐφύσηξεν μὲ ἀνοικτὰ τὰ χεῖλη, ὅποτε ἠσθάνθη ζέσπην, τὴν ὁποίαν ἀπέδωσεν εἰς τὴν ἀραίωσιν τοῦ ἀέρος: «Ψύχεται γὰρ ἢ πνοή πιεσθείσα καὶ πυκνωθείσα τοῖς χεῖλεσι, ἀνειμένου δὲ τοῦ στόματος

γίγνεται θερμὸν ὑπὸ μανότητος» (Πλούταρχος «περὶ τοῦ πρώτου ψυχροῦ», 947 E).

Ἡ πεποιθήσις τοῦ Ἀναξιμένου, ὅτι τὰ πάντα προέρχονται ἐκ τοῦ ἀέρος, ἢτοι ὑπὸ κοινῆς ἀρχικῆς ὕλης, ἀλλὰ διαφέρουν τὰ ὄντα μεταξὺ τῶν λόγῳ τῆς διαφορετικῆς πυκνώσεως ἢ ἀραιώσεως τῶν μορίων τοῦ ἀέρος τοῦ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ θεωρηθῆ πρόδρομος τῆς ἀτομικῆς θεωρίας, τὴν ὁποίαν ἀργότερον ἐθεμελίωσαν ἄλλοι Ἕλληνες σοφοί. Ἐπὶ πλέον ἢ ποικιλία τῶν ὄντων (πύκνωσις - ἀραίωσις) ὀφειλομένη εἰς ποσοτικὰ μεταβολὰς τῆς κοινῆς βασικῆς τῶν ὕλης (ἀήρ) τὸν καθιστᾷ ἴδρυτὴν τῆς θεωρίας τῶν ποιοτικῶν ἀλλαγῶν, λόγῳ ποσοτικῶν συσσωρεύσεων, θεωρίαν τὴν ὁποίαν διέτυπωσεν ὁ Μάρξ (εἰς τῶν νόμων τοῦ Μαρξισμού) σφετερισθεὶς τὴν πατρότητα τῆς.

Καὶ διὰ νὰ ὀλοκληρώσωμεν, ὁ Ἀναξιμένης ἐθεώρει, ὅτι ὁ ἀήρ εἶναι ὁ θεός: «τὸν ἀέρα θεὸν εἶναι», ὅπως μᾶς παρέδωσεν ἀρχαῖος δοξογράφος.

Αὐτὰ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ὄντολογικὰς θεωρίας τοῦ Ἀναξιμένου, ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιτημᾶς, ἀξιόλογος ὑπῆρξεν ἢ συμβολὴ του εἰς τὴν ἀστρονομίαν, ὅπου ὑπεστήριξεν, ὅτι ἡ Σελήνη ἀντανεκλᾷ φῶς τοῦ Ἡλίου, καθὼς καὶ κυρίως εἰς τὴν μετεωρολογίαν, ὅπου ἔδωσεν ὀρθὰς ἐρμηνείας ὡς πρὸς τὴν δημιουργίαν τῆς βροχῆς, τῶν νεφῶν, τῆς χαλάζης καὶ τῆς χιόνος: «χάλαζαν δὲ γίνεσθαι ὅταν ἀπὸ τῶν νεφῶν τὸ ὕδωρ καταφερόμενον παγῆ. Χιόνα δὲ ὅταν αὐτὰ ταῦτο ἐνυγρότερα ὄντα πῆξιν λάθρ». Ἐπίσης ἐξήγησεν καὶ τὸ φαινόμενον τῆς ἰριδος.

Τὰς ἰδέας τοῦ Ἀναξιμένου περὶ τοῦ ἀέρος ἀντέγραφεν πιστῶς ὁ Στέφεν Χάλς, ὁ ὁποῖος τὸ 1727, εἰς τὸ βιβλίον του «Vegetable Statics» ἔγραψεν ὅτι: «Θ—
«Ὁ ἀήρ λαμβάνει μέρος εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν σωμάτων, ὅπου εὐρίσκεται ὑπὸ στερεάν μορφήν ἐστερημένος τῆς ἐλαστικότητός του. Ὁ ἀήρ εἶναι ὁ παγκόσμιος δεσμὸς τῆς φύσεως...».

ΠΥΘΑΓΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ (570 - 496 π. Χ.)

Ο Πυθαγόρας κατήγετο από την Σάμον, ήτο υιός του Μνησάρχου και της Πυθαΐδος. Η διδασκαλία του υπήρξε αποκλειστικώς προφορική, γεγονός, που δυσχεραίνει την ακριβή γνώσιν των θεωριών του. Εις τοῦτο συμβάλλει επίσης και η μυστικότητα, η οποία επεκράτει περί τῶν διδασκομένων τῶν ὁποίων τὸ ἀπόρρητον ἐφυλάσσετο δι' ὄρκου.

Πάντως, ἔχομεν ἐκ διαφόρων συγγραφέων ὠρισμένας πληροφορίες, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ δεκθῶμεν ὡς ἀξιόπιστους. Οὕτως ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, ὁ Ἰάμβλικος καὶ ὁ Πορφύριος ἀναφέρουν πολλὰ σχετικά μετὰ τὸ ἔργον καὶ τὴν ζωὴ τοῦ μεγάλου φιλοσόφου.

Κατ' ἀρχὴν ὀφείλομεν νὰ υπογραμμίσωμεν, ὅτι ὁ Πυθαγόρας δὲν ἱδρυσεὺν θρησκευτικὴν ὀργάνωσιν, ὅπως ὠρισμένοι νομίζουν, ἀλλὰ πολιτικὸν σύλλογον καὶ ἠγήθη αὐτοῦ μέχρι τοῦ θανάτου του ἢ μάλλον μέχρι τῆς δολοφονίας του, ἡ ὁποία ἐγένετο ἀπὸ τοὺς δημοκρατικούς, ὑπὸ τὸν Κύλωνα. Ἐκ τῆς σφαγῆς τῶν Πυθαγορείων διεσώθησαν μόνον ὁ Ἄρχιππος, ὁ Φιλόλαος καὶ ὁ Λύσις, ὁ ὁποῖος διαφυγὼν εἰς Θήβας ἐδίδασκε τὸν Ἐπαμεινώνδα.

Ἐν πρώτοις εἰς τὰς μελέτας του ὁ Πυθαγόρας ἐχρησιμοποίησεν ὡς μέθοδον ἐρεῦνης τὴν παρατήρησιν. Παρατηρῶν δὲ τὴν φύσιν καὶ διαπιστώνων, ὅτι παντοῦ εἰς αὐτὴν ἐπικρατεῖ τάξις καὶ ἁρμονία ἔδωκεν δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον, εἰς τὸ σῦμπαν τὸ ὄνομα Κόσμος.

Διὰ νὰ ὑπάρχη ὁμοῦ αὐτὴ ἡ ἀδιασάλευτος τάξις καὶ ἁρμονία σημαίνει, ὅτι τὰ ὄντα δὲν ἐξαντλοῦνται, εἰς ὅσα ὑποπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας (φαινόμενα, ὅλη κλπ.), ἀλλὰ προφανῶς ὑπάρχει κάποια δύναμις, μιὰ οὐσία, ἡ ὁποία εὐρίσκεται ἐνυπάρχουσα εἰς ἅπαντα τὰ ὄντα, εἰ-

ναί ἰδίως, δὲν γίνεται ἀντιληπτὴ ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις μας καὶ ἐξασφαλίζει τὴν τάξιν καὶ τὴν ἁρμονίαν. Τὴν οὐσίαν αὐτὴν ὁ Πυθαγόρας ἀπεκάλεσεν ἀριθμὸν.

Ὁ ἀριθμὸς αὐτός, φυσικά, δὲν εἶναι μαθηματικός. Ἐλήφθη μὲν ἡ λέξις ἀπὸ τὰ μαθηματικά, ἐλήφθη ὁμοῦ ὡς μαθηματικὸς ὄρος, ἀλλὰ συμβολικῶς, διὰ νὰ ὑποδηλοῖ τὴν οὐσίαν, ἡ ὁποία ὑπάρχει ἐντὸς ὅλων τῶν ὄντων. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐκ τῆς μονάδος προέρχονται ὅλοι οἱ ἀριθμοί, ὁμοίως καὶ τὰ ὄντα ἀνάγονται εἰς μίαν κοινὴν ἀρχὴν, ἡ ὁποία συμβολικῶς πάλιν, ὀρίζεται, ὡς ἡ μονάς, ποῦ διὰ τὸν Πυθαγόρα εἶναι ὁ θεός, ἀνευ τοῦ ὁποίου δὲν θὰ ἐβασίλευεν οὔτε τάξις, οὔτε ἁρμονία.

Παραλλήλως λοιπὸν πρὸς τὸν κόσμον τῶν ὄντων, ὁ Πυθαγόρας ἀναγνωρίζει καὶ τὸν κόσμον τῶν ἀριθμῶν, ὁ ὁποῖος δὲν ὑποπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, ἀλλὰ τὸν ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῆς νοήσεως καὶ διὰ τῆς ἀμέσου ἐπικοινωνίας (διαίθησις).

Ὁ κόσμος τῶν ἀριθμῶν τοῦ Πυθαγόρου ἐνθυμίζει τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος, μετὰ τὴν διαφορὰν, ὅτι ὁ μὲν Πλάτων ἐθεώρει τελείως κεχωρισμένας τὰς ἰδέας, ἐνῶ ὁ Πυθαγόρας ἐφρόνει, ὅτι οἱ ἀριθμοὶ ἐνυπάρχουν εἰς τὰ ὄντα. Τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπομίμῃσιν τῆς Πυθαγορείου διδασκαλίας ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐσχολίασεν ὁ Ἄριστοτέλης, ὁ ὁποῖος εἰς τὰ «Μετὰ τὰ Φυσικά», γράφει ὅτι ὁ Πλάτων παρέλαβε τὴν θεωρίαν τοῦ Πυθαγόρου ἀλλάξας μόνον τὸ ὄνομα, «τοῦνομα μεταβαλὼν» καὶ ἀλλοῦ εἰς τὸ ἔργον του «περὶ ψυχῆς», σημειῶναι χαρακτηριστικῶς «οἱ μὲν γὰρ ἀριθμοὶ τὰ εἶδη αὐτὰ καὶ ἀρχαὶ ἐλέγοντο... εἶδη δὲ οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι τῶν πραγμάτων». Ἐκτὸς ὁμοῦ αὐτῶν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογον «ὄϊληθος», εἰς πλείστα σημεῖα αὐτοῦ (24Γ, 26Γ, 26Ε) ὀνομάζει τὰς ἰδέας ἀριθμούς.

Ἐπρεπε νὰ παρέλθουν 2.500 περίπου χρόνια διὰ νὰ δικαιωθῇ ὁ Πυθαγόρας ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία ἀνέπτυξεν τὴν θεωρίαν τοῦ ἀτομικοῦ ἀριθμοῦ, ὁ ὁποῖος παριστᾷ μονάδας ἐνεργείας (ἠλεκτρισμός), ποῦ ἐνυπάρχουν εἰς ἅπασας τὰς γνωστὰς μορφὰς ὕλης.

Εἰς τὸν ἠθικὸν τομέα ὁ Πυθαγόρας ἐπέσβευεν τὴν ἀντίληψιν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι κατ' ἀπομίμῃσιν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τάξεως καὶ ἁρμονίας ὀφείλουν νὰ διάγουν τοιοῦτοτρόπως, ὥστε εἰς τὰς μεταξύ των σχέσεις νὰ ἐπικρατῇ

ανάλογος τάξις καὶ ἄρμονία. Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ αὐτοῦ χρειάζεται νὰ ἐδραιωθῆ εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν ἀτόμων ἡ ἀρετὴ, ἡ ὁποία συγκροτεῖται ἐκ τῆς σωφροσύνης, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀνδρείας. Προσέτι διὰ τοὺς Πυθαγορείους ἡ φιλία εἶχεν ἐξυψωθῆ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἀξίας, ὥστε ὅταν ἠρωτήθη ὁ Πυθαγόρας «τί ἐστὶ φίλος», ἀπεκρίθη «ἄλλος ἐγώ»!

Ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν πρότυπον σχολὴν του εἶχον ἀναγραφῆ διάφορα ρητά, τὰ ὁποία τρόπον τινά, κατατοπίζουσι διὰ τὰς ἠθικὰς ἀντιλήψεις τῶν Πυθαγορείων π.χ. «Πῦρ μαχαίρα, μὴ σκαλεῦεῖν» (Νὰ μὴ σκαλίζῃς τὴν φωτιά μετὰ τὸ μαχαίρι), δηλαδὴ, μὴ ἐρεθίζῃς τὸν θυμωμένον. «Καρδίαν μὴ ἐσθίειν» (Νὰ μὴ τρώῃς καρδίαν), δηλαδὴ, νὰ μὴ ταλαιπωρῇς τὴν καρδίαν σου μετὰ στεναχωρίας κ.λ.π.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀξιοθαυμάστου ἠθικοῦ περιεχομένου εἶναι τὰ διασωθέντα «Χρυσᾶ Ἔπη» τοῦ Πυθαγόρου, τὰ ὁποία ἀποτελοῦνται ἐξ 71 στίχων. Οἱ στίχοι οὗτοι μᾶλλον δὲν ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου, περιλαμβάνουν, ὅμως, πιστῶς τὴν ἠθικὴν του διδασκαλίαν, ἡ ὁποία εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν ποιητικὴν συλλογὴν ἀρχίζει μετὰ τὴν προτροπὴν «νὰ τιμᾷς τοὺς ἀθανάτους θεοὺς καὶ ἔπειτα τοὺς ἐνδόξους ἥρωας». Ἀναμφιβόλως, ὁ Πυθαγόρας ὑπῆρξεν θρησκός καὶ ὁπαδὸς τῆς ἠθικῆς τοῦ ἠρωϊσμοῦ.

Πολιτικῶς ὁ Πυθαγόρας ἦτο ἐχθρὸς τῆς δικτατορίας, ὅσον καὶ τῆς δημοκρατίας. Λόγω τῆς δικτατορίας τοῦ Πολυκράτους ἐγκατέλειψεν τὴν Σάμον καὶ μετέβη εἰς τὸν Κρότωνα τῆς Κάτω Ἰταλίας, ὅπου ὅμως δὲν κατάρθωσε νὰ διαφύγῃ τῆς δημοκρατίας. Οἱ δημοκράται ἐγκρέμισαν καὶ ἔκασαν τὴν σχολὴν του, ἐνῶ ταυτοχρόνως, ἐδολοφόνησαν τοὺς μαθητὰς του καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον. Πολιτικῶς ὁ Πυθαγόρας ἐδίδασκεν τὴν θεωρίαν τῶν ἐκλεκτῶν, περὶ τῆς ὁποίας τόσος λόγος ἐγένετο ἀργότερον καὶ τὴν ὁποίαν ἀντέγραψεν ὁ Ἰταλὸς φιλόσοφος Βιλφρέντο Παρέτο, οἱ κοινωνιολόγοι τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ, φασισμού καὶ τῶν συναφῶν ἰδεολογιῶν.

Φυσικᾶ, ὁ Πυθαγόρας ἐλαθεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν δημοσίαν ζωὴν τοῦ κράτους. Ἐπέτυχεν δὲ διὰ τῆς γενικῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ κύρους του νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἐνότητά, νὰ θεωρηθῆ κολάσιμον ἄδίκημα ἡ διατήρησις

παλλακίδος, νὰ ἰσχυροποιηθῆ ὁ οικογενειακὸς δεσμός, νὰ ἐνταθῆ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα καὶ, κυρίως, νὰ παραγκωνισθῆ τὸ άτομον καὶ τὴν θέσιν του ὡς αὐτοδυναμίου ἀξίας νὰ λάβῃ ἡ κοινωνικὴ ὀλότης.

Ἐνδειγμα πρὸς ἀντιγραφὴν ἔφερον τὴν σχολὴν του, ὅπου ἐπεκράτουσαν κατὰ τὸν πλεοναυστῆρον τρόπον αἱ ἀρχαὶ του. Ὁ Πυθαγόρας μάλιστα ἐντὸς τῆς σχολῆς εἶχεν καθιερώσει μίαν πρωτότυπον κοινότητα ἀγαθῶν καὶ τοῦτο, διότι ἐπίστευεν, ὅτι ἡ κυριότης ἐστὶ καὶ ἀσημάντων πραγμάτων προκαλεῖ ἐρίδας καὶ ταραχάς. Ἐν τῇ σχολῇ «ἴδιον οὐδεὶς οὐδὲν ἐκέκτητο».

Αἱ πολιτικαὶ ἐπιτυχίαι τοῦ Πυθαγόρου ἐπεκτείνονται καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Μεγάλῃς Ἑλλάδος. Εἰς τὸν Τάραντα, τὸ Ρήγιον, τὴν Ἰμέραν, τὸ Μεταπόντιον καὶ ἄλλαχοῦ οἱ Πυθαγορεῖοι διαδίδουσι τὰς κοινωνικὰς τῶν ἰδεῶν καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον κυριαρχοῦν, μέχρις ὅτου αἰφνιδιαστικῶς τοὺς ἐπιτίθενται καὶ τοὺς ἐξολοθρεύουσι οἱ δημοκρατικοί, οἱ ὁποῖοι ποτὲ δὲν συνεχῶρον τὸν Πυθαγόρα, πού ἐδίδασκεν «τὰς λεωφόρους μὴ βαδίζεῖν», δηλαδὴ νὰ μὴ συντάσσεσθαι μετὰ τὴν γνώμην τῶν πολλῶν καὶ «τῶν δ' ἄλλων ἀρετῆ ποιῶ φίλον ὅστις ἀριστος» («Χρυσᾶ Ἔπη»), δηλαδὴ νὰ κἀνῃς φίλον σου μόνον ὁποῖος εἶναι ἀριστος εἰς τὴν ἀρετὴν, γεγονός, πού ἀπέριπτεν τὴν δοξασίαν περὶ τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων.

Ἄξιζεν ὅμως, χάριν τῆς ἱστορίας, νὰ ἀναφέρωμεν ὀλίγα συνοπτικῶς περὶ τῆς περιφήμου Σχολῆς τοῦ Πυθαγόρου. Προτοῦ εἰσαχθῆ τις διήρχετο ὠρισμένων ἐξετάσεων σωματικῶν καὶ πνευματικῶν. Τί ἀκριβῶς ἐξετάζετο δὲν γνωρίζομεν, πάντως εἰς τὰς μὲν σωματικὰς ἀσκήσεις ἀπηγορεύετο ἡ πάλη (διότι δὲν ἦτο ἀντάξιον τῶν ἀνθρώπων νὰ κυλιῶνται χάμω), εἰς δὲ τὰς πνευματικὰς ἠρωτᾶτο ἐπὶ διαφόρων θεμάτων, κατὰ τὴν διάρκειαν συμποσίου. Ἐνόσον ἐκρίνετο δεκτός, ὠνομάζετο «ἀκουσματικὸς» καὶ εἰσῆρχετο εἰς τὴν πρώτην βαθμίδα μύσεως, ὅπου ἡ μύσις διήρκει 2-5 ἔτη καὶ ὅπου ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ ὀμιλοῦν. Ἦκουον μόνον τὰς ἠθικὰς διδασκαλίας τοῦ Πυθαγόρου ἀπὸ τοῦ βοηθοῦ του, χωρὶς νὰ ἔχουν δικαίωμα συζητήσεως ἢ ἀντιρρήσεως. Ἄλλως τε, ἰσχυεν καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ «Αὐτὸς ἔφα», δηλαδὴ τὸ εἶπε ὁ Πυθαγόρας, ἀρα ἔτσι εἶναι τὸ ὀρθόν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἰσῆχθη μετὰ δύο χιλιετηρίδας εἰς τὴν κοινωνιολογίαν.

κὴν ὄρολογίαν, διὰ τοῦ ὄρου «τὸ ἀζώωμα τοῦ ἀρχηγοῦ». Ὅσαύτως οἱ μαθηταὶ συνετηροῦντο ἀπὸ τὸ κοινὸν ταμείον, ὅπου εἶχαν καταθέσει τὰς περιουσίας των.

Μετὰ τὴν πάροδον τοῦ ἀπαιτουμένου χρόνου, ὅσοι μαθηταὶ ἐθεωροῦντο ἱκανοί, προήγοντο καὶ ἐγένοντο ἐσωτερικοὶ δυνάμενοι νὰ ἀκούσουν τὸν ἴδιον τὸν Πυθαγόρα καὶ νὰ διδάσκουν τοὺς, τῆς πρώτης βαθμίδος, ἢ καὶ τοὺς συμμαθητὰς των. Βασικὴ των μέριμνα ἦτο ἡ ἀνάπτυξις τῶν μαθημάτων (Γεωμετρία, Μουσική, Ἀστρονομία, Ἀριθμητική, κ.λ.π.). Τέλος, ὑπῆρχεν καὶ μία τρίτη βαθμὶς, ὅπου οἱ ἀνήκοντες ἤσκειν ἐποπτεῖαν καὶ ἐλεγχον ἐπὶ τῆς λειτουργίας τῆς σχολῆς καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Πυθαγόρας οὐδὲν μυστικὸν εἶχεν. Ἠσυχολοῦντο μάλιστα καὶ μετὰ τὰς θεωρίας περὶ ψυχῆς, διὰ τὴν ὁποίαν ὑπεστηρίζετο ὅτι μετεναρκοῦτο εἰς ἄλλα σώματα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ φορέως τῆς, ἐνόσον οὗτος διήγε ἀμαρτωλὸν βίον. Διὰ τῆς μετεναρκώσεως ἐπεδιώκετο ἡ ἐξάγνισις τῆς, ἡ ὁποία ἂν μὲν κατωρθοῦτο ἡ ψυχὴ ἐνοῦτο μετὰ τὸ θεῖον, ἀφοῦ περιεφέρετο κάποιον διάστημα εἰς τοὺς αἰθέρας, εἰδῶλλως κατεδικάζετο εἰς τὰ δεινὰ τοῦ Ταρτάρου. Αἱ ἀλλεπάλληλοι μετεναρκώσεις ἠδύναντο νὰ διαρκέσουν μέχρι 3000 χρόνια. Ὁ Πυθαγόρας λοιπὸν ἐδίδασκεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος καὶ ὅτι ὑπάρχει ἡ ἀμοιβὴ διὰ τὴν ἐνάρετον ζωὴν ἢ ἡ τιμωρία διὰ τὴν ἀμαρτωλήν. Τὰς θρησκευτικὰς αὐτὰς ἀπόψεις πιστεύει σήμερον καὶ ὁ Χριστιανισμὸς, πλὴν τῆς μετεναρκώσεως, καθόσον κατὰ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ὁ ἐξανθρωπισθεὶς υἱὸς τοῦ θεοῦ, Χριστὸς, ἐμαρτύρησεν, διὰ τὸν ἐξαγνισμὸν τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τονισθῆ καὶ νὰ προσεχθῆ ἰδιαίτερος εἶναι τὸ γεγονὸς, ὅτι ὁ Πυθαγόρας διὰ πολλοὺς λόγους (ἀσφάλεια, ἀπλοῦστευσις, παράστασις, κ.λ.π.), ἐχρησιμοποιοῖει συμβολισμοὺς εἴτε μετὰ ἀριθμοὺς εἴτε μετὰ γεωμετρικὰ σχήματα, π.χ. ἡ δικαιοσύνη ἀπεικονίζεται διὰ τοῦ τετραγώνου, ἐπομένως εἶναι ἀνεπίτρεπτος ἀφέλεια νὰ μὴ ἐμβασθύνωμεν εἰς τὴν οὐσιαστικὴν φύσιν τῶν συμβολισμῶν, τοὺς ὁποίους ἐνόσον θετικῶς δὲν ἀντιλαμβάνομεθα εἶναι προτιμώτερον νὰ δηλοῦμεν ἀγνοίαν, παρά νὰ δίδωμεν ἀπιθάνους ἐξηγήσεις.

Ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν τοῦ Πυθαγόρου γνωρίζομεν ἀρκετὰ, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ σπουδαιότερον εἶναι, ὅτι εὐρί-

σκόμενος εἰς Αἴγυπτον συνεδέθη μετὰ Αἰγυπτίους ἱερεῖς καὶ τὸν ὄρασεν Ἰαμασιν. Ὅταν ὁ Καμβύσης, ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, κατέλυσε τὸ κράτος τῶν Φαραῶ ἡχμαλωτίσθη καὶ ἐξῆσε ἐπὶ δωδεκαετίαν εἰς Βαβυλῶνα ἀπελευθερωθεὶς τελικῶς, χάρις εἰς τὸν Ἕλληνα Δημοκίδην, ποῦ ἦτο προσωπικὸς ἰατρός τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν. Εἰς τὴν Σάμο ἐφθασεν εἰς ἡλικίαν περίπου 56 ἐτῶν, ἀλλὰ μὴ ὑποφέρων τὴν δικτατορίαν τοῦ Πολυκράτους μετέβη εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ ἀφοῦ προηγουμένως ἐταλαιπωρήθη συρόμενος, εἰς τὰ δικαστήρια ἀπὸ τοὺς δημοκράτας, κατέληξεν εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα, ὅπου καὶ ἐδολοφονήθη. Λέγεται, τέλος, ὅτι παρηκολούθησεν μαθήματα τοῦ θαλοῦ καὶ τοῦ Ἀναξιμάνδρου.

ΦΙΛΟΛΑΟΣ (5ος π. Χ. αἰών)

Ὁ φιλόλαος κατ' ἄλλους μὲν κατήγετο ἀπὸ τὸν Κρότινα (Διογένους Λαέρτιος, 8, 86), κατ' ἄλλους δὲ ἀπὸ τὸν Τάραντα (Ἰάμβλικος «Βίος Πυθαγόρου»), πάντως, γεγονὸς εἶναι, πῶς μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς σχολῆς τοῦ Πυθαγόρου κατέρηθωσεν νὰ διαφύγῃ καὶ νὰ μεταβῆ εἰς τὰς θήβας, ὅπου ἐγκατεστάθη ἰδρύσας σχολὴν. Φαίνεται πῶς ἐδίδασκεν ἐπιτυχῶς (μαθηταὶ του ἦσαν ὁ Κέθης καὶ ὁ Σιμμίας, ποῦ παρευρέθησαν εἰς τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς τοῦ Σωκράτους) καὶ πῶς πέραν τῶν μαθηματικῶν ἡσχολήθη καὶ μετὰ τὴν ἱατρικὴν. Δυστυχῶς ὁμῶς τὰ δύο βιβλία του : «Βάκκαι» καὶ «Περὶ φύσεως», τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν εἰς δωρικὴν διάλεκτον, δὲν ἐσώθησαν πλὴν ὀρισμένων ἀποσπασμάτων. Ἀναμφισβητήτως τὰ προαναφερθέντα ἔργα θὰ ἦσαν σπουδαία, διότι διαφορετικῶς δὲν θὰ τὰ ἠγόραζεν ὁ Πλάτων εἰς τὴν πανάκριβον τιμὴν τῶν ἑκατὸν μνῶν. Μετὰ βίας δὲ ἐκεῖνα γνωρίζομεν ἐπίσης ὅτι συνέγραφεν τὸν διάλογον «Τιμαῖος».

Ὅπως συνηθειζέτο εἰς τοὺς Πυθαγορείους, ὁ φιλόλαος, ἐδίδασκεν χρησιμοποιοῦν τοὺς μύθους: «Ὅτι αἰνιγμάτων ἐδίδασκεν, καθάπερ ἦν ἔθος αὐτοῖς». Ἐπίστευεν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἐνιαῖος: «ὁ κόσμος εἰς ἑσπὶ» καὶ ἤρχισεν νὰ δημιουργηθῆ ἀπὸ τὸ μέσον, ἦτοι ἀπὸ ἑνα κεντρικὸν σημεῖον, ποῦ ἀπέχει ἐξ ἴσου ἀπὸ τὰ ἄνω καὶ ἀπὸ τὰ κάτω: «ἤρξατο δὲ γίνεσθαι ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἀπὸ τοῦ μέσου εἰς τὸ ἄνω διὰ τῶν αὐτῶν τοῖς κάτω» («Βά-

κται»). Τό θεμελιώδες έν, έκ τοῦ ὁποίου παρήχθη τό σύμπαν ἀπεκαλεῖτο Ἑστία: «Τό πρῶτο ἀρμοσθέν, τό έν, έν τῷ μέσῳ τῆς σφαίρας Ἑστία καλεῖται» (ένθ. άνωτ.). Ἄξιοσημείωτος επίσης είναι ἡ γνώμη του, περί συγκροτήσεως τοῦ σύμπαντος, τό ὁποῖον κατά τόν Φιλόλαον ἀποτελεῖται έκ μίγματος τοῦ πεπερασμένου καί τοῦ ἀπειρου: «έξ ἀπειρων τε καί περαινότων» («Περί φύσεως»). Τό γεγονός τοῦτο ὀφείλεται εἰς τό ὅτι, άν ὅλα ἦσαν ἀπειρα, τότε θά μάς ἦτο ἀδύνατον νά ἀντιληφθῶμεν τά ἀντικείμενα: «ἀρχήν γάρ οὔδέ τό γνωσοῦμενον ἔσσειται πάντων ἀπειρων ἐόντων» (ένθ. άνωτ.).

Βεβαίως ὁ Φιλόλαος ἀποδέχεται τήν θεωρίαν τῶν ἀριθμῶν, πού ἀπετέλουν οὐσιαστικῶς τά μόνα ἀναλλοίωτα χαρακτηριστικά τῆς ὕλης. Ἐξ ἄλλου, κατέστη περίφημος μέ τήν πεποίθησί του, ὅτι ἡ γῆ κινεῖται ἐκτελοῦσα μάλιστα κυκλικήν κίνησιν: «περιφερομένην», πληροφορίαν τήν ὁποίαν μάς παρέδωσεν ὁ Ἄεπιος, ὁ ὁποῖος τήν παρέλαθεν ἀπό τόν Θεόφραστον.

Σπουδαῖοι επίσης Πυθαγόρειοι ἦσαν ὁ Ἰκέτας, διὰ τόν ὁποῖον ὁ Κοπέρνικος εἰς τό βιβλίον του «Περί τῶν τροχιῶν τῶν οὐρανίων σωμάτων» (1543), γράφει ὅτι «ἀπό αὐτόν ἔλαβον τήν ἀφορμήν καί ἤρχισα νά σκέπτομαι περί τῆς κινήσεως τῆς γῆς». Ὁ Ἑκφαντος, ὁ ὁποῖος ὠμίλησεν περί τῆς περιστροφικῆς κινήσεως τῆς γῆς. Ὁ Ἀρχύτας, πού θεωρεῖται ὁ ἰδρυτής τῆς μηχανικῆς. Ὁ ἀρχιτέκτων Ἰππόδαμος, ὁ ὁποῖος ἐπαρουσίασεν πρῶτον οὐλληψιν περί ἰδανικῆς πολιτείας. Ὁ γλύπτης Πολύκλειτος ἀπό τό Ἄργος, πού ἐξήτασεν εἰς τό ἔργον «Κανῶν» τās ἀναλογίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ὁ τραγικός ποιητής Ἴων ἀπό τήν Χίον. Ὁ διαπρεπής ἰατρός Δημοκρίδης. Ὁ Ἀλκμαίων, πού ἰδρυσεν τήν φυσιολογίαν καί ἔκανε τήν πρώτη ἐγχείρησιν. Ὁ Πέτρων, πού ἐπίστευεν ὅτι ὑπάρχουν πολλοί κόσμοι έν τῷ σύμπαντι. Ὁ Ἰππασος καί ἄλλοι πολλοί, τῶν ὁποῖων ἀγνοοῦνται αἱ ἐργασίαι καί τοὺς ὁποῖους γνωρίζομεν μόνον ἀπό τά ὀνόματα.

ΕΛΕΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ (570 - 475 π.Χ.)

Ὁ Ξενοφάνης κατήγετο ἀπό τήν Κολοφῶνα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Συμφῶνως μέ τήν πληροφορίαν, πού μάς τήν παρέχει ὁ Θεόφραστος, ὑπῆρξε μαθητής τοῦ Ἀναξίμανδρου καί εἶχε μελετήσει τās θεωρίας τῶν Ἴώνων φιλοσόφων. Νέος ὁμως ἐγκατέλειπεν τήν ἰδιαιτέραν του πατρίδα, μόλις αὐτή ἐκυριεύθη ἀπό τοὺς Πέρσας καί ἤρχισεν ταξιδεύων ἐγκατασταθεῖς τελικῶς εἰς τήν Ἑλέαν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Φαίνεται, πῶς ὅταν διέμενε εἰς τήν αὐλή τοῦ προστάτου τῶν τεχνῶν βασιλέως τῶν Συρακουσῶν Ἰέρωνος, ἐγνώρισεν ἐκεῖ τόν Αἰσχύλο, τόν Πίνδαρο καί τόν Σιμωνίδη. Κατά τό διάστημα τῶν περιοδειῶν του ἐξησφάλιζεν τά ἐξοδά του, διὰ τῆς πωλήσεως τῶν ποιημάτων του, διότι ὁ Ξενοφάνης δέν ἦτο μόνον ἰσχυρός φιλοσοφικός νοῦς, ἀλλά διέθετεν καί σημαντικόν ποιητικόν ταλέντον.

Ἡ κρυσταλλίνη διαύγεια τῆς σκέψεώς του ἀποδεικνύεται, ἀπό τήν θαρραλέαν βεβαιότητα, μέ τήν ὁποίαν ἐπολέμησεν τās καθιερωμένας ἀντιλήψεις περί θεῶν. Οὕτω ἐστράφη κατά τοῦ Ὀμήρου καί τοῦ Ἡοῖδου, τοὺς ὁποῖους κατηγοροῦσεν, ὅτι ἀπέδωσαν εἰς τοὺς θεοὺς ὅλα ἐκεῖνα, πού προκαλοῦν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὄνειδος καί φόγον, ὅπως τό ὅτι οἱ θεοὶ ἠσυχολοῦντο μέ κλοπάς, μέ μοικείας καί μέ ἀλληλεξαπατήσεις: «Πάντα θεοὶς ἀνέθηκαν Ὀμηρος Ἡοῖδος τε, ὅσα παρ' ἀνθρώποιον ὄνειδεα καί φόγος ἐστίν, κλέπτειν μοικεύειν τε καί ἀλλήλοις ἀπατεύειν». Διὰ τόν Ξενοφάνην δέν ὑπάρχει πληθώρα θεῶν μέ ἀνθρωπόμορφον, ὅπως ἐπιστεῦετο, ἐμφάνισιν. Ὁ θεός ἦτο εἰς: «Εἰς θεός μέγιστος», χωρίς νά ἔχη καμίαν ὁμοιότητα μέ τό σῶμα καί τόν νοῦν τῶν θνητῶν: «Οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίος οὔδε νόημα».

Μπορεί μάλιστα να βλέπη, να ακούη και να νοή τὰ πάντα, διότι είναι ὅλος ὀφθαλμός, ὅλος πνεῦμα, ὅλος οὖς: «Οὐλος ὄρα, οὐλος δὲ νοή, οὐλος δὲ τ' ἀκούει». Αὐτὸς ὁ ἕνας θεὸς εἶναι ἐπίσης παντοδύναμος, «κράτιστος» καὶ διὰ τῆς πνευματικῆς του ἰσχύος κινεῖ δίχως κόπον τὰ πάντα: «ἀπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει». Συγχρόνως κατορθώνει ὅλα τὰ ἀνωτέρω, χωρὶς νὰ μετακινῆται, καθόσον ἐπειδὴ εὐρίσκεται πανταχοῦ παρῶν δύναται νὰ ἐπιλαμβάνεται τῶν πάντων μένων εἰς τὸν ἴδιον κῶρον καὶ ὄχι νὰ πηγαίνει ἄλλοτε πρὸς τὰ ἐδῶ καὶ ἄλλοτε πρὸς τὰ ἐκεῖ: «αἰεὶ δ' ἐν ταυτῷ μίμνει κινούμενος οὐδὲν οὐδὲ μετέρχεσθαι μὲν ἐπιτρέπει ἄλλοτε ἄλλῃ».

Ὁ θεός, ἐξακολουθεῖ ὁ Ξενοφάνης, εἶναι τὸ τελειότατον τῶν ὄντων καὶ ἄρχει τοῦ κόσμου, ὡς ἐκ τούτου δὲν μπορεῖ παρά νὰ εἶναι εἰς καὶ μοναδικός, διότι τυγχάνει ἀδιανόητον νὰ εἶναι τελειότατα ὄντα πολλὰ καὶ νὰ ἄρχουν συγχρόνως. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ θεοῦ μὲ συγκεκριμένην μορφήν παρατηρεῖ, ὅτι φανταζόμεθα τὸν θεόν, ὅπως εἴμεθα ἡμεῖς καὶ πρὸς ἀπόδειξιν αὐτοῦ φέρει τὸ γεγονός, ποὺ οἱ Αἰθίοπες κάνουν τοὺς θεοὺς τῶν μαύρους, ἐνῶ οἱ θράκες ζανθοὺς. Προσέπι ἰσχυρίζεται, ἂν οἱ ἵπποι καὶ οἱ βόες ἠδύναντο νὰ παραστήσουν τοὺς θεοὺς τῶν ἀναμφισθητῶς θά τοὺς παρωμοιάζον μὲ βόας καὶ ἵππους: «Ἴπποι μὲν θ' Ἴππιοι βόες δὲ τε βουσίην ὁμοίας καὶ θεῶν ἰδέας ἔγραφον καὶ σώματ' ἐποίουν τοιαῦθ οἷόν περ καὶ αὐτοὶ δέμας εἶχον ἕκαστοι».

Κατὰ μίαν ἀποψιν, τὴν ὁποίαν μᾶς παραδίδει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικά» καὶ προηγουμένως αὐτοῦ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Σοφιστήν», ὁ Ξενοφάνης ταυτίζει τὸν θεόν μετὰ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ὄντων κατὰ πανθειστικὸν τρόπον. Οὗτος ἀποδέχεται δηλαδὴ, ὅτι τὸ ὄν εἶναι ἐν καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ πᾶν, κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ «ἐν εἶναι τὸ πᾶν», ἤτοι, ὅτι τὸ πᾶν εἶναι μία οὐσία. Τὸ ἐν δέ, ποὺ ὅπως εἶπαμε εἶναι τὸ πᾶν, εἶναι καὶ ὁ θεός «τὸ ἐν τοῦτο καὶ πᾶν τὸν θεόν» (θεόφραστος). Ὅσῳ, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ ἕνα ἀπόσπασμα, ὁ Ξενοφάνης ἐδέχετο τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ὅλα προέρχονται ἀπὸ τὴν γῆν καὶ ὅλα εἰς τὴν γῆν καταλήγουν: «ἐκ γαίης γὰρ πάντα καὶ εἰς τὴν γῆν πάντα τελευτᾷ», γνῶμην τὴν ὁποίαν ἐπαρου-

σάσεν καὶ ὁ χριστιανισμὸς διὰ τῆς φράσεως: «χοῦς ἐσμέν καὶ εἰς κοῦν ἀπελευσόμεθα».

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀξιολόγων καινοτομιῶν ὁ Ξενοφάνης ἀνέτρεψεν καὶ τὴν λαϊκὴν δοξασίαν, ὅτι τὰ διάφορα ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ παρεκωρήθησαν ὑπὸ τῶν θεῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Κατὰ τὸν φιλόσοφον ἡ πολιτικὴ ἐξέλιξις δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς φιλανθρωπίας τῶν θεῶν, ἀλλὰ τῆς συνεχοῦς ἀναζητήσεως τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐφευρίσκουν τὸ καλύτερον ἀνερχόμενοι τοιοῦτοτρόπως εἰς ἀνωτέρα βαθμίδα πολιτισμοῦ: «Οὔτοι ἀπ' ἀρχῆς πάντα θεοὶ θνητοῖς ἰπέδειξαν, ἀλλὰ χρόνῳ ζητοῦντες ἐφευρίσκουσιν ἀμεινον». Ἐπομένως, ἀρκεῖ ἡ προαναφερθεῖσα ἐρμηνεία, περὶ τῆς γενέσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ὁποία ἰσχύει καὶ τῶρα ὡς ὀρθή, διὰ νὰ δῶσιν εἰς τὸν Ξενοφάνην δικαιωματικῶς τὸν τίτλον τοῦ πρώτου φιλοσόφου τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἄλλὰ ἀξιοθαύμαστος εἶναι ὁ Ξενοφάνης ἐπίσης καὶ διὰ τὰς ἐλεγείας του, τὰ ἐπικά του ποιήματα καὶ τοὺς αἰλλοὺς (πειρακτικοὶ ἐξάμετροι στίχοι). Μὲ τὸ ποιητικὸν του ταλέντον ὕμνησεν τὸ γλυκὸ μὲ εὐωδία ἀνθους κρασί, ποῦ ὑπόσχεται νὰ μὴ προδώσῃ (νὰ μὴ σωθῆ), τὸ παχὺ μέλι καὶ τὸ ξανθὸ ψωμί. Ἄλλοῦ πάλιν ἀποδίδει τὴν καταστροφὴν τῆς Κολοφῶνος, εἰς τὸ ὅτι οἱ κάτοικοί της ἔπαυσαν νὰ σκληραγωοῦνται, ἀλλὰ ὑπέκυψαν εἰς τὴν μαλθακότητα, ἐνῶ ἄλλοῦ, τέλος, ἐξυμνεῖ τὴν σοφίαν, τὴν ὁποίαν προτάσσει τῆς σωματικῆς ρώμης.

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ (540 - 470 π. Χ.)

Ὁ Παρμενίδης ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἐλέαν, τὴν ὁποίαν ἱδρυσαν ὡς ἀποικίαν τῶν οἱ Ὠκαεῖς, εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα. Καθὼς φαίνεται, ὡς καταγόμενος ἐξ ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας, ἠοχολεῖτο μὲ τὴν πολιτικὴν, ἀλλὰ ὁ Πυθαγόρειος Ἀμεινίας τὸν προέτρεψεν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ταραχὴν τῆς πολιτικῆς καὶ νὰ ἀφιερωθῆ εἰς τὴν ἡσυχὸν ζωὴν τοῦ φιλοσόφου. Ἔτσι ὁ Παρμενίδης ἐμελέτησεν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ξενοφάνους, μὲ βάσιν τὴν ὁποίαν ἐπαρουσίασεν τὴν Ἐλεατικὴν φιλοσοφίαν, ὅπως καλεῖται ἡ «στατικὴ θεώρησις τοῦ σύμπαντος».

Καίτοι, ὅπως εἶπαμε, ὁ Παρμενίδης ἐγκατέλειψεν τὴν πολιτικὴν, χάριν τῆς πατρίδος του ἔκανε νόμους καὶ διὰ

της σοβαρᾶς προσωπικότητός του ἤσκησεν σημαντικὴν ἐπιρροὴν εἰς τὰ κοινά, εἰς τὰ ὁποῖα συμμετείχεν πάντοτε ἐναντίον τῶν δημοκρατικῶν ροπῶν. Ἦτο μάλιστα τόσοσ ἐντυπωσιακὴ φυσιογνωμία, ὥστε ὁ Πλάτων γράφει εἰς τὸν «Θεαίππτον» ὅτι προεκάλεσεν εἰς τὸν Σωκράτην σεβασμὸν.

Ὅπως συνηθίζετο ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὁ Παρμενίδης ἐξέθεσεν τὰς ἀπόψεις του δι' ἐνὸς ποιήματος, πού διακρίνεται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον διαλαμβάνει ὅσα εἶναι ἀληθινά, ἐνῶ εἰς τὸ δεύτερον περιγράφει τὴν δόξα, ἥτοι τὰς διαφόρους ἐσφαλμένας ἀπόψεις τῶν θνητῶν.

Θεμελιώδης ἀντίληψις τῆς διδασκαλίας τοῦ Παρμενίδου εἶναι τὸ ὄν. Ὅταν δὲ λέγη ὄν ἐννοεῖ ἀποκλειστικῶς τὸ πλῆρες, τὸ γεμᾶτο, τὴν ὕλην δηλαδὴ, πού καλύπτει τὸν κῶρον.

Διὰ τὸν Παρμενίδην τὸ μὴ ὄν, ἥτοι ὁ ἄδειος κῶρος ὄεν ὑπάρχει. Περαιτέρω, κατ' ἐπέκτασιν τῆς θεμελιώδους περὶ ὄντος ἀντιλήψεως ὑποστηρίζει, ὅτι τὸ ὄν δὲν ἔχει οὔτε ἀρχή, οὔτε τέλος, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ προέλθῃ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, οὔτε νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ μὴ ὄν. Ἄρα τὸ ὄν εἶναι «ἀγέννητον», «ἀνώλεθρον», «οὐλομελές» (ἀδιάσπαστος ὁλότις) καὶ «ἀτρεμές» (ἀδιατάρακτον). Προσέτι εἶναι μία συνεχὴς παρουσία, πού δὲν ὑπῆρξε ποτέ, συνεπῶς δὲν δυνάμεθα περὶ αὐτοῦ νὰ χρησιμοποιοῦμεν τὴν λέξιν παρελθόν, καὶ πού οὔτε θά ὑπάρξῃ, συνεπῶς δὲν θά ἔχῃ ποτέ μέλλον. Ὑφίσταται ὡς διαρκὲς παρὸν, δίχως παρελθόν ἢ μέλλον «τὸ ὄν οὐδέ ποτ' ἦν οὐδ' ἔσται, ἐπεὶ νῦν ἔστιν ὁμοῦ πᾶν, ἐν, συνεχές».

Ἐπὶ πλέον τὸ ὄν αἰωνίως μένει ὁλότιδιον, ἀκίνητον, ἀμετάβλητον καὶ ἀδιαίρετον, διότι τίποτε δὲν ὑπάρχει ἱκανὸ νὰ τὸ ἀλλάξῃ, νὰ τὸ κινήσῃ ἢ νὰ τὸ διαιρέσῃ. Σχετικῶς πρὸς τὴν γνωσιολογίαν τοῦ Παρμενίδου ἔχομεν νὰ εἰπῶμεν τοῦτο τὸ βασικόν: Πιστεύει πῶς ὅτιδήποτε ὑπόκειται εἰς τὴν νόησιν μας ὑπάρχει. Ἡ νόησις ταυτίζεται μὲ τὴν ὑπαρξιν. Ἡ ἀλλοιωτικά, ἐκείνο πού δὲν ὑπάρχει δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῇ: «τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἔστιν τε καὶ εἶναι». Εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ὄντος φθάνομεν διὰ τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος ἐννοεῖ τὸ ὄν. Τούναντίον, αἱ αἰσθήσεις πού μᾶς γνωρίζουν τὴν γένεσιν, τὴν φθορὰν καὶ

τὴν ἀλλαγὴν εἶναι πηγαὶ πλάνης. Βλέπομεν λοιπὸν τὸν Παρμενίδην νὰ δυσπιστῇ πρὸς τὰς αἰσθήσεις, διότι ἐνῶ ὑπάρχει ἀμετάβλητον εἶναι, αἱ αἰσθήσεις παρουσιάζουν μεταβολάς. Ὅμοίως καὶ ὁ Ἡράκλειτος δυσπιστεῖ πρὸς τὰς αἰσθήσεις, διὰ τὸν ἀκριβῶς ἀντίθετον λόγον, διότι αἱ αἰσθήσεις, λέγει, ἐμφανίζουν μίαν ἀκίνησιον, ἐνῶ πραγματικῶς ὑπάρχει ἡ αἰωνία κίνησις.

Οὕτως ἢ ἄλλως ὁ Παρμενίδης ἀναγνωρίζει μίαν καὶ μοναδικὴν πραγματικότητα, τὴν πραγματικότητα εἰς τὴν ὁποῖαν μᾶς ὁδηγεῖ ὁ λόγος καὶ ἡ ὁποία εἶναι τὸ ἀδιατάρακτον, ἀναλλοίωτον καὶ ἀδιαίρετον ὄν. Τούναντίον αἱ αἰσθήσεις μᾶς παρουσιάζουν τὸν ἀπατηλὸν κόσμον τῆς φαινομενικότητος, ἡ ὁποία ὁμως ἔχει ὠριομένην ὁμοίωσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀληθὴς πραγματικότης. Ὁ ἀφιλοσόφητος ἄνθρωπος βλέπει αὐτὴν τὴν ψευδῆ πραγματικότητα, εἰς τὴν ὁποῖαν ὑπάρχει ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορά, ἐνῶ ὁ φιλόσοφος διὰ τοῦ λόγου βλέπει ἐκείνην τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα, τὴν ἀληθῶς ὑπάρχουσαν, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ ἀπόλυτος σταθερότης.

ΖΗΝΩΝ Ο ΕΛΕΑΤΗΣ (464 ἢ 490 - π.Χ.)

Ὁ Ζήνων ἐγεννήθη, ὅπως ὁ Παρμενίδης, εἰς τὴν Ἐλέαν. Ἀπὸ τὴν ζωὴν του γνωρίζομεν ἐλάχιστα. Πάντως ἔχομεν πληροφορηθῆ, ὅτι ἦτο υἱὸς τοῦ Τελευταγόρου, διετέλεσεν μαθητὴς τοῦ Παρμενίδου καὶ καθηγητὴς τοῦ Περικλέους. Ὁ Ἐρμιππος, ἀλλὰ καὶ ὁ Σουίδας ἐπίσης, ἀναφέρουν, ὅτι ὁ Ζήνων ἠγωνίσθη κατὰ τῆς δικτατορίας τοῦ Νεάρχου. Τελικῶς ὁμως συλληφθεὶς καὶ ἐνῶ ἀνεκρίνετο, διὰ νὰ μὴ προδώσῃ τοὺς συντρόφους του ἔκοψε τὴν γλῶσσαν του καὶ τὴν ἐπτυσσε εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ δικτάτορος, ὁ ὁποῖος διέταξεν τὴν θανάτωσιν τοῦ φιλοσόφου, διὰ συνθλίψεως, ἐντὸς ἐνὸς τεραστίου γουδιοῦ.

Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης διασώζουν ὀλίγας ἀπὸ τὰς διδασκαλίας τοῦ Ζήνωνος. Ὁ Ἀριστοτέλης μάλιστα θεωρεῖ τὸν Ζήωνα ὡς τὸν ἐφευρέτην τῆς διαλεκτικῆς. Ὅσοσο εἰς τὰ «φυσικά» καὶ ἄλλοῦ ὁ Σταγειρίτης ἀντικρούει τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Ζήνωνος περὶ κῶρου, χρό-

νου, κινήσεως και ούτω κατ' ἔμμεσον τρόπον συνάγομεν τί ἐδίδασκεν ὁ Ἐλεάτης. Ὁμοίως και ἀπό τόν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τόν Ζήνωνα εἰς τόν διάλογον «Παρμενίδης» συλλέγομεν μερικάς πληροφορίας και μαθαίνομεν, ὅτι πολὺς κόσμος, μεταξύ τοῦ ὁποῖου και ὁ Σωκράτης, παρηκολούθη τόν Ζήνωνα διδάσκοντα εἰς Ἀθήνας.

Δυστυχῶς τὰ ἔργα τοῦ Ζήνωνος δέν διεσώθησαν, πλὴν ὠρισμένων ἀποσπασμάτων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται, ὅπως εἶπαμε, εἰς ἄλλους συγγραφεῖς.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁμως ὁ Ζήνων ἐπαρουσίασεν σειρὰν ἀξιολόγων ἐπιχειρημάτων διὰ τῶν ὁποῖων ἀπέδειξεν, ὅτι δέν ὑπάρχει κίνησις ἐν τῷ κόσμῳ, οὔτε καμμιά μεταβολή. Σημειωτέον ὅτι ἀκόμη και σήμερα ἡ ἐπιστήμη, καίτοι δέχεται τὰς ἀνασκευὰς τοῦ Ἀριστοτέλους, δέν μᾶς παρέχει ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν, εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ζήνωνος, πού εἶναι τὰ ἑξῆς:

Ἐάν λάθωμεν ἓνα μέγεθος τοῦτο θά εἶναι ἐπ' ἀπειρον διαιρετόν. Ἐξακολουθοῦντες ὁμως τὴν ἐπ' ἀπειρον διαιρέσιν τοῦ μεγέθους καταλήγομεν εἰς τὸ τίποτε, πού ὀπωδῆποτε ἀποτελεῖ τὸ ἔσχατον μέρος τῆς διαιρέσεως. Ἐπομένως ἓνα μέγεθος εἶναι ἀθροισμα ἀπείρων τίποτε, ἀρα δέν ὑπάρχει μέγεθος και ἀφοῦ δέν ὑπάρχει μέγεθος δέν ὑπάρχει και κίνησις, διότι κίνησις ἀνευ διανυμένου μεγέθους δέν νοεῖται.

Ὁμοίαν σκέψιν ἐφαρμόζει ὁ Ζήνων και ὅταν λέγη, διὰ νὰ διανύσῃ κανεὶς τὴν ἀπόστασιν $A - B$ ὀφείλει προηγουμένως νὰ διανύσῃ τὸ ἥμισυ. Προτοῦ ὁμως τὸ διανύσῃ, πρέπει νὰ διανύσῃ τὸ ἥμισυ ἐκείνου τοῦ ἡμίσεος. Πρὶν ὁμως διανύσῃ τὸ ἥμισυ τοῦ ἡμίσεος ὑποχρεοῦται νὰ διανύσῃ πρῶτον τὸ ἥμισυ τοῦ ἡμίσεος τοῦ ἡμίσεος και οὔτω καθ' ἑξῆς ἐπ' ἀπειρον. Πῶς λοιπὸν θά διανύσῃ κανεὶς τὴν ἀπόστασιν $A - B$ ἀφοῦ πρέπει νὰ κινῆται ἐπ' ἀπειρον, διανύων τὰ ἀπειρα ἡμίση τῶν ἡμίσεων;

Σημαντικὴ ἐπίσης εἶναι και ἡ ἀπόδειξις, πού εἶναι γνωστὴ ὡς «ἐπιχείρημα τοῦ βέλους». Τὸ ἐκτοξευόμενον βέλος δέν κινεῖται, ἰσχυρίζεται ὁ Ζήνων, διότι ὁ χρόνος διαιρεῖται εἰς ἀπειροελαχίστους στιγμάς, αἱ ὁποῖαι πέραν ἑνὸς σημείου δέν διαιροῦνται περαιτέρω, οὔτω λοιπὸν, εἰς μίαν χρονικὴν στιγμὴν τὸ βέλος εὐρίσκεται εἰς μίαν

θέσιν, εἰς ἓνα τοπικὸν σημεῖον, ὁπότε ἀφοῦ εὐρίσκεται εἰς μίαν θέσιν δέν κινεῖται. Ἄν πάλιν κινῆται τότε δέν θά εὐρίσκεται εἰς μίαν θέσιν, πρᾶγμα ἀδύνατον. Πρὸς ἀντικρουσιν αὐτοῦ τοῦ ἐπιχειρήματος ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ Ζήνων σφάλει, καθόσον ὁ χρόνος, ὅπως και κάθε ἄλλο μέγεθος, εἶναι ἀπ' ἀπειρον διακετὰ. Ἡ ἀποψις αὐτῆ, πού γίνεται και σήμεραν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης δεκτὴ ὡς ὀρθή, μᾶς περιάγει εἰς ἀδιέξοδον, διότι μοιραῖως μεταπίπτομεν εἰς τὸ προαναφερθὲν ἐπιχείρημα τοῦ Ζήνωνος, κατὰ τὸ ὁποῖον διαιροῦντες ἓνα μέγεθος ἐπ' ἀπειρον καταλήγομεν, εἰς τὸ τίποτε και κατὰ συνέπειαν τὸ μέγεθος εἶναι ἀθροισμα ἀπείρων τίποτε, ἀρα δέν ὑπάρχει μέγεθος. Διὰ νὰ δεῖξῃ τὴν ἀντίφασιν τῆς κινήσεως πρὸς τὴν πραγματικότητα ὁ Ζήνων ἠρώτησεν: Ἀφοῦ ἴσα διαστήματα μὲ ἴση ταχύτητα πρέπει νὰ διανύωνται εἰς ἴσον χρόνον, διατί ἓνα ὄμμα διέρχεται ἐμπρὸς ἀπὸ ἓνα ἄλλο δύο φορές ταχύτερα, ἂν κατευθύνεται ἀντιθέτως, ἀπ' ὅσον ὅταν εἶναι ἀκίνητον;

Περιφνημον προσέτι ὑπῆρξεν και τὸ ἐπιχείρημα τὸ φέρον τὴν ὀνομασίαν «ὁ Ἀχιλλεὺς και ἡ κελώνη». κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ ταχύπους Ἀχιλλεὺς δέν θά μπορῆ νὰ φθάσῃ τὴν κελώνην, μολονότι τρέχει δώδεκα φορές γρηγορώτερον τῆς, ἐάν ἡ κελώνη προηγῆται αὐτοῦ κατὰ ἓνα κωρικὸν διάστημα, διότι ὅταν τὴν φθάσῃ εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐκείνην θά εὐρίσκεται εἰς μίαν νέαν.

Ὁ Ἀριστοτέλης, καίτοι θαυμαστής τοῦ Ζήνωνος, ἐπολέμησεν μετὰ πείσματος τὰς θεωρίας περὶ ἀνυπαρξίας τῆς κινήσεως ἀναπτύξας πρὸς τούτοις τὰς θεωρίας του, περὶ δυναμικοῦ και πραγματικοῦ ἀπείρου. Μολταῦτα τὰ κέρδη τῆς ἐπιστήμης ἐκ τῶν θεωριῶν τοῦ Ζήνωνος, αἱ ὁποῖαι εἰσέτι δέν κατερρίφθησαν ἐπιστημονικῶς, ἦσαν τεράστια. Ὁ Ζήνων ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἐμφανίσας τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος, πρᾶγμα πού παραδέχεται και ὁ Νίτλς, ἡ δὲ θεωρία τῆς σχετικότητος ἐνεφανίσθη εἰδικῶς μετὰ τὸ ἐπιχείρημα τῆς συμπτώσεως τοῦ ἡμίσεος και διπλασίου διαστήματος, γενικῶς δὲ διὰ τοῦ ὅλου του ἔργου, διὰ τοῦ ὁποῖου ὑπεστήριζεν, ὅτι πᾶσα ἀνθρωπίνη γνώσις εἶναι ὑποθετικὴ, δηλαδὴ βασιζέται ἐπὶ κάποιας ὑποθέσεως, ἀρα τὰ συμπεράσματά της και αὐτὴ ἡ ἴδια εἶναι σχετικῆς μορφῆς.

Ἐπιφανής Ἑλεάτης εἶναι ἐπίσης ὁ ἐκ Σάμου Μέλισσος. Εἰς τὸ «Περὶ φύσεως ἢ περὶ τοῦ ὄντος» ἔργον του ὑποστηρίζει τὴν ἀντίληψιν πῶς οἰδῆποτε ὑπῆρχεν, ὑπῆρχεν αἰωνίως καὶ θὰ ὑπάρχῃ αἰωνίως. Καθόσον ἂν ἐδημιουργήθη κατόπιν γενέσεως θὰ ὤφειλεν, κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα, προτοῦ γεννηθῆ νὰ μὴν ὑφίσταται. Ἄλλὰ ἂν πάλιν δὲν ὑφίστατο δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ δημιουργηθῆ κάτι ἐκ τοῦ μηδενός: «ἄει ἦν ὅτι ἦν καὶ ἄει ἔσται. Εἰ γὰρ ἐγένετο ἀναγκαῖον ἔστι πρὶν γενέσθαι εἶναι μηδὲν εἰ τοῖνον μηδὲν ἦν, οὐδαμὰ ἂν γένοιο οὐδὲν ἐκ μηδενός».

Ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον τὸ ὄν θὰ ὑπάρχῃ αἰωνίως, δηλαδὴ δὲν θὰ ἔχῃ ποτέ του τέλος πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν πεποιθήσιν, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἀνυπαρκτον πρᾶγμα. Ὅσοσο ὁ Μέλισσος, πλὴν τῆς αἰωνιότητος τοῦ ὄντος, εἶδε εἰς αὐτὸ καὶ τὴν ἀπειρότητα. Εἰπὼν ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἔχῃ αἰωνιότητα ἓνα πρᾶγμα, πού δὲν θὰ σημειώῃ παρουσίαν εἰς ὅλα τὰ μέρη: «Οὐ γὰρ ἄει εἶναι ἀνυστόν, ὅτι μὴ πᾶν ἔστι». Ἐπομένως τὸ ὄν εἶναι χρονικῶς αἰώνιον, τοπικῶς ἀπειρον, ἐν καὶ ὁλοκληρωτικῶς ὁμοιον πρὸς τὸν ἑαυτὸν του: «οὕτως οὖν αἰδιόν ἔστι καὶ ἀπειρον καὶ ὁμοιον πᾶν».

Εἰς τὸν γνωσιολογικὸν τομέα ὁ Μέλισσος ἀρνεῖται τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν αἰσθήσεων, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἐμφανίζουν μίαν πραγματικότητα, πού ἀληθῶς δὲν ὑπάρχει. Ἡ ἀδυναμία τῶν αἰσθήσεων νὰ μᾶς παρουσιάσουν τὴν ἀληθῆ φύσιν τῶν ὄντων ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς μεταβολῆς τῶν ὄντων. Τοῦτέστιν τὰ ἴδια ὄντα, αἱ αἰσθήσεις μας, καὶ ἐπὶ παραδείγματι ἡ ὄρασις, μᾶς τὰ παρουσιάζουν κάθε τόσο διαφορετικῶς. Αὐτὸ τὸ ὁποῖον τώρα ἡ ὄρασις μᾶς τὸ ἐμφανίζει λευκόν, κατόπιν, μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, μᾶς τὸ παρουσιάζει μετ' ἀλλοιώτικον χρῶμα, συνεπῶς συνάγεται, ὅτι ἡ ἀρχικὴ διαβεβαίωσις τῆς ὄρασεως, περὶ τῆς φύσεως τοῦ ὄντος δὲν ἀνταπεκρίνεται πρὸς τὴν οὐσιαστικὴν ἀλήθειαν, καθόσον ἐὰν ἐξ ἀρχῆς ἦσαν ἀληθῆ ὅσα μᾶς ἔλεγεν ἡ ὄρασις δὲν θὰ παρετρεῖτο, ὡς πρὸς ἐκεῖνα οὐδεμία μεταβολή: «δὴ

ἦν τοῖνον, ὅτι οὐκ ὀρθῶς ἐωρῶμεν... οὐ γὰρ ἂν μετέπειτα εἰ ἀληθῆ ἦν».

Ὅθεν ἡ ἐγκυρότης τῶν αἰσθήσεων ὡς πρὸς τὴν πραγματικὴν τῆς ἀληθείας διὰ τὸν Μέλισσον ἀπερρίπτετο ἠσυχρότην. Εἰς τὰς πολιτικὰς του δοξασίας ὁ φιλόσοφος ἐπιστεύεν εἰς τὸν πατριωτισμόν, προσέφερεν μάλιστα καὶ ὁ ἴδιος προσωπικῶς μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὴν Σάμον, ἕως ὥστε ναύαρχος κατενίκησεν τὸν στόλον τῶν Ἀθηναίων. Τελικῶς ὁμως ἠττήθη ὑπὸ τοῦ Περικλέους.

ΗΡΑΚΛΕΙΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ (544 - 484 π. Χ.)

Ὁ Ἡράκλειτος ἐγεννήθη εἰς Ἐφεσον, ἀλλὰ κατήγετο ἐξ Ἀθηνῶν. Τό γένος του προήρχετο ἀπό τόν βασιλέα Κόδρον, ὁ υἱός του ὁποῖου Ἄνδροκλος ἐκπαινεύετο τήν Ἐφεσον.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς προηγουμένους φιλοσόφους ὁ Ἡράκλειτος ὠμίλησεν ἀσθεντικῶς καί κατά τρόπον ἀφοριστικόν. Πλήν τοῦ ὕφους του, τὸ ὁποῖον ἀπεμιμήθη πιστῶς ὁ Νίτσε, ἐπρωτοτύπησεν ἐπίσης εἰς τήν παρουσίασιν τοῦ νοήματος. Τοῦτο ἀποκρύπτεται εἰς τὸ βάθος τῶν δυναμικῶν λέξεων, πού ἐχρησιμοποίησεν καί τὰς ὁποίας πολλάκις παρέθετεν, τοιοιουτρόπως, ὥστε νά εἶναι δυσχερεστάτη ἡ κατανόησις. Διὰ τόν λόγον αὐτόν ἀπέκτησεν τόν τίτλον τοῦ «σκοτεινοῦ», τόν ὁποῖον πρῶτος τοῦ ἀπέδωσεν ὁ Ῥωμαῖος Λίβιος, ὁ ὁποῖος, φυσικά, δέν κατάρθρωσεν νά τόν καταλάβῃ.

Ἡ συμπύκνωσις τῶν ἐννοιῶν, τὰ ἐτυμολογικά σχήματα καί ἡ νοηματική ἐνότης τῶν ἀφορισμῶν δυσκολεύουν τόσοον πολὺ τήν κατανόησιν τῶν γραφομένων, ὥστε ἀκόμη καί ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης, ὅταν ἐπέστρεψεν τὸ βιβλίον τοῦ Ἡρακλείτου («Περὶ φύσεως») εἰς τόν Εὐριπίδην, εἶπεν: «Ἄ μὲν συνῆκα γενναῖα οἶμαι δὲ καί ἄ μὴ συνῆκα» (Διογ. Λαέρτιος), δηλαδὴ «ὅσα ἀντελήφθην εἶναι γενναῖα, νομίζω δὲ ὅτι γενναῖα θὰ εἶναι καί ὅσα δέν ἀντελήφθην».

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐκεῖνα πού μετὰ βεβαιότητος γνωρίζομεν εἶναι, ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ πόλεμος ἀποτελεῖ τόν δημιουργόν τῆς παγκοσμίου τάξεως. Ὁ ἀγὼν δέν ἐπιτρέπεται νά ἐκλειφῃ, διότι τότε θὰ σταματήσῃ ἡ ἐξέλιξις καί ἡ προαγωγή τῶν ἀξιών, ἡ ὁποία ἐξασφαλίζεται μόνον διὰ τῆς ἀδιακόπου πάλης. Ὁ πόλε-

μος εἶναι ὁ πατὴρ ὅλων τῶν πραγμάτων καί ὁ βασιλεὺς ὅλων τῶν ὄντων. Καί ἄλλους μὲν τοὺς ἀναδεικνύει θεοὺς καί ἄλλους ἀνθρώπους, ἄλλους τοὺς κάνει δούλους καί ἄλλους ἐλευθέρους: «Πόλεμος πάντων μὲν πατὴρ ἐστίν, πάντων δὲ βασιλεὺς, καί τοὺς μὲν θεοὺς ἐδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους» (53).

Ἡ μεγάλη ἐκτίμησις τοῦ Ἡρακλείτου πρὸς τὸν πόλεμον, πρὸς τήν συνεχῆ πάλην δηλαδὴ ἐν τῇ ζωῇ, μέσῃ τῆς ὁποίας πραγματοποιεῖται ἡ πρόοδος διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἀνωτέρου φαίνεται καί ἀπὸ τήν ὁρμὴν μετὰ τὴν ὁποῖαν ἐπετέθη κατὰ τοῦ Ὀμήρου καί τοῦ Ἀρχιλόγου, πού καί οἱ δύο τῶν εἶχον καταφερθῆ ἑναντίον τοῦ πολέμου, ζητῶν νά τοὺς ἐκδιώκουν ἀπὸ τοὺς ποιητικούς διαγωνισμοὺς καί νά τοὺς ραπίζουν. «Τὸν δὲ Ὀμηρον ὄξιον ἐκ τῶν ἀγώνων ἐκβάλλεσθαι καί ραπίζεσθαι καί Ἀρχιλοχον ὁμοίως» (42). Προσέτι καθιερώνει ὡς ἀξιολογικὸν μέτρον τὴν ἐννοιαν τοῦ ἀγωνιστοῦ διακηρύσσων, ὅτι οἱ θεοὶ καί οἱ ἀνθρώποι τιμοῦν τοὺς πίπτοντας κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πολέμων: «Ἀρτίφατους θεοὶ τιμῶσι καί ἀνθρώποι» (24). Τὰς θεωρίας αὐτὰς περὶ τῆς γενικῆς πάλης ὡς παράγοντος ὑλοποιούντος τὴν ἱεράρχειαν καί τὴν τάξιν εἰς τὴν φύσιν ἀντέγραψαν ὁ Δαρδίνος, διὰ τῆς θεωρίας τοῦ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνος καί ὁ Σπένσερ, διὰ τῆς θεωρίας τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ ἰκανωτέρου.

Ὁ Ἡράκλειτος πιστεύει εἰς τὸν θεόν, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ὡς πραγματικότητα ἀνεξάρτητον τῶν ὄντων καί ὑπεράνω αὐτῶν, ἀρα ὑπερβατικὴν. Συγχρόνως δὲ ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ θεὸς εἶναι εἰς καί ὁ μόνος σοφός, πού γνωρίζει νά κυβερνᾶ τὰ πάντα μέχρι τῆς τελευταίας τῶν λεπτομερειῶν: «Ἐν τῷ σοφῷ, ἐπίσταται γνώμην ἕτερι κυβερνήσαι πάντα, διὰ πάντων» (41). Ἡ σοφία τοῦ θεοῦ εἶναι ἀσύγκριτος μετὰ τὴν σοφίαν τοῦ ἀνθρώπου καί οὐ μόνον αὐτῆ, ἀλλὰ καί ἡ ὠραιότης τοῦ θεοῦ καί ὅλα αἱ λοιπαὶ ἰδιότητές του δέν συγκρίνονται μετὰ ἐκεῖνας τοῦ ἀνθρώπου. Ἄς τολμήσωμεν νά τὰς συγκρίνωμεν, τότε καί ὁ σοφώτατος τῶν ἀνθρώπων θὰ ἀποδειχθῆ πρὸ τοῦ θεοῦ πῖθηκος καθ' ὅλα: «Ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πῖθηκος φανεῖται καί σοφία καί κάλλει καί τοῖς ἄλλοις πᾶσιν» (83).

Προφανώς ο Ἡράκλειτος αναγνωρίζει τὴν ὑπαρξιν τῆς θείας προνοίας, ἡ ὁποία φροντίζει, ὅπως γράφει, ὅλα τὰ ζῶα πού εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ ὁποία κατευθύνονται εἰς τὴν τροφήν των, διὰ τῶν κτυπημάτων πού προέρχονται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς ποιμὴν τὰ καθοδηγεῖ: «Πᾶν ἔρπετόν (ἔρπετόν σημαίνει ζῶον κινούμενον ἐπὶ τῆς γῆς) Θεοῦ πληγῆ νέμεται» (11). Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παραλληλισωμεν τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ τοῦ Ἡρακλείτου μὲ τὸ ἐδάφιον 26, κεφ. στ', τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, ὅπου ὁ Χριστὸς λέγει ὅτι ὁ Θεὸς φροντίζει διὰ τὴν τροφήν τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ: «Πατὴρ σὰς ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά».

Πλὴν τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου ὁ Ἡράκλειτος ἐθεμελίωσεν ἄλλας δύο σπουδαίας ἀρχάς. Ἦτοι τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος τῶν ἀντιθέσεων, κατὰ τὴν ὁποίαν μπορεῖ τὰ πράγματα νὰ ἐμφανίζουσαν ἀντιθεμένους ἀπόψεις, ἀλλὰ κατὰ βῆθος συγκροτοῦν μίαν ἐνότητα. Τελικὴ δὲ ἐνόησις ὅλων τῶν ἀντιθέσεων εἶναι ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὸ σύνολον τῶν ἀντιθέσεων. Αὐτὸς εἶναι ἡμέρα-νύκτα, χειμῶν-θέρος, πόλεμος-εἰρήνη, καρτασμός-πεῖνα: «Ὁ Θεὸς ἡμέρα εὐφρόνη, χειμῶν, θέρος, πόλεμος, εἰρήνη, κόρος, λιμός» (67). Καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς συνεχοῦς ἐξελιξεως τῶν πραγμάτων. Τὸ περίφημον «τὰ πάντα ρεῖ» ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἡράκλειτον, ἀπὸ μίαν φράσιν τοῦ Ἀριστοτέλους εὐρισκομένην εἰς τὸ ἔργον του «Μετὰ τὰ φυσικά» (6), ὅπου ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Πλάτων ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας ἐπίστευεν εἰς τὴν γνώμην τῶν ἀπαδῶν τοῦ Ἡρακλείτου, ὅτι ὅλα ρέουσι διαρκῶς. Ἀληθῶς ὁ Ἡράκλειτος ἐδίδασκεν τὴν συνεχῆ ροὴν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ συγχρόνως ἐδέχετο καὶ τὴν σταθερότητα ὡς ὑπάρχουσαν ἐν τῷ σώματι καὶ ἐκδηλουμένην διὰ τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος ὑπονοεῖ τὴν οὐσίαν τῆς πραγματικότητος, πού αἰώνως παραμένει σταθερά.

Ὁ κόσμος, διδάσκει ὁ Ἡράκλειτος, προῆλθεν ἀπὸ τὸ πῦρ καὶ καταλήγει εἰς τὸ πῦρ. Γεννᾶται ἐκ τοῦ πυρός καὶ ἐκπυρούμενος καταστρέφεται διὰ νὰ δημιουργηθῆ ἄλλο πάλιν ἐκ τοῦ πυρός κ.ο.κ. Αὐταὶ ὁμοίαι ἀτελείωτοι ἐναλλαγαὶ συντελοῦνται κατὰ τρόπον καθωρισμένον. Πάντως ὁ κόσμος δὲν ἐδημιουργήθη οὔτε ἀπὸ ἀνθρώπου, οὔτε ἀπὸ Θεόν, ἀλλὰ ὑπῆρχεν καὶ θὰ ὑπάρχη αἰώνως: «Κό-

σμον τὸν δε, τὸν αὐτὸν ἀπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν αἰεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ αἰεὶζῶνον, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεσσόμενον μέτρα» (30).

Ὁ Ἡράκλειτος πιστεύει, ὅτι εἰς τὸ σύμπαν λειτουργεῖ μία διαδικασία ἀπαρτιζομένη ἐκ τῆς «χρημοσύνης» (τὸ πῦρ λαμβάνει μορφήν στοιχείων) καὶ τοῦ «κόρου» (τὰ στοιχεῖα ἐπανερχονται εἰς τὸ πῦρ). Ἡ διαδικασία αὕτη ἀποδεδειγμένως σήμερον ἰσχύει εἰς τὴν πρωταρχικὴν ὕλην, ἡ ὁποία εἶναι ἀραιὰ καὶ κινεῖται ἐντόνως. Ὄταν διὰ τῆς κινήσεώς της συσσωρεύεται δημιουργοῦνται αἱ μορφαὶ τῆς ὕλης, αἱ ὁποῖαι περιέχουσαν ἐνέργειαν ἀντιστροφῶς ἀνάλογον τῆς συντελεσθείσης συσσωρεύσεως. Ὄταν ἀπεναντίας εἰς αὐτὰς τὰς μορφὰς ὕλης πραγματοποιηθῆ ἀραιώσις, τότε αἱ μορφαὶ ἐπανερχονται εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν κατὰστασιν ἡ ὁποία εἶναι κοινή δι' ὅλας καὶ ἡ ὁποία κατὰ τὸν Ἡράκλειτον λέγεται «πῦρ». Ὀνόμασεν δὲ ὁ Ἡράκλειτος τὴν ἀρχικὴν ὕλην τῶν ὄντων «πῦρ», διότι τὸ πῦρ παρουσιάζει ἐκ τῶν γνωστῶν στοιχείων τὴν μεγαλυτέραν κινήσιμον καὶ ἀστάθειαν. Ὅθεν κακῶς οἱ ἀδόκιμοι ἐρμηνευταὶ τοῦ Ἡρακλείτου ἀποδίδουσαν εἰς τὸ πῦρ τὴν συνήθη ἐννοίαν τῆς φωτῆς.

Ἄλλ' ὡς ἐλθωμεν τώρα εἰς τὰς πολιτικὰς πεποιθήσεις τοῦ Ἡρακλείτου, αἱ ὁποῖαι εὐτυχῶς εἶναι ἀπολύτως σαφεῖς:

Μισεῖ τὴν δημοκρατίαν, ἡ ὁποία διὰ τῆς πλαστῆς ἐξισώσεως τῶν ἀτόμων ἐξαφανίζει τὰς προσωπικότητας. Ὁ Ἡράκλειτος πιστεύει καὶ τὸ διακηρύσσει, ὅτι οἱ πολλοὶ εἶναι κακοί, ἐνῶ καλοὶ εἶναι οἱ ὀλίγοι: «οἱ πολλοὶ κακοί, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοί» (104). Ἀρνεῖται ἐπίσης τὴν κυριαρχίαν τῶν περισσοτέρων, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι ὅπως οἱ ἀριστοί, πού ἀντὶ ὅλων τῶν φθαρτῶν πραγμάτων ἐπιδιώκουσαν τὴν αἰώνιον δόξαν. Οἱ πολλοί, λέγει ὁ φιλόσοφος, ἰκανοποιοῦνται μὲ τὸ νὰ εἶναι χορτασμένοι, ἀκριβῶς ὅπως τὰ κτήνη: «Ἄιρουῦνται γὰρ ἐν ἀντὶ ἀπάντων οἱ ἀριστοί, κλέος ἀέναον θνητῶν, οἱ δὲ πολλοὶ κεκόρηται δκωσπερ κτήνεα» (29). Ἡ ἐξουσία λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ δίδεται εἰς αὐτούς, ἀλλὰ εἰς τοὺς ὀλίγους καὶ εἰς τὸν ἕνα ἀκόμη, πού ἀξίζει διὰ δέκα χιλιάδας, ἀν βεβαίως, εἶναι ἀριστος: «Εἰς ἐμοὶ μύριοι, ἐάν ἀριστος ᾦ» (49) καὶ τοῦ ὁποίου ἡ θέλη-

οις αποτελεί νόμον εις τόν όποιον όφειλομεν ύπακοήν : «Νόμος και βουλή πείθεσθαι ένός» (33).

Έκει όμως όπου ό Ήράκλειτος έξαπολύει παραστατικώς όλον του τό μίος κατά τής δημοκρατίας είναι εις τήν περίπτωση τής έξορίας του Έρμόδωρου. Άξίζει, ειπεν εις τους Έφεσσίους, όλοι όσοι είναι ένήλικοι νά κρεμασθούν και νά αφήσουν τήν διοίκειν τής πόλεως εις τους άνήλικους, διότι τόν Έρμόδωρον, πού ύπήρξεν ό πλέον χρήσιμος τών πολιτών τόν έξώρισαν, είπόντες : μεταξύ μας νά μη ύπαρχη κανείς ώφελιμώτατος, αν όμως ύπαρχη, νά φύγη, νά ζήση εις άλλην χώραν, με άλλους άνθρώπους : « Άξιον Έφεσσίους ήθηδόν απάνξασθαι πάσι και τοίς άνήθοις τήν πόλιν καταλιπείν, οίτινες Έρμόδωρον άνδρα έαυτών όνήσιον έξέβαλον φάντες' ήμέων μηδέ εις άνήητος έστω, ει δέ μη άλλη τε και μετ' άλλων» (121). Χάριν τής Ίστορίας, αναφέρομεν ότι, ό Έρμόδωρος ήτο νομοθέτης και κατά τόν Πλίνιον συνέταξεν τήν Ρωμαϊκήν δωδεκάδελτον.

Πλήν τής δημοκρατίας, ό Ήράκλειτος μισεί και τήν δικτατορίαν τασόμενος άνεπιφυλάκτως ύπέρ τής έξουσίας τής μειοψηφίας τών έκλεκτών (όλίγων κ' αγαθών). Τάς πολιτικές απόψεις του Ήρακλείτου μνημονεύει και ό Γερμανός φιλόσοφος Τσέλλερ, ό όποιος εις τό βιβλίον του «Η φιλοσοφία τών Έλλήνων εις τήν Ιστορικήν της ανάπτυξιν», γράφει, ότι ό Ήράκλειτος «ώς γεννημένος άριστοκράτης ύπήρξεν έχθρός τόσοσν τής δικτατορίας, ή όποία έπεβλήθη διά κάποιο διάστημα εις τήν πατρίδα του, όσον και τής δημοκρατίας, τής όποίας τά έργα τόν έκαναν νά άπδιάση τόσοσν πολύ, ώστε άπεούρη εις τήν έρημίαν του ναού τής Άρτέμιδος».

ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ (495 - 435 π. Χ.)

Ό Έμπεδοκλής κατήγετο από τόν Άκράγαντα, εις τήν πολιτικήν ζωήν του όποιου έλαβεν ένεργώς μέρος. Ηερικοί ύποστηρίζουν, ότι ήτο δημοκρατικών φρονημάτων και Ισχυρίζονται τούτο, διότι συγχέουν τήν αγάπην του προς τόν λαόν με τήν δημοκρατίαν, εις τήν όποιαν έν ουδεμιή περιπτώσει έπίστευεν.

Ός πολιτικός άνήρ ήγωνίσθη κατά του δικτατορικού συστήματος διακυβερνήσεως, πού έπέβαλεν ή «όλιγαρχία τών χιλίων» και κατώρθωσεν νά τό ανατρέψη : «ό Έμπεδοκλής και τό τών χιλίων άθροισμα κατέλυσε συνεστώς ήτι τρία έτη» (Διογ. Λαέρτιος, 8, 66). Όστόσο, όταν οι Άκραγαντινοί του προσφέρουν τό βασιλικόν άξίωμα, εκείνος τό άποποιείται, διότι ήτο διαφορετική ή άποστολή, πού είχε νά εκτελέση. Με πολλούς πιστούς όπαδούς περιφέρεται τās πόλεις, όπου διδάσκει, φιλοσοφεί, μελετά τά προβλήματα, θεραπεύει άρρώστους κ.λ.π. Ό ίδιος προσωπικώς άρνείται τήν δημοκρατικήν Ισοότητα. Θθάνει μάάλιστα μέχρι του σημείου, αίσθανόμενος τήν πνευματικήν του υπεροχήν έναντι τών άλλων, νά ζητη νά θεωρηται από τους συμπολίτας του ως θεός : «και δόξαν περι αύτου κατασχείν ως περι θεού βουλόμενος» (Σουΐδας) και σαφέστατα εις τό άπόσπασμα 112 του έργου του «Καθαρμοί» όπου λέγει ό ίδιος, ότι είναι θεός και όχι θνητός : «έγώ δ' ύμίν θεός άμβροτος ούκέστι θνητός».

Τελικώς οι συμπολίται του, δημοκρατικώτατα φερόμενοι, όχι μόνον τόν έξώρισαν, αλλά παρά τās συγκινητικές προσπάθειάς του ήρνήθησαν νά τόν αφήσουν νά έπιστρέψη εις τόν Άκράγαντα. Έτσι απέθανεν έξόριστος εις τήν Πελοπόννησον : «Υστερον μέντοι άντέστη

σαν αὐτοῦ τῆ καθόδῃ οἱ τῶν ἐχθρῶν ἀπόγονοι. Διόπερ εἰς Πελοπόννησον ἀποχωρήσας ἐτελεύτησεν» (Διογένης Λαέρτιος, 8, 67).

Τέσσερα στοιχεῖα λέγει ὁ Ἐμπεδοκλῆς, συγκροτοῦν τὸ Σύμπαν. Τὸ πῦρ, ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ καὶ ἡ γῆ. Ἐκ τῶν στοιχείων αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ὁ φιλόσοφος ἀποκαλεῖ «ριζώματα» δημιουργοῦνται τὰ ποικίλα ὄντα, διὰ τῆς ἐπιδράσεως δύο δημιουργικῶν δυνάμεων, πού ὀνομάζονται Φιλότης καὶ Νεῖκος. Ἡ Φιλότης τὰ συγκεντρώνει, ἐνῶ τὸ Νεῖκος τὰ χωρίζει. Ἡ μία εἶναι ἀγάπη καὶ τὸ ἄλλο εἶναι μῖσος. Ἐπομένως ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορά τῶν ὄντων, οὐσιαστικῶς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά ἐνωσις καὶ χωρισμός τῶν «ριζωμάτων» πού εἶναι στοιχεῖα ἀναλλοίωτα.

Εἰδικώτερον διὰ τὰ ἐμφυχα ὄντα ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐδίδασκεν, ὅτι ἀρχικῶς ἦσαν ὄγκοι, δίκως συγκεκριμένην ἐμφάνισιν, ἀλλὰ μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐξειλίχθησαν πρὸς ὠρισμένης μορφᾶς. Σπουδαία προσέτι ὑπῆρξεν ἡ περὶ γνώσεως διδασκαλία τοῦ Ἐμπεδοκλέους, κατὰ τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν κάτι, ἀπὸ τὸ ὁμοίον του πού ὑπάρχει εἰς ἡμᾶς. Πρόκειται περὶ τῆς προσφάτως ἐπανεμφανισθείσης θεωρίας τῆς «ἐναισθησεως» καθ' ἣν τὸ ὑποκείμενον ἀναγνωρίζει τὸ ἀντικείμενον, ἀπὸ τὰς ἀμοιβαίως ὁμοίας ἐνυπαρχούσας ποιότητας. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς μάλιστα παραστατικῶς διετύπωσεν τὴν θεωρίαν τῆς ἐναισθησεως λέγων, ὅτι μετὰ τὴν γῆν, πού εὐρίσκεται μέσα μας γνωρίζομεν τὴν γῆν, μετὰ τὸ ὕδωρ τὸ ὕδωρ, μετὰ τὴν στοργὴν, τὴν στοργὴν κ.λ.π., κ.λ.π.: «Γαῖη μὲν γὰρ γαίαν ὀπίπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ, στοργὴν δὲ στοργῆν».

Ὅσο ὁ Ἐμπεδοκλῆς δὲν εἶναι μονιστής, Ἐπίστευεν εἰς τὸν δῆσιμόν, γεγονός πού εὐκόλως ἀποδεικνύεται, ἂν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν του, ὅτι ἐδέχετο παραλλήλως πρὸς τὴν ὑπαρξιν τοῦ ὑλικοῦ κόσμου καὶ τὸ βασιλεῖον τῶν μακαρίων πνευμάτων, τῶν δαιμόνων, ὅπως ὠνόμαζεν τὰς ψυχάς. Οἱ δαίμονες αὐτοὶ εἶναι ἀθάνατοι καὶ ζοῦν πανευτυχεῖς εἰς τὴν ἰδικήν των κοινότητα. Ἄν ὅμως ἐκεῖ διαπράξουν κάποια ἀμαρτίαν ἐκπίπτουν τότε, ἀπὸ τὸ ἀνώτερον βασιλεῖον τῶν δαιμόνων, εἰς τὸν ὑλικὸν κόσμον, εἰσέρχονται εἰς σώματα ζώων, φυτῶν ἢ ἀνθρώπων καὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ περιπλανῶν-

ται εἰς τὸ λιβάδι τῆς συμφορᾶς (* Ἄτης λειμῶνα) μέχρις ὅτου ἐξαγνισθοῦν.

Τέλος, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν, ὅτι εἶναι κατὰ κάποιον τρόπον συμφιλιωτῆς τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τοῦ Παρμενίδου. Τοῦ ἑνός, πού ὑπεστήριξεν τὴν αἰωνίαν κίνησιν καὶ τοῦ ἄλλου, πού ὑπεστήριξεν τὴν αἰωνίαν ἀκίνησιν.

Εἰς τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ Ἐμπεδοκλέους συνδυάζονται εἰς μεγαλοπρεπῆ σύνθεσιν ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψις μετὰ τὸν μυστικισμόν. Σχετικῶς μετὰ τὸ ὑπερφυσικόν μέρος τῆς προσωπικότητος τοῦ φιλοσόφου χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπαγγελία του, πρὸς τὸν μαθητὴν του Πausanias, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπόσχεται, ὅτι διὰ τῆς διδασκαλίας του θὰ μάθῃ φάρμακα κατὰ τῶν ἀσθενειῶν καὶ τοῦ γήρατος, θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ πησασεῖ τὴν δύναμι τῶν ἀνέμων, μέχρι καὶ ψυχὰς ἀπὸ τὸν Ἄδη ἀκόμη θὰ μπορῆ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν γῆν: «Φάρμακα δ' ὅσα γεῖσι κακῶν καὶ γήρατος, ἄλκαρ πύση, ... Παύσης δ' ἀκαμάτων ἀνέμων μένος... ἄξεις δ' ἐξ Ἄϊδαο καταφθινομένου μένος ἀνδρός...» (111).

Προσέτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς πιστεύει εἰς τὴν μετεμψύχωσιν, τὴν ὁποίαν ποιητικώτατα ἀποδίδει μετὰ τοὺς ἀκολούθους στίχους: «Ἦδη γὰρ ποτ' ἐγὼ γενόμεν κοῦρός τε καὶ κόρη τε θάμνος τ' οἰωνός τε καὶ ἐναλος ἔλλοπος ἰχθύς» (117). Διπλαδὴ ἕως τὰ τώρα κάποτε ἔχω ὑπάρξει καὶ ὡς νέος καὶ ὡς νέα καὶ ὡς θάμνος καὶ ὡς πτηνὸν καὶ ὡς ἄφρονος ἰχθύς καταδυόμενος εἰς τὴν θάλασσαν.

Διὰ τῶν συνεχῶν μετεμψυχώσεων ἐξαγνίζεται ὁ ἀνθρώπος καὶ μετατρέπεται εἰς μάντιν, ὑμνωδόν, ἱατρόν, ἀρχοντα καὶ τελικῶς θεοποιεῖται. Θρυλικὸς πάντως ὑπῆρξεν ὁ θάνατός του, ὁ ὁποῖος ὅπως μᾶς διέσωσεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος συνέβη ὡς ἐξῆς: Ἄφοῦ ἀνέστησεν ἀπνουν γυναῖκα ὀνόματι Πανθεῖα παρέμεινεν τὴν νύκτα πλησίον τοῦ βωμοῦ, ὅπου ἐθυσίασεν εἰς τοὺς θεοὺς. Ἐκεῖ, τὰ μεσάνυκτα ἠκούσθη ἰσχυρὰ φωνή, ἡ ὁποία ἐκάλετο τὸν Ἐμπεδοκλῆ καὶ συγκρόνως, ὅπως ἐδιηγῆθη εἰς ὑπερήτης αὐτόπτης μάρτυς, ἐξεχύθη οὐράνιον φῶς καὶ φέγγος λαμπάδων. Ὁ δὲ Ἐμπεδοκλῆς ἐχάθη καὶ οὐδεὶς πλέον τὸν εἶδε πάλιν ποτέ: «Τῶν οἰκετῶν τις ἔφη μέσων νυκτῶν φωνὴ ὑπερμεγέθους ἀκούσαι προσκαλουμέ-

νης Έμπεδοκλέα, εἶτα ἐξαναστὰς ἐωρακέναι φῶς οὐράνιον καὶ λαμπάδων φέγγος, ἄλλο δὲ μηδέν».

ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ (500 - 428 π. Χ.)

Ὁ Ἀναξαγόρας ἐγεννήθη εἰς τοὺς Κλαζομενοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Προήρχετο ἀπὸ ἀριστοκρατικῆν οἰογένειαν, ἀλλὰ ὁ ἴδιος δὲν ἀνεμίχθη εἰς τὴν πολιτικὴν, τοῦλάχιστον εὐθέως. Ὅταν ἔφυγε ἀπὸ τὴν πατρίδα του καὶ ἦλθε εἰς τὰς Ἀθήνας συνεδέθη, διὰ στενῆς φιλίας, μετὰ τοῦ Περικλέους, εἰς τὸν ὁποῖον ἐδίδασκεν ρητορικὴν, ὅπως γράφει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδρον», καθὼς καὶ μετὰ τὸν Εὐριπίδην, ὁ ὁποῖος πολλὰς ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀναξαγόρου τὰς μετέφερεν εἰς τὰ ποιητικὰ του ἔργα.

Γένεσις καὶ φθορὰ ἰσχυρίζεται ὁ Ἀναξαγόρας δὲν ὑπάρχουν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πραγματικῶς ὑφίσταται εἶναι μία ἀνάμιξις καὶ ἓνας χωρισμὸς τῶν σωματιδίων τῆς ὕλης, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν ἀριθμὸν εἶναι ἄπειρα καὶ κατὰ τὴν ποιότητα ποικίλα. Ἐνωσις εἶναι αὐτό, πού ὀνομάζομεν γένεσιν καὶ χωρισμὸς εἶναι ἐκεῖνο, πού καλοῦμεν φθοράν. Οὕτως ἀκριθῶς συμβαίνει εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ ἐπομένως κακῶς χρησιμοποιοῦνται τὰ ῥήματα γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι, διότι ἀληθῶς κανένα πρᾶγμα δὲν γίνεται καὶ δὲν χάνεται, ἀλλὰ τὸ κάθε τι παρουσιάζεται κατόπιν ἀναμίξεως ἢ ἀποχωρισμοῦ στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἤδη ὑπάρχουν. Κατὰ συνέπειαν θὰ ἦτο ὀρθόν, ὡς ἀναποκρινόμενον πρὸς τὴν ἀλήθειαν νὰ μεταχειριζώμεθα τὴν λέξιν ἀνάμιξις εἰς τὴν θέσιν τῆς λέξεως γένεσις καὶ ἀντὶ φθορᾶς νὰ ὀμιλοῦμεν περὶ χωρισμοῦ: «τὸ δὲ γένεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι οὐκ ὀρθῶς νομίζουσιν οἱ Ἕλληνες οὐδὲν γὰρ χρῆμα γίνεται οὐδὲ ἀπόλλυται, ἀλλ' ἀπ' ὄντων χρημάτων συμμίγεται τε καὶ διακρίνεται. Καὶ οὕτως ἂν ὀρθῶς καλοῖεν τὸ τε γίνεσθαι συμμίγεσθαι καὶ τὸ ἀπόλλυσθαι διακρίνεσθαι» (17). Ἄρα κατὰ τὸν Ἀναξαγόρα ἡ ὕλη προὑπάρχουσα ὡς ἀκαθόριστον μίγμα ἀπειρῶν κατὰ ποσότητα καὶ παντοειδῶν κατὰ ποιότητα σωματιδίων ἐμφανίζει τὰς διαφόρους μορφὰς ὑπάρξεως, διὰ τῆς ἀναμίξεως, ἢ τοῦ χωρισμοῦ τῶν προαναφερθέντων σωματιδίων, τὰ ὁποῖα ὁ Ἀναξαγόρας ὀνομάζει «χρήματα».

Τὸ ἀκαθόριστον μίγμα τῆς ὕλης γεμίζει τὸ σύμπαν, ἵκανῶς νὰ μέρη κενόν. Τὴν ἀνάμιξι καὶ τὸν χωρισμὸν τῶν σωματιδίων προκαλεῖ μία ἀνωτέρα δύναμις, ἡ ὁποία εἶναι ἄπειρος, δὲν εἶναι ἀναμεμιγμένη μετὰ κανένα ἄλλο στοιχεῖον, εἶναι αὐθύπαρκτος, κυρίαρχος ἀπάντων καὶ καθοριστὴς τῶν ὄσων γίνονται. Τὴν ἀνωτέραν αὐτὴν δύναμιν ἡ ὁποία εἶναι οὐσία ἀνεξάρτητος, διάφορος τῆς ὕλης καὶ αὐτοσυνειδητος ὁ Ἀναξαγόρας ἀπεκάλεσεν νοῦν.

Ὁ νοῦς συνιστᾷ τὴν ἀρχὴν, διὰ τῆς ὁποίας ἐξασφαλίζεται ἡ τάξις καὶ ἡ ἁρμονία ἐν τῷ κόσμῳ. Προσέτι δὲ ὁ νοῦς εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐγγυᾶται τὴν σκόπιμον ἐνέργειαν, ἦτοι τὴν πρᾶξιν, συμφῶνως πρὸς σκοπούς. Ταῦτέστιν τίποτε δὲν συμβαίνει τυχαίως, ἀλλὰ τείνει πρὸς ἐπιδιῶξιν κάποιου προορισμοῦ εἴτε ἐνσυνειδήτως, ὅπως εἶναι αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις, εἴτε ἀσυνειδήτως ὅπως γίνεται μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν φυτῶν ἀπορρόφησιν θρεπτικῶν αἰσίων, διὰ τῶν ὁποίων συντελεῖται ἡ ἀνάπτυξις των. Ἐπομένως τὰ συστατικὰ τοῦ κόσμου εἶναι δύο: ἡ ὕλη καὶ ὁ νοῦς. Ὁ τελευταῖος ἔδωκεν κίνησιν εἰς τὸ μίγμα τῆς ὕλης καὶ ἔκτοτε, διὰ τῆς ἀναμίξεως καὶ τοῦ χωρισμοῦ τῶν σωματιδίων ἐδημιουργήθη ὁ κόσμος καὶ τὰ διάφορα ἄντα.

Κρίνομεν σκόπιμον νὰ ὑπογραμμίσωμεν, ὅτι ἀφοῦ ὁ νοῦς κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν εἶναι ὄν ἀπολύτως αἴδιον, συνάγεται ὅτι, οὐσιαστικῶς εἶναι αὐτὸς πού μετέπειτα ἀπεκλήθη πνεῦμα, ἄρα ὁ Ἀναξαγόρας δικαίως θεωρεῖται ὁ ἰδρυτὴς τῆς πνευματοκρατίας. Διὰ τοῦ νοῦς, ὅπως εἴπαμε προκαλεῖται μία ἐνέργεια, ἡ ὁποία ἀποδίδει πάντοτε εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν προκαθορισμένων σκοπῶν, κατὰ συνέπειαν εἰς τὸν Ἀναξαγόραν ἀνήκει ἐπίσης ὁ τίτλος τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς τελολογικῆς θεωρήσεως τοῦ κόσμου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ κίνησις ἢ ἡ δρᾶσις τῶν ὄντων καὶ τοῦ κόσμου ὁλοκλήρου δὲν γίνεται εἰς τὴν τύχην, ἀλλὰ πρὸς ἐκπλήρωσιν ὀρισμένων σκοπῶν (τελῶν).

Ὁς φιλόσοφος συνεχινεῖτο ἀπὸ τὸν θεωρητικὸν βίον, εἰς τὸν ὁποῖον ὀδηγεῖ ἡ καθαρὰ θεωρητικὴ ἔρευνα. Ἴσως δι' αὐτὸ ἠδιαφόρησεν διὰ τὴν πολιτικὴν, ὅπως καὶ διὰ τὴν διαχείρισιν τῆς μεγάλης του περιουσίας. Πάντως ἔτρεφεν ἀριστοκρατικὰ αἰσθήματα, ἐξ αἰτίας τῶν ὁ-

ποιών τελικῶς καί ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἀσεβείας τὸν ἐδίκασαν καὶ τὸν ἐφυλάκισαν. Προφανῶς μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Περικλέους ἐδραπέτευσεν καὶ μετέβη εἰς τὴν Λάμφακον, ὅπου ἐγκατεστάθη μέχρι τοῦ θανάτου του, τιμηθεὶς ὅλως ἐξαιρέτως ὑπὸ τῶν Λαμφακηνῶν.

Ἡ θεμελιακὴ ἀπόψις του, ὅτι τὰ σωματίδια τῆς ὕλης συναποτελοῦν ἓνα ἀκαθόριστον μίγμα, ὅπου δὲν μπορούμε νὰ ξεχωρίσωμεν ποιότητες, λόγῳ τῆς ἀτελείας τῶν αἰσθήσεών μας προϋλθεν ἐκ τῆς ἀκολουθοῦ παρατηρήσεως: Ἐβλεπεν ὁ Ἀναξαγόρας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐνῶ λαμβάνει τροφήν μιᾶς ποιότητος, π.χ. ἄρτος, δημιουργοῦνται ἐξ αὐτῆς διαφορετικαὶ ποιότητες, π.χ. ὄνυχες, σάρκες, νεῦρα, ὀστά, κ.λ.π.: «καὶ τροφῆς τῆς αὐτῆς, προσφερομένης οἷον ἄρτου, πολλὰ καὶ ὀνόμοια γίνεται, σάρκες, ὀστά, φλέβες, νεῦρα, τρίχες, ὄνυχες» (Σιμπλικίος). Ἐπομένως ὅλα αὐτὰ αἱ ποικίλαι ποιότητες ἐμπεριέχονται ἢ μᾶλλον ἐνυπάρχουν εἰς τὸν ἄρτον, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ τὰς διακρίνωμεν. Διὰ τῆς λειτουργίας ἢ καλύτερον μὲ τὴν διαδικασίαν τῆς θρέψεως γίνεται συσώρευσις τῶν σωματιδίων ἐκάστης ποιότητος, εἰς διάφορα μέρη τοῦ σώματος καὶ οὕτω εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἴδωμεν σάρκας, ὀστά, ὄνυχας κ.λ.π.

Γενικῶς κάθε τι ποῦ ἐμφανίζεται ἀκόμη καὶ οἱ χρωματισμοὶ ἢ αἱ ὀσμαι ἐνυπάρχουν εἰς τὸ μίγμα τῶν σωματιδίων, τὸ ὁποῖον ὑπὸ ὠρισμένους ὄρους τὰ προβάλλει. Τὰ σωματίδια («χρήματα») πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι διαφέρουν τῶν ἀτόμων τοῦ Λευκίππου κατὰ τὸ ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἐθεώρει τὰ «χρήματα» παντοειδῆ, δηλαδὴ ποικίλα, ἐνῶ ὁ Λεύκιππος ὁμοειδῆ.

Ἀξιολόγους ἀπόψεις διετύπωσεν ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος. Ὅπως ἀναφέρει ὁ θεόφραστος εἰς τὸ βιβλίον του «Περὶ αἰσθήσεων» ὁ Ἀναξαγόρας ὑπεστήριζεν ὅτι τὸ ὁμοιον μένει ἀδιάφορον, πρὸς τὸ ὁμοίον του: «τὸ ὁμοιον ἀπαθές ὑπὸ τοῦ ὁμοίου». Τοῦτέστιν τὸ ὁμοιον οὐδεμίαν ἐπίδρασιν ἀσκεῖ ἐπὶ τοῦ ὁμοίου του, ἂν π.χ. πῖωμεν ὕδωρ ποῦ ἔχει τὴν ἰδίαν μὲ τὸ σῶμα μας θερμοκρασίαν δὲν πρόκειται νὰ ἀντιληφθῶμεν ζέσθη ἢ κρύον. Ἄρα αἱ αἰσθήσεις δημιουργοῦνται ἐξ ἐπιδράσεως ἀνομοίων. Μολαταῦτα αἱ αἰσθήσεις μας εἶναι ἀτελεῖς καὶ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς

δείξουν τὴν ἀληθῶς ὑπάρχουσαν πραγματικότητα. Πρὸς ἐπιδείξιν μάλιστα τῆς ἐλλειπτικότητος τῶν αἰσθήσεων ὁ Ἀναξαγόρας ἐπειραματίσθη ὡς ἐξῆς: Ἔλαβεν δύο δοχεῖα περιέχοντα τὸ μὲν ἓνα ἄσπρον ὑγρὸν, τὸ δὲ ἄλλο μαύρο. Ἐν συνεχείᾳ ἐρριψεν μίαν μικρὰν ποσότητα ἐκ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο καὶ εἶδε ὅτι δὲν μετεβλήθησαν οἱ χρωματισμοί, ἐνῶ συγχρόνως ἠδυνάτε νὰ ἴδῃ τὴν ριπίσειαν μικρὰν ποσότητα, ἢ ὁποία ὅμως ὑπῆρχεν ἀλλὰ δὲν διεκρίνετο λόγῳ ἀτελείας τῆς αἰσθήσεως τῆς ὀρατικῆς: «Εἰ γὰρ δύο λάβοιμεν χρώματα, μέλαν καὶ λευκὸν καὶ εἶτα ἐκ θατέρου εἰς θάτερον κατὰ σταγόνα παρεγκόμιμεν, οὐ δυνήσεται ἡ ὄψις διακρίνει τὰς παρά μικρὸν μεταβολάς, καίπερ πρὸς τὴν φύσιν ὑποκειμένης» (Σέξτος Ἐμπειρικός πρὸς μαθημ., VII, 90). Ἀφοῦ ἐτομίζετο καὶ ἀπεδεικνύετο ἡ ἀνικανότης τῶν αἰσθήσεων νὰ μᾶς ὀδηγήσουν εἰς ἀσφαλῆ γνώσιν, συνεπεραίνετο, ὅτι ἡ νοῦς συνιστᾷ τὸ μέσον ὀρθῆς διακριθώσεως τῆς ἀληθείας, διότι αὐτὸς εἶναι ἀπολύτως καθαρὸς ἀπὸ ἀνάμιξιν σωματιδίων ὕλης, ἐνῶ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα περιέχουν ποικίλα σωματίδια, ποῦ παρεμποδίζουν τὴν τελείαν διακρίσιν.

Ἐν τούτοις, δὲν ἐκμηδενίζεται γνωσιολογικῶς ἡ αἰσθησις, ἢ ὁποία καὶ αὐτὴ συμβάλλει εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας, διότι μᾶς παρουσιάζει τὰ φαινόμενα, ἐξ ὧν ἐκκινῶμεν, διὰ νὰ εὐρωμεν τὴν οὐσιαστικὴν πραγματικότητα τῶν ὄντων.

ΑΤΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ (5ος π. Χ. αιών)

Δυστυχώς, διά τόν Λεύκιππον, ό οποίος διετέλεσεν διδάσκαλος του Δημοκρίτου δέν διαθέτομεν παρά ελάχιστα στοιχεία. Φαίνεται, έν τούτοις, από τās πληροφορίας πού έχομεν, ότι ήτο περίπου σύγχρονος του Άναξαγόρου και μάλλον συμπατριώτης του θαλαύ. Ο Έπίκουρος παραδόξως έφθασεν μέχρι του σημείου να νομίζη, ότι πραγματικώς δέν υπήρξεν ποτέ. Άλλά είχεν άδικον, διότι πολλai μαρτυρία, καθώς και ιστορική έρευνα απέδειξαν, ότι ό Λεύκιππος ήτο ιστορικών πρόσωπον. Πιθανολογείται, ότι ό Έπίκουρος παρεσύρθη εις τήν λανθασμένην του έντύπωσιν από τό γεγονός, ότι αι συγγραφαί του Λευκίππου, τήν εποχή εκείνην, απέτέλουσιν μαζί με τās συγγραφάς του Δημοκρίτου ένα βιβλίον.

Εις τās Άβδηρα ό Λεύκιππος ίδρυσεν φιλοσοφικήν σχολήν, τής οποίας τās απόψεις διετύπωσεν εις δύο σπουδαία έργα. Άτυχώς διά τήν ανθρωπότητα από τό ένα πού έλέγετο «Μέγας διάκοσμος» δέν εσωθήσαν παρά ελάχιστα λέξεις. Όμοίως και τό δεύτερον άπωλέσθη, πλην μιās φράσεως, ή οποία αποδίδει ολόκληρον τό περιεχόμενον τής αρχής τής αισιότητος, τήν όποιαν άντέγραψαν κατόπιν οι ξένοι «φιλόσοφοι». Η φράσις λέγει, ότι κανένα πράγμα δέν γίνεται άνευ αιτίας, αλλά όλα γίνονται από ώρισμένην αίτιαν και υπό τήν πίεσιν τής ανάγκης: «Ούδέν χρῆμα μάτην γίνεται αλλά πάντα εκ λόγου τε και ύπ' ανάγκης».

Ευρισκόμενος εις τήν Έλέα και παρακολουθών τήν διδασκαλίαν του Ζήνωνος διεφώνησεν μαζί του ως προς τήν άποψιν, ότι τās σώματα είναι διαιρετά επ' άπειρον. Ο Λεύκιππος ύπεστήριξεν, ότι διά τής διχοτομήσεως κα-

τήλλομεν κάποτε εις ένα ελάχιστον, τό όποιον άδυνατούμεν να διχοτομήσωμεν περαιτέρω, διότι μέσα του δέν ύπάρχει κενόν, ώστε να είναι έφικτή ή τομή. Τό ελάχιστον αυτό ό Λεύκιππος απέκάλεσεν άτομον. Τό σύνολον δέ τών άτόμων συγκροτεί εκείνο ακριβώς, πού ό Παρμενίδης ώνόμαζεν όν. Τά άτομα δέν δημιουργούνται, ούτε καταστρέφονται. Μεταξύ των δέ διακρίνονται όχι από ποιοτικές διαφοράς, αλλά από τήν θέσιν, τό σχήμα και τήν τάξιν των. Τά άντικείμενα και ό κόσμος δέν είναι τίποτε άλλο, παρά σύνθεσις άτόμων. Άρα τās άτομα πρέπει να κινούνται, διά να έχωμεν όμως κίνησιν άπαραιτήτως πρέπει να ύπάρχη κενός χώρος. Εις αυτās τās διαπιστώσεις συμφωνεί απολύτως ό Λεύκιππος, ό όποιος προσέτι, λέγει, ότι ή κίνησις είναι αιωνία, ήτοι άνευ αρχής και τέλους. Τά στοιχεία λοιπόν τās συνιστώντα τήν ατομικήν θεωρίαν είναι τās άτομα, ό κενός χώρος και ή αιωνία κίνησις.

Ο Λεύκιππος και ό μαθητής του Δημόκριτος αναμφισβητήτως έθεμελίωσαν τήν ατομικήν θεωρίαν, επί τών απόψεων τής οποίας αποκλειστικώς έβασίσθη ή νεωτέρα ατομική θεωρία και έρευνα, όπως σαφώς αναγνωρίζει ό Γκόμπερτζ εις τό βιβλίον του «Οι Έλληνες στοχασταί».

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ (460 - 370 π. Χ.)

Ο Δημόκριτος κατήγετο από τās Άβδηρα, πού εύρίσκοντο μεταξύ Μακεδονίας και θράκης. Από ένωρίς έξεκίνησεν, διά μεγάλα ταξίδια. Έπεσκέσθη τήν Αίγυπτον, τήν Περσίαν και λέγεται ότι έφθασεν μέχρι τών Ινδιών. Φαίνεται ότι εις τήν Αίγυπτον συνηγωνίσθη τούς έγχωριους γεωμέτρας, τούς όποιους κατετρόπωσεν, πράγμα πού και ό ίδιος ύπερηφανεύθη: «και γραμμένων συνθέσιος μετ' αποδείξεως ουδεις κώ με παρήλλαζεν ουδ' οι Αιγυπτίων καλεόμεναι Άρπεδονάπται» (Κλήμης ό Άλεξανδρεύς, Στρωμ. Ι, 15) δηλαδή διά τήν σύνθεσιν γεωμετρικών σχημάτων βάσει αποδείξεως ουδεις εκ τών ανθρώπων έδείχθη ανώτερός μου, μήτε οι έν Αιγύπτω καλούμενοι Άρπεδονάπται (μετρηταί γῆς).

Όταν επέστρεψεν εις τήν πατρίδα του είχεν ήδη κατασπαταλήσει όλην τήν περιουσίαν του και τόν έζη ό αδελφός του. Έπειδή όμως ό νόμος προέβλεπε, δι-

όσους σπαταλοῦν τὴν πατρικὴν περιουσίαν νὰ μὴ δικαι-
οῦνται ταφῆς, ὁ Δημόκριτος, διὰ νὰ ἀποφύγῃ αὐτὸ τὸ
κακόν, ἀνέγνωσεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἕνα σύγγραμμά
του («Μέγας Διάκοσμος»), τὸ ὁποῖον τόσοσιν τοὺς κατέ-
πληξεν, ὥστε τοῦ ἀπένευμαν, δίκην βραβείου, ἑκατὸν
τάλαντα. Ἐπεσκέφθη ἐπίσης καὶ τὰς Ἀθήνας, ὅπου οὐ-
δεὶς τοῦ ἔδωσεν σημασίαν ἐξ οὗ καὶ τὸ παράπρονόν του:
ἦλθα εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ κανεὶς δὲν με ἐγνώρισεν:
«ἦλθον γὰρ εἰς Ἀθήνας καὶ οὐ τίς με ἐγνώκεν» (Διογ.
Λαέρτιος, 9, 30).

Ὁ Δημόκριτος εἶναι πασίγνωστος διὰ τὰς θεωρίας
του, περὶ τῶν ἀτόμων, διὰ τῶν ὁποίων ἀπέκτησεν διε-
θνή φήμην καὶ τὸ ὄνομά του εἶναι ἀρρήκτως συνδεδε-
μένον με ἐκεῖνα.

Ἐν πρώτοις φρονεῖ, ὅτι γένεσις καὶ φθορά δὲν ὑπάρ-
χουν. Παρεδέχετο ὅτι ὑπάρχει τὸ πλήρες καὶ τὸ κενόν.
Βλέπομεν μέχρις ἐδῶ μίαν σχέσιν με τὰς θεωρίας τοῦ
Παρμενίδου, με τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι ὁ Δημόκριτος
ἔδιδε εἰς τὸ κενόν (τὸ μὴ ὄν τοῦ Παρμενίδου) ὑπαρ-
ξιν. Κατὰ τὸν Δημόκριτον τὸ μὴ ὄν ὑπάρχει, ὅπως ὑπάρ-
χει καὶ τὸ ὄν. Μὴ ὄν ἦτο ὁ ἀδειος χώρος, τὸ κενόν. Τὸ
πλήρες ὑποστήριζεν ὁ Δημόκριτος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀπει-
ρα σωματίδια, τὰ ὁποῖα τὰ χωρίζει τὸ κενὸ καὶ τὰ ὁποῖα
δὲν μποροῦν περισσότερο νὰ διαιρεθοῦν τὰ ἴδια, διότι
καλύπτουν ὅλον τὸν χώρον των, οὕτως ὥστε ἐντὸς των
δὲν ὑπάρχει κενόν, διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ διαίρεσις των.
Τὰ σωματίδια αὐτά, ποῦ ὁ Δημόκριτος ἔλεγεν «ἄτομα»,
ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν κόβονται, εἶναι ἀγέννητα, ἀφθαρτα,
ὁμοίομορφα διακρίνονται μόνον κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ
σχήμα, μὴ ἐπιδεχόμενα συγχρόνως ποιοτικὰς μεταβο-
λὰς, εἰμὴ μετατοπίσεις. Ἐπομένως ἡ ἐμφάνισις τῶν ὄν-
των δὲν εἶναι παρὰ ἐνωσις τῶν χωρισμένων ἀτόμων καὶ
ἡ φθορά των χωρισμός τῶν ἐνωμένων ἀτόμων. Ἀναλό-
γως ἐπίσης τοῦ σχήματος τῆς τοποθετήσεως ἢ τοῦ με-
γέθους τῶν ἀτόμων προκύπτουν καὶ αἱ ἰδιότητες τῶν ὄν-
των. Τὰ ἄτομα αἰωνίως κινοῦνται εἰς τὸ κενόν, λόγῳ τῆς
διαφορᾶς βάρους, ποῦ ἔχουν μεταξύ των καὶ ἡ ὁποῖα
διαφορὰ ὀφείλεται εἰς τὸ μέγεθός των, ἀφοῦ προέρχον-
ται ἀπὸ τὸ αὐτὸ εἶδος.

Ὅσαοῦτως ἀξιοπρόσεκτοι εἶναι αἱ ἠθικαὶ ἀντιλήψεις
τοῦ Δημοκρίτου. Ἐδέχετο ὡς ἀγαθὸν τὴν φιλίαν μέχρι

τοῦ σημείου νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι δὲν ἀξίζει νὰ ζῆ κανεὶς
ἐάν δὲν ἔχει οὔτε ἕνα καλὸν φίλον: «Ζῆν οὐκ ἀξίως,
καὶ μὴδὲ εἰς ἐστὶ χρηστός φίλος» (99), ἡ φιλία ὅμως,
καίτοι νὰ προέρχεται ἀπὸ συνειτὸν ἄνθρωπον καὶ εἶναι
καλύτερον νὰ ἔχῃς ἕνα τοιοῦτον φίλον παρὰ ὅλους
τοὺς ἄλλους ποῦ εἶναι ἄμυαλοι: «Ἐνὸς φίλου ζυνετοῦ
καὶ πολλῶν ἀξυνέτων ἀπάντων» (98). Περὶ φιλίας, πάντως,
ὑποστήριζεν τὸ ἐξῆς σημαντικόν, ὅτι αἱ ἴδια ἰδέαι, τὰ
ἴδια φρονήματα, κάνουν τοὺς φίλους: «ὁμοφροσύνῃ φι-
λῶν ποιεῖ» (186).

Προσέτι διεκήρυττεν τὴν κύριαρχίαν τοῦ ἀγωνιστικοῦ
πνεύματος εἰς τὴν ζωὴν. Τὸ ἰδανικόν τοῦ ἀγῶνος προ-
σέει τῆς ἀνέτου ζωῆς, πρὸς τὴν ὁποῖαν ἔτρεφεν περι-
φρόνησιν, ἐνῶ τούναντίον ἐξετίμα τὸ ἠρωικῶς ζῆν. Ἡρ-
οικῶς δὲ κατηγορηματικῶς τὸν εὐδαιμονισμὸν λέγων, ὅτι
ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον ὁποῖος νικᾷ εἰς τοὺς πολέ-
μους, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος νικᾷ τὰς ἡδονάς. Παρα-
στατικῶς μάλιστα γράφει ὅτι μερικοὶ συμβαίνει νὰ εἶναι
κακόντες πόλεων, ἀλλὰ δοῦλοι εἰς τὰς γυναῖκας, λαμβά-
νουν τὴν γυναῖκα ὡς συμβολίζουσα τὴν ἡδονήν: «Ἄν-
θρωπος οὐκ ὁ τῶν πολεμίων, ἀλλὰ καὶ, ὁ τῶν ἡδονῶν
καταδούλων. Ἐνιοὶ δὲ πολίων μὲν δεσποζοῦσι, γυναῖξί δὲ
καταδούουσιν» (124).

Πολιτικῶς ὁ Δημόκριτος τάσσεται ὑπὲρ τῆς ἐξουσίας
τῶν ἰσχυρῶν, διότι ὅπως ἀκριβῶς δηλώνει ἀπεριφράστως,
ἡ ἐξουσία, συμφῶνως πρὸς τὴν φύσιν, ἀνήκει εἰς τὸν
ἰσχυρότερον: «φύσει τὸ ἄρχειν οἰκίῳ τῷ κρέσσονι»
(167). Συνεχίζων μάλιστα ὑποστηρίζει καὶ δικαίως ἀσφα-
λῶς, ὅτι εἶναι κακόν πρᾶγμα νὰ κυβερνᾷσαι ἀπὸ τὸν κα-
κώτερόν σου: «Χαλεπὸν ἄρχεισθαι ὑπὸ χειρόνος» (49).
Κατὰ συνέπειαν αἱ πολιτικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Δημοκρίτου
εἶναι σαφέστατα ἀντιδημοκρατικά, καθόσον καὶ ἄλλοῦ
ἕπεί ὑπακοὴν ὄχι εἰς τὴν πλειοψηφίαν, ἀλλὰ εἰς τὸν ἄρ-
χοντα καὶ τὸν σοφώτερον (47). Ἐπὶ πλέον τούτων ἀπορ-
ρίπτει καὶ τὴν δημοκρατικὴν ἰσότητα μεταξύ τῶν ἀτόμων
ἐνθάσκειν ὅτι εἶναι ἀφελής, ὁποῖος ἀκολουθεῖ τὰς γνώμας
τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ ἀντιθέτως εἶναι σώφρων ὁ
ὁποῖος πιστεύει μόνον εἰς τοὺς δοκιμασμένους, αὐτοῦς
δηλαδὴ ποῦ ἀργότερον ὁ Σωκράτης θά ὀνομάσῃ ἐπαίον-
τας: «Μὴ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς δοκίμοις πιστεύειν τὸ μὲν
γὰρ εὐθες τὸ δὲ σωφρονέοντος» (66).

Ἐξ ἄλλου, εἰς πλείστα ἀποφθέγματα του στρέφεται μὲ ἀγανάκτησιν κατὰ τῶν «ἀνοημόνων» ζητῶν νὰ μὴ ἀσκοῦν οὐδεμίαν ἐξουσίαν, διότι καὶ εἰς τελευταίαν ἀνά- λυσιν ἂν καλοεξετάσωμεν τὸ ζήτημα συμφέρει εἰς ἐκεί- νους νὰ διοικούνται, παρὰ νὰ διοικοῦν: «Κρέσσον ἄρχει- θαι τοῖς ἀνοήτοισιν ἢ ἄρχειν» (75). Ὁ φόβος τοῦ Δη- μοκρίτου νὰ μὴ ἀναλαμβάνουν ἀξιώματα οἱ ἀνόητοι καὶ οἱ κακοὶ εἶναι διάχυτος, εἰς τὰς πολιτικὰς του παραινέ- σεις. Ὅταν δίνετε ἀξιώματα εἰς τοὺς κακοὺς ὅσον ἀνα- ξιώτεροι εἶναι, λαμβάνοντες ἀξιώματα, εἰς τόσον μεγα- λύτερον βαθμὸν κυριεύονται ἀπὸ ἀδιαφορίαν καὶ πλημ- μυρίζουν ἀπὸ ἀφροσύνη καὶ θράσος: «οἱ κακοὶ ἴοντες εἰς τὰς τιμὰς ὁκόσω ἂν μᾶλλον ἀνάξιοι ἐόντες ἴωσι, το- σοῦτῃ μᾶλλον ἀνακηδεῖς γίνονται καὶ ἀφροσύνη καὶ θράσος πῖμπλάνται» (254). Θὰ ἦτο παράλειψις ἂν δὲν ἐμνημονεύαμεν καὶ δύο ἄλλας γνώμας τοῦ Δημοκρίτου, εἰς τὰς ὁποίας ἐξαιρεται ἡ ἰδέα τῆς πολιτικῆς ὁμονοίας καὶ κατακρίνεται πᾶσα ἐμφύλιος διένεξις. Διὰ τὴν ὁμό- νοιαν λέγει, ὅτι μὲ αὐτὴν ἐπιτυχάνονται τὰ μεγάλα ἔρ- γα καὶ αἱ πόλεις μὲ αὐτὴν μποροῦν νὰ νικοῦν εἰς τοὺς πολέμους, ἄλλος δὲ τρόπος δὲν ὑπάρχει νὰ πραγματο- ποιηθοῦν τὰ ἀνωτέρω: «Ἀπὸ ὁμονοίας τὰ μεγάλα ἔργα καὶ ταῖς πόλεις τοὺς πολέμους δυνατὸν κατεργάζεσθαι, ἄλλως δὲ οὐ» (250). Διὰ δὲ τὰς ἐμφυλίους ἐριδας, ἐκ παραλλήλου ὑπογραμμίζει, ὅτι αὐταὶ ἀποτελοῦν καὶ διὰ τὰς δύο ἀντιμαχομένας παρατάξεις κακόν, ἐπειδὴ ἐξ ἴσου καταστρέφονται καὶ ἐκεῖνοι, ποὺ νικοῦν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ χάνουν: «Στάσις ἐμφύλιος εἰς ἐκάτερα κακόν' καὶ γὰρ νικέουσι καὶ ἡσσωμένοις ὁμοίῃ φθορῇ» (249).

Ὁ Δημοκρίτος ἐπίστευεν εἰς τὸν θεόν, ὁ ὁποῖος δι- δεῖ ὅλα τὰ ἀγαθὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀνέκαθεν καὶ τῶ- ρα: «πάντα καὶ πᾶλαι καὶ νῦν», ἐνῶ τὰ κακὰ τὰ δημιουρ- γοῦν μόνοι των οἱ ἀνθρώποι λόγῳ τῆς τυφλότητος τοῦ νοός των καὶ τῆς ἀκριαίας των: «διὰ νοῦ τυφλότητα καὶ ἀγνωμοσύνην». (175), καθὼς καὶ εἰς τὴν ψυχὴν, τῆς ὁ- ποίας τὰ ἀγαθὰ εἶναι θεϊκά, ἐνῶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ σώματος (τὰ σκῆνεος) εἶναι ἀνθρώπινα καὶ δι' αὐτὸ πρέπει νὰ προτιμῶμεν τὰ πρῶτα.

Ὅς συγγραφεὺς ὁ Δημοκρίτος ἐγράψεν πλῆθος ἔρ- γων, μὲ ἀπαράμιλλον δεξιότητιαν συγκρινόμενος μὲ τὸν Πλάτωνα.

ΣΟΦΙΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ἡ λέξις σοφιστής ἔχει σήμερον κακὴν σημασίαν. Μο- λαταῦτα ἢ προσφορὰ τῶν σοφιστῶν, εἰς τὴν πνευματικὴν ἠρόδοον ὑπῆρξεν μεγίστη καὶ ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ εἰς ἄξίαν τὴν συμβολὴν πολλῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως.

Σοφιστής ἀρχικῶς ἀπεκαλεῖτο ὁ ἐμπειρὸς ἄνθρωπος. Ἄρα ἡ ἐννοία του δὲν ἦτο ἀξιοκατάκριτος. Ὁ Αἰσχύλος μάλιστα εἰς τὸ ἔργον «Προμηθεύς», χαρακτηρίζει τὸν κεντρικὸν ἥρωά του, ὡς σοφιστὴν, ποὺ συγκρινόμενος μὲ τὸν Δία ἀπεκαλεῖται κατώτερος «νωθέστερος». Ὅμοιως καὶ ὁ ποιητὴς Πίνδαρος ἢ ὁ ἱστορικὸς Ἡρόδοτος μετα- κειρίζονται συχνὰ τὸ ἐπίθετον τοῦ σοφιστοῦ, καθόσον τοῦτο ἦτο μᾶλλον ἐν χρήσει, ἀντὶ τοῦ φιλοσόφου, ποὺ κα- θερώθη εἰς τὴν ὁρολογίαν ἀπὸ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα.

Τὸ ὅτι ἡ λέξις δὲν εἶχε κακὴν σημασίαν φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Αἰσχίνης χαρακτηρίζει καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν Σωκράτην ὡς σοφιστὴν λέγων εἰς τὸν «κατὰ Τιμάρχου», ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐθανάτωσαν τὸν σοφιστὴν Σωκράτην, διότι ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο δάσκαλος τοῦ Κριτίου, ὁ ὁποῖος ἀνῆκεν εἰς τοὺς τριάκοντα ποὺ κατέλυσαν τὴν δημοκρατίαν: «Ἐπειθ' ὑμεῖς, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Σωκρά- την μὲν τὸν σοφιστὴν ἀπεκτείνετε, ὅτι Κριτίαν ἐφάνη πεπαιδευκῶς, ἕνα τῶν τριάκοντα τῶν τὸν δῆμον καταλυ- σάντων» (ἐνθ. ἀνωτ., 73).

Ἡ σοφιστικὴ ἐξεκίνησε ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ μελε- τηθῆ ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, παρὰ νὰ ἀπασχολοῦμεθα μὲ τὴν φύσιν καὶ τὸ σῶμα. Θὰ ἠδύνατο λοιπὸν νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς φιλοσοφία τοῦ πολιτισμοῦ. Βεβαίως ἀρκετὰς πολιτιστικὰς ἐκδηλώσεις, ὅπως π.χ. γλῶσσα, θρησκεία κ.λ.π., τὰς ἐμελέτησαν ὠρι- μένοι φιλόσοφοι προηγούμενοι χρονικῶς τῶν σοφιστῶν

(Ξενοφάνης, Ἡράκλειτος), ἀλλὰ ἡ μελέτη των ἔγινε περιπτώσιακῶς καὶ οὐκ ἐκ συστήματος.

Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀνεύρεσις τοῦ πρωταρχικοῦ ὄντος ἢ ἀλλοιώτικα τὰ κοσμολογικὰ καὶ ὄντολογικὰ προβλήματα ἐφαίνοντο ἄλυτα. Αἱ συγκρούσεις μεταξύ τῶν διαφόρων σχολῶν καὶ ἡ ἔλλειψις τῆς δυνατότητος νὰ ὑποστηριχθῆ ἀποδεικτικῶς, ὡς ὀρθή ἢ μία ἢ ἡ ἄλλη θεωρία ἐγέννησαν οὐσιαστικῶς τὴν σοφιστικὴν. Αὐτὴ ὡς κίνησις σκέψεως παραμέρισεν τὴν κοσμολογίαν καὶ τὰ ζητήματα τῆς φύσεως τῶν ὄντων καὶ προέταξεν τὸν ἄνθρωπον, εἴτε ὡς ἄτομον, εἴτε ὡς μέλος τῆς κοινωνικῆς ομάδος, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῆ. Ἴδου λοιπὸν ἡ θεμελιώδης διαφορά ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον μεταξύ φιλοσοφίας καὶ σοφιστικῆς. Ὅσῳ ὡς ὑφίσταται καὶ μία προσέτι ἀναφερομένη εἰς τὸν προορισμὸν των. Ἡ φιλοσοφία ἀποβλέπει εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, τὸναντίον ἡ σοφιστικὴ σκοπεύει νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν κυριαρχίαν εἰς τὴν ζωὴν. Ἄρα, ἡ μὲν πρώτη, φέρει βασικῶς θεωρητικὸν χαρακτῆρα, ἐνῶ ἡ δευτέρα ἐντόνως πρακτικόν.

Διὰ νὰ ὑποδείξουν τὰς μεθόδους ἐπικρατήσεως, εἰς τὴν ζωὴν οἱ σοφισταὶ παρέδιδαν ἐπαμειβόμενα μαθήματα, ὑπὸ τύπον διαλέξεων. Τὰ μαθήματα περιελάμβανον τὰ μαθηματικά, τὴν ἀστρονομίαν, τὴν γραμματικὴν, τὴν ὁποίαν καθ' ὀλοκληρίαν ἐκείνοι διεμόρφωσαν, τὴν ἀνάλυσιν τῶν ποιητικῶν ἔργων ἀπὸ πάσης πλευρᾶς, τὴν μουσικὴν καί, κυρίως, τὴν ρητορικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδλεπαν πανίσχυρον διπλὸν ἀγῶνος. Ὅλα αὐτὰ τὰ μαθήματα ἦσαν ἀναγκαῖα, διὰ τὴν συγκρότησιν μορφωτικῆς ὑποδομῆς ἀπαραιτήτου εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ σκοποῦ, ποῦ ὅπως εἶπομεν εἶναι ἡ ἐπιβολὴ εἰς τοὺς ἄλλους. Ἡ μόρφωσις ἐπομένως, ἡ ὁποία παρείχετο δὲν ἀπεσκοπεῖ εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας, ὅπως ἡ μόρφωσις τῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ εἰς τὴν ἰσχυροποίησιν τοῦ ἀνθρώπου, διὰ νὰ κυριαρχήσῃ εἰς τὴν ζωὴν.

Αἱ διαλέξεις τῶν σοφιστῶν γενόμεναι δημοσίᾳ βάσει πάντοτε κάποιος ἀμοιβῆς, δίκην εἰσιτηρίου, ὤφειλαν νὰ ἀνταποκρίνωνται πρὸς τὸ μορφωτικὸν ἐπίπεδον τῶν ἀκροατῶν, ἄλλως δὲν θὰ καθίσταντο ἀντιληπταί. Ἐπειδὴ δὲ οἱ σοφισταὶ ὠμίλουν ἐνώπιον παντὸς ἀκροατηρίου, διὰ νὰ τοὺς κατανοοῦν μετετρέπησαν εἰς ἐκλαϊκευτὰς τῶν ἐπιστημῶν. Οὕτως ἀπέβησαν χρησιμώτατοι εἰς τὴν κοινω-

νίαν, καθόσον ἔθεταν ἐνώπιον τῆς κοινῆς γνώμης τὰ κοινωνικὰ, ἠθικὰ καὶ ἰδίως τὰ πολιτικὰ προβλήματα τοῦ λαοῦ.

Ἡ σοφιστικὴ συνεκίνησεν βαθύτατα τοὺς νέους. Ἦσαν δὲ οἱ σοφισταὶ ὄχι μόνον ἀριστοὶ δάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ περίφημοι, διὰ τὰς ἐρεῦνας καὶ τὰς διαπιστώσεις των, εἰς θέματα παιδείας καὶ ἀγωγῆς. Ὁ Πλάτων π.χ., ὁ ὁποῖος τότε ἀντιτίθετο πρὸς τοὺς σοφιστὰς μᾶς περιγράφει εἰς τὸν «Πρωταγόρα» τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ τὰς ἐντυπώσεις ποῦ προεκάλουν εἰς τοὺς νέους μὲ ὅσα ἔλεγαν, ἀλλὰ καὶ μὲ ὅπως τὰ ἔλεγαν.

Ὅσοι θεωροῦν καὶ ἀδοκίμως χαρακτηρίζουν τὴν σοφιστικὴν ὡς ἀρνητικὴν πλευρὰν τῆς φιλοσοφίας, ἀδικοῦν τοὺς μεγάλους ἐκπροσώπους τῆς σοφιστικῆς κινήσεως, ὅπως τὸν Πρωταγόρα, τὸν Γοργίαν κ.λ.π., τῶν ὁποίων ἡ σοφία ἐτέλει ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως. Ἐν παρενθέσει ἀναφερόμεν ἐνδεικτικῶς τὸν σοφιστὴν Ἀντιφῶντα, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ ἀληθείας» ἀναπτύσσει τὴν θεωρίαν περὶ τῆς συμβατικῆς συγκροτήσεως τῆς πολιτείας, τὴν ὁποίαν ἐπακριβῶς καὶ ἀναιδῶς ἀντέγραψεν ὁ Ρουσό εἰς τὸ «Κοινωνικὸν συμβόλαιον». Ὁ Ἀντιφῶν ἔκανε ἐπίσης τὴν διάκρισιν μεταξύ τῶν νόμων τῆς πολιτείας, ποῦ εἶναι αὐθαίρετοι καθορισμοὶ καὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως, ποῦ ὑφίστανται κατ' ἀνάγκην: «Τὰ μὲν γὰρ τῶν νόμων ἐπίθετα, τὰ δὲ τῆς φύσεως ἀναγκαῖα». Ὁ Ἀντιφῶν προσέτι διεκήρυξεν, ὅτι ὁ χρόνος εἶναι μέτρον χωρὶς ἀντικειμενικὴν ὑπόστασιν: «μέτρον τὸν χρόνον, οὐκ ὑπόστασιν» (Ἀέπος). Ἄλλος σοφιστὴς ὁ Πρόδικος («Προδίκου σοφώτερος», ἔλεγον πρὸς σύγκρισιν), ἐξέθεσεν ἀξιολόγους θεωρίας περὶ θρησκείας καὶ ἰδρυσεν, εἰς τὴν γραμματικὴν τὴν συνωνυμικὴν. Ἐν τέλει μνημονεύομεν καὶ τὸν σοφιστὴν Ἰππίαν, ποῦ κατέστη περίφημος, διὰ τὰς μελέτας του ἐπὶ τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου, τῆς τριχοτομήσεως τῆς γωνίας κ.λ.π. Καθὼς καὶ τὸν περίφημον Καλλικλῆν, ὁ ὁποῖος εἰς τὸν διάλογον τοῦ Πλάτωνος «Γοργίας» λαμβάνει τὸν λόγον καὶ ἀντικρούει τὸν Σωκράτην ὑποστηρίζων ὅλας ἐκεῖνας ἀκριβῶς τὰς θεωρίας, ποῦ ἐπαρουσίασεν ὁ Νίτσε ὡς ἰδικὰς του, ἥτοι κυριαρχία δυνατῶν, ὑπεράνθρωπος, κοινωνικὴ σημασία τῆς βίας κ.λ.π.

Ἀσφαλῶς, κατόπιν, ἡ σοφιστικὴ παρήκμασεν, διότι ἐξέπεσαν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς εἰς ἐριστικούς διαστροφείς

λέξεων τύπου Διονυσόδωρου, Εύθυδήμου κ.λπ. Πάντως, δέν είναι ὀρθόν, ἀσκέτως ἀν πλέον ἐγινε κοινή πεποιθεις, νά σιγματιζῶνται συλλήβδην καί ἀνεξαιρέτως οἱ σοφισταί ὡς κακόπιστοι συζητηταί.

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ (481 - 411 π. Χ.)

Ὁ Πρωταγόρας κατήγετο ἀπό τά Ἄβδηρα, ὅπου ἤσκει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀκθοφόρου. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (9, 53), ἀναφέρει, ὅτι ὁ Δημόκριτος ἐντυπωσιάσθη ἀπό τόν τρόπον μέ τόν ὁποῖον ὁ Πρωταγόρας ἔδρασεν κάτι ζύλα: «ζύλα δεδεκώς» πού ἦσαν διά μεταφοράν.

Ἀργότερον ἐγκατέλειψε τά Ἄβδηρα καί περιήρατο τās διαφόρους πόλεις μορφῶνων ἐπ' ἀμοιβῆ τούς ἀνθρώπους: «παιδεύειν ἀνθρώποις» («Πρωταγόρας», 317 Β). Οὕτως ἀπέκτησε πολλά χρήματα καί περισσοτέραν φήμην. Εἰς τās Ἀθήνας συνεδέθη μετά τοῦ Περικλέους, ὁ ὁποῖος τοῦ ἀνέθεσε τήν σύνταξιν τῶν νόμων μιᾶς ἀποικίας τῶν Ἀθηναίων, πού ὠργανώθη εἰς τούς Θουρίους τῆς Ἰταλίας. Σύν τοῖς ἄλλοις παρέδιδεν μαθήματα καί εἰς τούς υἱούς τοῦ διαπρεπούς Ἀθηναίου πολιτικοῦ. Ἄξιζει ἐπίσης νά μνημονεύσωμεν, ὅτι εἰς τούς θαυμαστάς τοῦ Πρωταγόρου συγκαταλέγεται καί ὁ Εὐριπίδης, πού κατὰ τās πληροφορίας, εἰς τήν οἰκίαν τοῦ ὁ Πρωταγόρας ἐδίαβαζε τά βιβλία του καί ἔκανε διαλέξεις.

Ὁ Πρωταγόρας ἐδίδαξεν, ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι σχετική, διότι τά πάντα ἐξελλίσσονται συνεχῶς. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀκαταπαύστου ροῆς εἶναι ἡ ἀλήθεια νά διαμορφοῦται ἀναλόγως τῶν σχέσεών μας, μέ τά ἀντικείμενα. Ἡμεῖς εἰς τήν αὐτοσυνειδησίαν μας μένομεν σταθεροί, ἀλλά ἡ πραγματικότης δέν εἶναι σταθερά, ἐπομένως σταθερά ἀλήθεια δέν ὑπάρχει καί οὔτε κριτήριον, διά τήν εὐρεσίαν τῆς. Μολαταῦτα διά νά ἔχωμεν ἕνα μέτρον κρίσεως ὀφείλομεν νά λάβωμεν κάτι σταθερόν καί τοιοῦτον εἶναι μόνον ὁ ἀνθρώπος, ὁ ὁποῖος, ὁ ἴδιος, ἀναγνωρίζει εἰς τόν ἑαυτόν του σταθεράν ὑπαρξιν. Ἄρα ὅλων τῶν πραγμάτων μέτρον εἶναι ὁ ἀνθρώπος, ἐκείνων μὲν πού ὑπάρχουν, ὅτι ὑπάρχουν, ἐκείνων δέ πού δέν ὑπάρχουν, ὅτι δέν ὑπάρχουν. Ἡ σπουδαία αὐτή φράσις, διά τῆς ὁποίας καταδεικνύεται ἡ σχετικότης τῆς ἀληθείας καί ὁ ὑποκειμενισμός συναντᾶται εἰς τὸ σύγγραμ-

μα τοῦ Πρωταγόρου «Ἀλήθεια ἢ καταβάλλοντες» καί διατυπώνεται ὡς ἀκολούθως: «Πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος τῶν μὲν ὄντων ὡς ἐστίν, τῶν δέ μὴ ὄντων ὡς οὐκ ἐστίν». Διά τὸ «πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος» ἠγέρθησαν διαφωνία ὡς πρὸς τὸ τί ἦν αὐτοῦ ὁ Πρωταγόρας, ὅταν ἔλεγεν ἀνθρώπος. Ἐλάμβανε τὸν ὄρον μέ ἀτομικόν περιεχόμενον ἢ μέ εὐρύτερον; Ἐπισημαίνω ὑπερισχέει ἡ γνώμη, ὅτι ὁ ὄρος «ἄνθρωπος» ἐσημαίνει τήν φυλήν, τήν ἀποτελουμένην ἀπό συγγενῆ ἀτόμων, ὅτινα ἐν σχέσει πρὸς τās ἄλλας φυλάς διαθέτουν περισσοτέραν ἐνόητα, πού τὰ διαφοροποιεῖ καί τὰ παρουσιάζει ὡς ἕναν ἀνθρώπον. Διά τὸ θέμα τοῦτο ἐγράψαν πάλιν ὁ Ἐδουάρδος Τσέλλερ εἰς τήν «Ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας» καί ὁ θεόδωρος Γκόμπερτζ εἰς τὸ ἔργον του «Οἱ Ἕλληνες στοχασταί».

Ὁ ἀνθρώπος – ἄτομον κατὰ τοὺς μὲν ἢ ὁ ἀνθρώπος κατὰ τήν φυλήν κατὰ τοὺς δέ, κρίνει ἄλλῶς ὄχι μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἀντικείμενα, ἀλλὰ καί πρὸς ἰδιότητα. Αὐτὸ ἴσον ὁ Α θεωρεῖ δίκαιον ὁ Β τὸ θεωρεῖ ἀδικον. Εἴτε ἐκεῖνο πού ὁ Α πιστεύει ὡς ἠθικόν ὁ Β τὸ βλέπει ὡς ἀνῆθικον.

Ἐν κατακλείδι ὁμως διερωτᾶται κανεὶς: ὁ Πρωταγόρας εἰσήγαγεν ἕναν ἀτομικόν ὑποκειμενισμὸν ἢ ἕνα φυλετικόν; ὁαίνεται ὡς ἐπικρατῶν ὁ φυλετικὸς ὑποκειμενισμός, διότι τά ἄτομα τῆς ἰδίας φυλῆς ἔχουν τήν αὐτὴν ἀποθέτουν ἐναντι τῶν κοινωνικῶν πραγματικότητων π.χ. δίκαιον, ἠθικόν, καλόν, γλῶσσα, ἔθιμα κ.λπ., γεγονός δὲ ἀναμφισβητήτως εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Πρωταγόρας, ὁ ὁποῖος ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ λόγου ἀσφαλῶς δέν θά ἰσχυρίζετο ὅτι ἄλλο πιστεύει ὡς καλὸ ὁ εἰς π.χ. Ἕλλην καί ἄλλο ὁ ἄλλος κρίνει, ἀφοῦ τὸ καλόν ὡς γενικὴ ἀντίληψις ἦτο ἀνεγνωρισμένον ὁμοίως ἀπό ὅλους τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Ἕλλην ὁμως διαφοροποιεῖται τοῦ Πέρσου, εἰς τῆς προαναφερθείσας τοποθετήσεις. Ὅθεν ἰδοῦ ὁ ἀνατολικῶν φυλετικὸς ὑποκειμενισμός.

Ὅπως εἶπαμε, οἱ σοφισταί δύνανται νά χαρακτηρηθοῦν ὡς φιλόσοφοι τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπὸ αὐτὴν τήν ἀποψιν ὁ Πρωταγόρας ὑπεστήριξε, ὅτι ὁ πολιτισμὸς προῆλθεν ἐκ τῆς ἀνάγκης τοῦ ἀνθρώπου νά συντηρηθῆ καί νά ἀπολαύσῃ καλύτερους ὄρους ζωῆς. Κατὰ συνέπειαν ἡ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξις συνετελέσθη βαθμιαίως καί κατὸν ἀγῶνων, διά τῶν ὁποίων καί μόνον κατάρθωσεν ὁ ἀν-

θρωπος νά ανέλθῃ εἰς ἀνώτερα πολιτιστικά ἐπίπεδα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰς ἀπόψεις του περὶ πολιτισμοῦ τὰς ἀνέλυσεν, εἰς τὸ βιβλίον του «Περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως», ἧτοι «διὰ τὴν πρωτόγονον κατάστασιν».

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ὁ σοφιστὴς ὑπεστήριξεν εἰς τὴν μελέτην του «Περὶ θεῶν», ὅτι ἀπουσιάζουσιν σαφεῖς ἀποδείξεις περὶ τοῦ ἂν ὑπάρχουν ἢ ἂν δὲν ὑπάρχουν οἱ θεοί. Προσέτι προκύπτουν πολλὰ, ποῦ ἐμποδίζουν τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν. Ὅς ἐκ τούτου ὁ Πρωταγόρας κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα τῆς ἀποφυγῆς νὰ λάβῃ θεοὶ θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν εἰπῶν, ὅτι δὲν δύναται νὰ γνωρίζω, οὔτε ὅτι ὑπάρχουν, οὔτε ὅτι δὲν ὑπάρχουν: «Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι οὔθ' ὡς εἰσὶν οὔθ' ὡς οὐκ εἰσὶν» πολλά γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι...».

Ἐκεῖ ὅμως ποῦ ὁ Πρωταγόρας ἀνεδείχθη μέγας ἦτο ἡ παιδαγωγικὴ του ἱκανότης, ἀλλὰ καὶ ἡ προσφορά του εἰς τὰς μεθόδους διδασκαλίας. Ἡ παιδεία διὰ νὰ ἀποδώσῃ, λέγει, πρέπει νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς. Ἡ δὲ διδασκαλία, ποῦ ἀπαιτεῖ φυσικὴν κλίσιν καὶ διακρίσιν: «φύσεως καὶ ἀσκήσεως διδασκαλία δεῖναι» («Μέγας Λόγος») συμφέρει νὰ γίνεται ἀπὸ ἐνωρίς, διότι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ ἀρχίζουν νὰ μαθαίνουν ἀπὸ τὴν νεανικὴν τους ἡλικίαν: «Ἀπὸ νεότητος δὲ ἀρξαμένους δεῖ μαθάνειν» (ἐνθ. ἀνωτ.). Ἐξ ἄλλης παιδαγωγικῆς πλευρᾶς καὶ ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸν διάλογον «Πρωταγόρας» ὁ σοφιστὴς ἐτάσσετο ὑπὲρ τῆς γενικῆς μορφώσεως τῶν παιδῶν, μὲ σκοπὸν ὄχι τὴν ἀπόκτησιν γνῶσεων, ἀλλὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἱκανῆς προσωπικότητος. Τέλος, σημαντικώτατη ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ του εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς γραμματικῆς. Αὐτὸς διήρξεν τὰ τρία γένη, καθώρισεν τοὺς χρόνους τῶν ρημάτων καὶ τὰς ἐγκλίσεις. Ἀπασχολήθη δὲ μὲ γλωσσικὰ ζητήματα εἰς βάθος καὶ μετὰ σχολαστικότητος εὐρῶν δύο σφάλματα εἰς τὸν πρῶτον στίχον τῆς «Ἰλιάδος». Γενικώτερον δὲ ἐπίστευεν, ὅτι ἡ γλῶσσα ἐδημιουργήθη ἀπὸ τοὺς ἄνθρώπους, ἀρα εἶναι προϊόν συμβατικὸν καὶ ὄχι φυσικόν.

Δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν τὰ ἔργα τοῦ Πρωταγόρου, ἡ ὑψίστη ἀξία τοῦ ὁποίου μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὴν πολεμικὴν, τὴν ὁποίαν τοῦ ἔκανε ὁ Πλάτων ὄχι μόνον εἰς τὸν διάλογον «Πρωταγόρας», ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν «Θεαι-

ητων» καὶ εἰς τὸν «Εὐθύδημον» καὶ εἰς τοὺς «Νόμους» καὶ εἰς πλείστας ὄσας συγγραφάς, ὅπου ἀντικρούει τὰς θεωρίας ἢ τὰς γνώμας τοῦ Πρωταγόρου. Λέγεται μάλιστα, ὅτι εἰς ὠρισμένα τὸν ἀντέγραψεν. Συγκεκριμένως μάλιστα, ὁ Ἀριστόξενος μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ὄσα γράφει ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» του τὰ ἔχει ἤδη γράψει ὁ Πρωταγόρας εἰς τὰ «Ἀντιλογικά»: «Πολιτείαν Ἀριστόξενός φησι πᾶσαν σχεδὸν ἐν τοῖς Πρωταγόρου γεγράφθαι Ἀντιλογικοῖς». Εἰς τὰ «Ἀντιλογικά» (δύο βιβλία ποῦ ἐκάθησαν) πιθανῶς ὁ Πρωταγόρας ἠσχολήθη μὲ θέματα τῆς πολιτικῆς ζωῆς, δικαίου κ.λ.π. (Ἐν παρενθέσει ἀναφέρομεν τὸ σπουδαῖον, ὅτι ἐθεώρει τὰς ποινὰς ὡς ἐκούσας ἀμνημονιστικὸν χαρακτῆρα καὶ οὐκ ἐκδικητικόν).

Μία τοιαύτη φυσιογνωμία δὲν ἦτο ἀνεκτὴ ἀπὸ τὸν «Ἄσόν», ποῦ βαρέως ἔφερον τὴν τεραστίαν πνευματικὴν δύναμιν τοῦ σοφιστοῦ. Τὸν ἐμήνυσαν μὲ τὸ γνωστὸν κατηγορητήριον τῆς ἀσεβείας καὶ ὁ ἄνθρωπος, διὰ νὰ γλυτώσῃ ἐδραπέτευσεν, δυστυχῶς ὅμως τὸ πλοιάριον, ποῦ τὸν μετέφερον εἰς τὴν Σικελίαν ἐναυάγησεν καὶ ὁ Πρωταγόρας ἐπνίγη, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ Ἀθηναῖοι ἔκαιον τὰ βιβλία του.

ΓΟΡΓΙΑΣ (483 - 375 π. Χ.)

Ὁ Γοργίας κατήγετο ἀπὸ τοὺς Λεοντίους καὶ διέτελεσεν μαθητὴς τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Ὁ ἴδιος ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας, διὰ νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῶν Συρακουσῶν εὗρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν βαρβάρων.

Πολιτικῶς ὁ Γοργίας ἦτο ἀντίθετος τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς πολιτικῆς ἰσότητος, καθόσον, ἐπίστευεν, ὅτι νόμος τῆς φύσεως δὲν εἶναι νὰ ἐμποδίζεται τὸ ἰσχυρότερον ἀπὸ τὸ ἀσθενέστερον, ἀλλὰ τὸ ἀσθενέστερον νὰ ἐξουσιάζεται καὶ νὰ ὀδηγῆται ἀπὸ τὸ ἰσχυρότερον καὶ τὸ μὲν ἰσχυρότερον νὰ δίδῃ ἐντολάς, τὸ δὲ ἀσθενέστερον νὰ ὑπακούῃ: «Πέφυκε γὰρ οὐ τὸ κρείσσον ὑπὸ τοῦ ἡσσονος κωλύεσθαι, ἀλλὰ τὸ ἡσσον ὑπὸ τοῦ κρείσσονος ἀρκεσθαι καὶ ἀγεσθαι καὶ τὸ μὲν κρείσσον ἡγεῖσθαι, τὸ δὲ ἡσσον ἐπεσθαι» («Ἐλένης ἐγκώμιον»).

Παρεμφερεῖς, τρόπον τινά, ἀντιλήψεις διέτύπωσεν

καὶ ὁ σοφιστὴς Θρασύμαχος, ὁ ὁποῖος, ὅπως γράφει ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν», ἰσχυρίσθη ὅτι δίκαιον δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου : «Ὁμη δ' ἐγὼ εἶναι τὸ δίκαιον οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον».

Τὸ πανελλήνιον πνεῦμα, πού τὸν διεΐπε καὶ ὁ πόθος του νὰ ἐνωθοῦν οἱ Ἕλληνες, διὰ νὰ κατακτήσουν τὸν κόσμον τὸ μετέδωκεν εἰς τὸν Ἰσοκράτην. Καίτοι πολιτικῶς διεκήρυζεν τὴν πολιτικὴν ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων, ἦτοι κάποι θετικὸν καὶ ἐθνωφελεῖς, φιλοσοφικῶς μὴ μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἄκρως μηδενιστής. Τὰς σχετικὰς θεωρίας του τὰς ἐκθέτει εἰς τὸ σύγγραμμά του : «Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ περὶ φύσεως». Ἐκεῖ συναντᾶται ἡ θεμελιώδης ἀποφίς τοῦ μηδενισμοῦ, κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ ὄν δὲν ὑπάρχει καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει δὲν δύναται νὰ γνωσθῆ. Ἄν ἐπίσης δεχθῶμεν ἢ μᾶλλον ὑποθέσωμεν, ὅτι μπορεῖ νὰ γνωσθῆ, δὲν δύναται τότε δι' ἀνακοινώσεως νὰ μεταδοθῆ ἢ γύρω ἀπὸ αὐτὸ γνώσις : «οὐδὲν ἔστιν, εἰ δ' ἔστιν οὐ νοητόν, εἰ δὲ νοητόν, ἀλλ' οὐ γνωστόν, εἰ δὲ καὶ γνωστόν, ἀλλ' οὐ δηλωτόν ἄλλοις». Ἐκτὸς αὐτῶν ἰσχυρίζεται, ὅτι τὸ ὄν δὲν ὑπάρχει, διότι ἂν ὑπάρχει θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἢ γεννητόν ἢ ἀγέννητον. Ἐάν μὲν εἶναι γεννητόν θὰ ὑπόκειται εἰς φθοράν, ἐπομένως δὲν θὰ εἶναι αἰώνιον. Ἐάν δὲ εἶναι ἀγέννητον θὰ εἶναι συγχρόνως ἀπειρον, ἀφοῦ δὲν θὰ ἔχη ἀρχήν. Ὅς ἀπειρον ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ περιλαμβάνεται οὔτε ἐντὸς τοῦ ἑαυτοῦ του, οὔτε ἐντὸς κάποι ἄλλου, καθόσον οὕτως ἢ ἄλλως θὰ ὑπῆρχον δύο ὄντα, ἦτοι ὁ τόπος ἢ τὸ κάποι ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ εὐρίσκετο τὸ ὄν, γεγονός πού ἀναιρεῖ τὴν ὑπαρξίν ἐνός ἀπείρου ὄντος.

Μολταῦτα καὶ ἐφόσον ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ ὄν ὑπάρχει, συνεχίζει ὁ Γοργίας, δὲν θὰ ἐπιτύχωμεν νὰ τὸ ἐνοήσωμεν. Ἐπειδὴ ἐάν εἴπωμεν ὅτι τὸ ὄν ὑπάρχει, λογικῶς ὑποχρεούμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ μὴ ὄν δὲν ὑπάρχει. Αὐτὸ ὅμως ὅτι δηλαδὴ τὸ μὴ ὄν δὲν ὑπάρχει εἶναι ψευδές. Ἐπομένως, ἀφοῦ ἡ λογικῶς ἀναγκαία ἀκολουθία τῆς πρώτης προτάσεως εἶναι ψευδής, ἔπεται ὅτι καὶ ἡ ἀρχικὴ πρότασις εἶναι ψευδής. Καὶ μοιραίως καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ ἂν ὑποθεθῆ πῶς ὑπάρχει τὸ ὄν τοῦτο δὲν δύναται νὰ νοηθῆ καὶ νὰ γνωσθῆ : «Οὐκ ἄρα τὸ ὄν φρονεῖται καὶ καταλαμβάνεται».

Ὅσον ἀφορᾷ τέλος εἰς τὴν δι' ἀνακοινώσεως μετάθεσιν τοῦ ὄντος, ἐφόσον φυσικὰ ὑποθέσωμεν πῶς ὑπάρχει καὶ δύναται νὰ νοηθῆ καὶ νὰ γνωσθῆ αὕτη εἶναι ἀδύνατος, καθόσον τὸ μέσον μὲ τὸ ὁποῖον θὰ κάνωμεν εἰς τὴν ἀλλοίωσιν τῶν ἀνακοινώσων τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν ἀποφίς τοῦ ὄντος εἶναι ὁ λόγος. Ἄλλὰ τὰ λόγια πού θὰ ἐπιτύχωμεν δὲν εἶναι τὰ ἀληθῶς ὑπάρχοντα ὄντα, εἶναι ἀπλῶς σύμβολα, ἦτοι δὲν γνωρίζομεν εἰς τοὺς ἄλλους τὰ ὄντα, ἀλλὰ λόγια, λέξεις, πού ὅπωςδήποτε εἶναι διακειμενικόν πρᾶγμα, ἀπὸ τὰ ἀντικειμενικῶς ὑπάρχοντα ὄντα : «Ὅ γὰρ μνύομεν ἔστι λόγος, λόγος δὲ οὐκ ἔστι τὸ ὑποκείμενα κατὰ ὄντα» οὐκ ἄρα τὰ ὄντα μνύομεν πρὸς πέλας ἀλλὰ λόγον, ὃς ἕτερός ἐστι τῶν ὑποκειμένων».

Ὅσῳσον ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀνθρωπίνης ἀνικανότητος νὰ γνωρίσῃ τὰ ὄντα ὠδήγησεν τὸν Γοργίαν εἰς τὴν εὐπειρίαν τῆς ρητορικῆς, σκοπὸς τῆς ὁποίας ἐτέθη ἡ δημιουργία πειθούσας εἰς ὅσους παρακολουθοῦν τὸν ῥήτορα, καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀνικανότητος νὰ ἀποκατασταθῆ ὡς «ψυχαγωγός», ἦτοι ὠδηγητὴς τῶν ψυχῶν.

ΑΤΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΣΩΚΡΑΤΗΣ (469 - 399 π. Χ.)

Ὁ Σωκράτης ἀνήκει εἰς τοὺς ἀθανάτους ἥρωας τῆς φιλοσοφίας, τοῦ ὁποῖου ἡ προσωπικότης, τὸ ἔργον καὶ ἡ ζωὴ του ἐσφράγισαν ἀνά τοὺς αἰῶνας τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν καὶ πράξιν. Υἱὸς τοῦ λιθοξόου Σωφρονίσκου καὶ τῆς μαίας Δαιναρέτης ἐμελλεν, διὰ τῆς φιλοσοφικῆς του δημιουργίας νὰ ἀποκτήσῃ ἀφθαρτον δόξαν.

Αἱ πολιτικαὶ του πεποιθήσεις ἀναμφισβήτως ὑπῆρξαν ἀντιδημοκρατικαί. Ὁ Τσέλλερ μάλιστα γράφει σχετικῶς εἰς τὴν «Ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας», ὅτι «ὁ Σωκράτης ἀπέκτησε πολλοὺς ἐχθροὺς μετὰ τὴν κριτικὴν, πού ἐκαμε εἰς τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα». Οἱ ἐχθροὶ του δὲ αὐτοὶ εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνοι, πού δημοκρατικώτατα, διὰ πλειοψηφίας 80 ψήφων, τὸν ἐθανάτωσαν. Πάντοτε, ἐδίδασκεν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀκούωμεν τοὺς πολλοὺς, ἀλλὰ τοὺς ὀλίγους καὶ ἐπαίοντας. Ἐπιτυχῶς τε καὶ εἰς τὴν πράξιν ὡς ἀκρίβως τοῦ ἐδόθη ἡ εὐκαιρία ἀντετάχθη εἰς τὴν λεγομένην «λαϊκὴν θέλῃσιν», ὅπως π.χ. συνέβη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δίκης τῶν δέκα στρατηγῶν. Παρόμοια αἰσθήματα ἀντιθέσεως ἔτρεφεν καὶ κατὰ τῆς δικτατορίας τολμήσας μάλιστα νὰ παρακούσῃ τὰς ἐντολάς τοῦ δικτατορικοῦ καθεστώτος τῶν τριάκοντα τυράννων, ὅταν αὐτοὶ διέταξαν τὴν σύλληψιν τοῦ Λέοντος τοῦ Σαλαμινίου. Χωρὶς ἀμφιβολίαν ὁ Σωκράτης πολιτικῶς, τοῦλάχιστον, ἐτάσσεται ὑπὲρ τῆς ἀριστοκρατίας, ὑπὲρ ἐκείνου δηλαδὴ τοῦ πολιτεύματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ ἐξουσία ἀσκεῖται ὑπὸ μιᾶς ἐκλεκτῆς μειοψηφίας. Ἦτο δὲ συνάμα γενναῖος πατριώτης ἀγωνισθεὶς ὑπὲρ τῆς πατρίδος, τὴν μίαν φοράν ὅταν ἔλαβεν μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ποτιδαίας, τὴν ἄλλην εἰς τὴν ἐν Δηλίῳ μάχην, ὅπου κατὰ τὴν ὀπισθοχώρησιν τῶν Ἀθηναίων ἐπέδειξεν ἀξιοθαύμαστον θάρρος, ὅπως ἀνδρείος ὑπῆρξεν καὶ εἰς τὴν μάχην τῆς

Ἀμφιπόλεως. Ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴν πατρίδα ἀπεδόθη ἐπὶ τοῦ ἰδίου κατὰ μεγαλειώδη τρόπον, διὰ τῆς διακηρύξεως ὅτι «μπρὸς τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμώτερον ἔστιν ἡ πατρίς καὶ σεμνότερον καὶ ἀγιώτερον καὶ ἐν μείζονι μοίρα καὶ παρά θεοῖς καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς νοῦν ἔχουσι» («Κρίτων»).

Δυστυχῶς δὲν γνωρίζομεν ἀπὸ «πρῶτο χέρι» ὅσα εἶπεν ὁ Σωκράτης, διότι ὁ ἴδιος δὲν ἔγραψε κανένα ἰστορικόν κείμενον. Τὰς γνώσεις μας περὶ τῆς διδασκαλίας του τὰς γνωρίζομεν ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του καὶ ἰδίως ἀπὸ τὸν Πλάτωνα.

Θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ διαπίστωσις τῆς ἀγνοίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διαπίστωσις τοῦ περιφύου «οὐκ εἰδέναι». Ἐνα γνωρίζω, ὅτι τίποτε δὲν γνωρίζω, ἐκήρυττεν ὁ Σωκράτης καὶ μετὰ βίας τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ἠλεγχεν ὅλους ἐκείνους, εἰς ὅσα ἰσχυρίζοντο ὅτι ἐγνώριζαν.

Ὁ ἐλεγχος ὅμως ἐπιβάλλεται νὰ ἀναπτύσσεται ἐν τῶν καὶ πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν μας, ὥστε διὰ τῆς αὐτοεξετάσεως νὰ αὐτογνωρισθῶμεν (γνώθι σαυτὸν) καὶ νὰ ἀγαπήσωμεν τὴν σοφίαν, διὰ νὰ γίνωμεν φιλόσοφοι, ἵνα ὡς ἀποκλείεται νὰ καταστῶμεν ποτέ, ἐπειδὴ εἰμὲν ὄντα ἀτελεῖ καὶ πεπερασμένα. Σοφὸς εἶναι μόνον ὁ θεός, ὁ ἀνθρώπος τὸ πολὺ-πολὺ νὰ γίνῃ φιλόσοφος.

Διὰ τοῦ αὐτοελέγχου θὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ἠθικὴν πρᾶξιν. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ ἐνίοτε ὁ λογικὸς αὐτοέλεγχος. Ὑποχρεοῦμεθα κάποτε νὰ καταφύγωμεν εἰς ἐξωλογικὰς μεθόδους γνώσεως, δηλαδὴ εἰς μίαν ἠθικὴν ἐνόρασιν, τὴν ἥτις μᾶς τὴν ὑπαγορεύει τὸ «δαιμόνιον» πού καθορίζει καὶ τὴν συμπεριφορὰν μας. Πολλάκις ὁ Σωκράτης ἀνέφερεν ὅτι ἤκουεν μίαν ἐσωτερικὴν φωνήν, ἡ ὁποία τοῦ ὑπεδείκνυεν νὰ μὴ ἐνεργήσῃ κάποιαν πρᾶξιν. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι συνεδύαζεν τὴν λογικὴν (χρησιμοποιοῦν τὰς ἐννοίας, τὰς ὁποίας εἰσήγαγεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν) καὶ τὸ ὑπερλογικόν (μεταχειριζόμενος τὸ «δαιμόνιον» ὅταν δὲν κατάρθωνε διὰ τῆς λογικῆς νὰ εὐρηθῶσιν, εἰς τὰ ἠθικὰ προβλήματα). Ἐννοεῖται ὅτι ὀλοκλήρως τὸ σύστημα τοῦ Σωκράτους δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν ῥυθμίσιν ζητημάτων σκέψεως, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἠθικῆς, ἥτις ἐστὶν πρακτικῆς συμπεριφορᾶς.

Ὅπως εἶπαμε, ἐξεκίνησε ἀπὸ τὸ «οὐκ εἰδέναι». Ὁ

Σωκράτης «δὲν ἐγνώριζεν» καὶ ἤρχετο εἰς ἐπαφὴν μὲ ἀνθρώπους, πού διετείνοντο ὅτι γινώριζον. Ἐπὶ παραδείγματι ὁ στρατηγὸς Λάχης «ἐγνώριζεν» τί εἶναι ἀνδρεία. Τὸν ἐπιλοίαζεν ὁ Σωκράτης καὶ ἤρχιζεν μαζί του μίαν οὐζήτῃσιν περὶ τῆς φύσεως τῆς ἀνδρείας. Τελικῶς ἀπεδεικνύετο, ὅτι ὁ στρατηγὸς ἐνόμιζεν ὅτι ἐγνώριζεν, ἀλλὰ πραγματικῶς δὲν ἐγνώριζεν, περιέπιπτεν εἰς ἀντιφάσεις καὶ ἠναγκάζετο νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀγνοίαν του. Οὕτω φθάνομεν εἰς τὴν περίφημον «Σωκρατικὴν εἰρωνείαν» κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Σωκράτης κρύπτει ἐκεῖνο, πού ἀποκαλύπτει, ἀποκαλύπτων συγχρόνως ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κρύπτει. Μὲ τὴν «εἰρωνείαν» ὁ φιλόσοφος ἀνεκάλυπτεν καὶ καθίστα φανεράν τὴν ἀγνοίαν. Προβάλλων δὲ κατὰ τὴν ἐκτεθείσαν μέθοδον τὴν ἀγνοίαν τῶν συνομιλητῶν ἐφαίνετο ὡς τῆρῶν στάσις εἰρωνικὴν, οὐσιαστικῶς ὁμως ἡ εἰρωνεία του, ὅπως ἐλέγχθη ἦτο αὐστηρῶς, τακτικὴ ἐκζητήσεως τῆς ἀληθείας καὶ φυσικὰ ὄχι πείραγμα.

Ὅταν ὁμως ἀπαλλάσσεται ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ τὰς πλάνας του καὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀτέλειάν του, αἰσθάνεται συγχρόνως τὴν ἀνάγκην νὰ ἀγωνισθῇ διὰ τὴν τελειοποίησίν του, ἐπιθυμεῖ διακαῶς νὰ γινώρισῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ οὕτω γεννᾶται ἐντὸς του ὁ «ἔρως». Ἐπομένως ὁ ἔρως εἶναι μία ἀνάγκη ἢ μᾶλλον μία τάσις τῆς ψυχῆς νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν τελειότητα. Εἶναι μία γέφυρα συνδέουσα τὸν ἀτελεῖ ἀνθρώπον πρὸς τὸν τέλειον θεόν. Εἶναι μέγας δαίμων, πού εὐρίσκεται εἰς τὸ χῶρον τὸν μεταξὺ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων «μεταξὺ ἐστὶ θεοῦ τε καὶ θνητοῦ» («Συμπόσιον», 202 E). Διὰ τοῦ ἔρωτος ἡ ψυχὴ ὑψοῦται ἢ τείνει νὰ ὑψωθῇ πρὸς τὴν τελειότητα, ἦτοι πρὸς τὸ θεῖον. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ ἔρως ὡς δύναμις ἰσχυροποιεῖ τὸν ἀνθρώπον καὶ τὸν καθοδηγεῖ εἰς τὴν σύλληψιν τῆς ἀληθείας. Ἄρα ὁ ἔρως ἔχει παιδευτικὴν ἀξίαν καὶ δι' αὐτὸ ὁ Σωκράτης προσεπάθει νὰ ἐρεθίσῃ τὴν ναρκωμένην αὐτὴν ἐπιθυμίαν τῶν ἀνθρώπων, διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ἀληθοῦς. Ἴδιᾳ ἀπετείνετο εἰς τοὺς νέους, διότι αὐτοί, καθὼς ἔλεγεν, εἶναι ὅπως τὰ κλωνὰ κλαδιὰ τῶν μικρῶν δένδρων, τὰ ὁποῖα εὐκόλως λυγίζονται καὶ λαμβάνουν τὴν κατεύθυνσιν πού θέλομεν. Ἀντιθέτως, ὅταν τελικῶς σχηματισθῇ τὸ δένδρον οἱ σκληροὶ του κλώνοι δὲν λυγίζονται καὶ αὐτοὶ ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς ἠλικιωμένους.

Ἐπειδὴ μέχρι τώρα ἐμνημονεύσαμεν τὸ ρῆμα γινώριζω, ὀφείλομεν νὰ ἐξηγήσωμεν, ὅτι ἡ γνώσις, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ Σωκράτης δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὴν κατοχὴν ἐνὸς ὀρισμοῦ, ἀλλὰ τὴν βίωσιν τοῦ περιεχομένου. Διὰ τὴν γνώσιν τῆς φιλανθρωπίας δὲν σημαίνει νοητικὴν ἀντίληψιν τοῦ ὅρου φιλανθρωπία, ἀλλὰ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς οὐσίας τῆς φιλανθρωπίας. Κατὰ συνέπειαν ἡ γνώσις δὲν εἶναι γεγονόςὸς μόνον νοητικόν, ἀλλὰ συναισθηματικόν καὶ βουλητικόν ἐκδηλούμενον ἐν τῇ κοινωνικῇ συμπεριφορᾷ. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λοιπὸν συνάγεται ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ἵδρυσεν καμμιάν θεωρητικὴν σχολήν, ἀλλὰ ἠγωνίζετο διὰ τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τοῦ ἀνθρώπου, πού, ἐξ ἄλλου, ἀπετέλει τὸν προορισμὸν τῆς ζωῆς του. Ἐπίστευεν, προσέτι, ὅτι κανεὶς δὲν εἶναι κακὸς μὲ τὴν θέλησίν του: «οὐδεὶς ἐκὼν κακός» καὶ ὅτι ὁ ἀνθρώπος θὰ καταστῇ ἀγαθὸς διὰ τῆς γνώσεως.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ὁ Σωκράτης ἐδέχετο τὴν ὑπαρξιν ἐνὸς θεοῦ πραγματικῶς σοφοῦ: «τῷ ὄντι ὁ θεὸς σοφός εἶναι» («Ἀπολογία») καὶ ὀθανάτου, ὁ ἴδιος δὲ ἦτο ἀπολύτως εὐσεβής, ὥστε αἱ κατηγορίαι, ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τοὺς θεοὺς, πού πιστεύει ἡ πόλις νὰ εἶναι τελειῶς ἀνυπόστατοι. Συγχρόνως παρεδέχετο καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἐξ ἧς καὶ ὁ ὑπαινιγμὸς του εἰς τὴν «Ἀπολογία» ὅτι ἐφθασεν ἡ ὥρα νὰ ἀπέλθωμεν ἐγὼ μὲν διὰ νὰ ἀποθάνω, σεις δὲ διὰ νὰ ζήσετε, ποῖοι ὁμως ἀπὸ μᾶς μεταβαίνουν εἰς καλύτερον μέρος εἶναι ἄδηλον εἰς ὅλους, ἐκτὸς μόνον τοῦ θεοῦ: «ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὥρα ἀπιέναι, ἐμοὶ μὲν ἀποθανουμένῃ, ὑμῖν δὲ βιωσομένῃς» ὁπότεροι δὲ ἡμῶν ἐρχονται ἐπ' ἄμεινον πρᾶγμα, ἄδηλον παντὶ πλὴν θεῷ».

Εὐρισκόμενος φυλακισμένος εἰς τὸ δεσμωτήριον διετήρησεν τὴν γνώρισον ψυχικὴν του γαλήνην καὶ ἡσυχασίαν μὲ τὴν σύνθεσιν ποιημάτων καὶ μὲ τὴν σπικουρίαν τῶν μύθων τοῦ Αἰσώπου. Τελικῶς δὲ πρὶν πῆρ τὸ κῆνειον ἔκανε τὴν ἐξαιρετικὴν καὶ πλήρη ἠθικοῦ περιεχομένου διάλεξιν, τὴν ὁποίαν ἐκθέτει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα»: «Καὶ δεθεὶς μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας ἐπὶ τὸ κῆνειον πολλὰ κατὰ ἀγαθὰ διαλεχθεὶς, ὁ Πλάτων ἐν τῷ Φαίδωνί φησιν» (Διογ. Λαέρτιος, II, 42).

Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα» περιγράφων τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ Σωκράτους λέγει: «...καὶ ἐμοῦ τὰ

δάκρυα ἀθελά μου, ὡς ἂν ποταμός ἐξεκύνοντο, ὥστε ἀφοῦ ἐσκέπασα τὸ πρόσωπόν μου παρεδόθην εἰς θρήνον κλαίων ὄχι ἐκείνον, ἀλλὰ τὸν ἑαυτὸν μου, διότι εἶχον ἀπώλεσει ἓνα τοιοῦτον φίλον... Ὁ δὲ Ἀπολλόδωρος καὶ ἀδιακόπως ἀπὸ πρὶν ἦτο δακρυσμένος καὶ τότε (μόλις ὁ Σωκράτης ἔπιε τὸ κώνειον), ἀφοῦ ἔβγαλε μέγαν βρυχηθμόν, μετὰ τοὺς θρήνους καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἀγανακτικῆσώς του, ἐτσάκισεν τὴν καρδιά ὄλων τῶν παρευρισκομένων, ἐκτός τοῦ Σωκράτους. Αὐτὸς εἶπεν: «τί πράγματα εἶναι αὐτὰ πού κάνετε παράξενοί μου ἄνθρωποι; Ἐγὼ φυσικὰ δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον ἐδίωξα τὰς γυναῖκας διὰ νὰ μὴ γίνωνται παρόμοιοι παραφρονίαι!»

Τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ Σωκράτους ἦσαν τὰ ἐξῆς: Ὁ Κρίτων, ἀφείλομεν ἓνα πετεινὸν εἰς τὸν Ἀσκληπιόν. Νὰ τηρήσετε τὴν ὑπόσχεσιν καὶ νὰ μὴ τὴν παραμελήσετε. Αὐτὰ θὰ γίνουσι, εἶπεν ὁ Κρίτων, κύπταζε ὅμως μήπως θέλεις νὰ λέγῃς καὶ τίποτε ἄλλο; Εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν ἔδωκεν ἀπάντησιν: «Ὁ Κρίτων, τῷ Ἀσκληπιῷ ἀφείλομεν ἀλεκτρυόνα ἄλλ' ἀπόδοτε καὶ μὴ ἀμελήσητε. Ἄλλα ταῦτα, ἔφη, ἔσται ὁ Κρίτων, ἀλλ' ὄρα εἴ τι ἄλλο λέγεις. Ταῦτα ἐρομένου αὐτοῦ, οὐδὲν ἐπιἀπεκρίνατο...».

ΜΕΓΑΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΥΚΛΕΙΔΗΣ (450 - 380 π. Χ.)

Ὁ Εὐκλείδης, πού κατήγετο ἀπὸ τὰ Μέγαρα, διετέλεσεν ἐκ τῶν παλαιότερων μαθητῶν τοῦ Σωκράτους, χάριν τοῦ ὁποῦ πλειστάκις διεκινδύνευσεν τὴν ζωὴν του, καθόσον διαρκοῦντος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ἀκούῃ τὸν ἠρωϊκὸν φιλόσοφον, ἤρχετο εἰς Αἰθήνας, κατὰ τῶν ὁποίων ἐπολέμουν τὰ Μέγαρα, μετμηρισμένος εἰς γυναῖκα. Ἡ ἀξιόπιστος αὐτῆ πληροφορία μᾶς παρέχεται ἀπὸ τὸν ρωμαῖον συγγραφεὴ καὶ φίλον τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, Αὔλον Γέλλιον, ὁ ὁποῖος τὴν ἀναφέρει εἰς τὸ ἔργον του «Ἀττικαὶ νύκται». Φαίνεται, ὅτι ὁ Εὐκλείδης διετέλει στενωτάτην φιλίαν μετὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ Σωκράτους —εἰς τὴν ὁποίαν παρίστατο καὶ ὁ Εὐκλείδης— μετέβη ἀπαργύρητος πλησίον του εἰς τὰ Μέγαρα, μαζί με τοὺς ὑπολοίπους μαθητὰς τοῦ ἐκλιπόντος φιλοσόφου.

Οἱ Ἐλεᾶται καὶ πρὸ παντός ὁ Παρμενίδης εἶχαν ἀποτελέσει ἀντικείμενον ἐρεῦνης καὶ τελικῶς τὸν ἐπιπρέσσαν, μέχρι τοῦ σημείου νὰ διατυπώσῃ καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ γνῶσιν Ἐλεατικὰς ἀπόψεις, περὶ ὑπάρξεως, φθορᾶς καὶ κινήσεως. Τὸ ὄν εἶναι ἐνιαῖον καὶ ὁπῆποτε διαφέρει ἀπὸ αὐτό, ἔλεγεν ὁ Εὐκλείδης, δὲν ὑπάρχει. Δὲν ὑπάρχει τίποτε πού νὰ γεννᾶται, νὰ φθείρῃται ἢ νὰ κινήται: «Τὸ ὄν ἐν εἶναι καὶ τὸ ἕτερον μὴ εἶναι μηδὲ γεννηθῆναι τι μηδὲ φθείρεσθαι τὸ παράπαν». Τὸ προαναφερθὲν ἀπόσπασμα μᾶς παραδίδει ὁ Εὐσέβιος εἰς τὴν «Προπαρασκευὴν Εὐαγγελίου» (14, 7) ὅτι, κατὰ τὸν φιλόσοφον Ἀριστοκλήν τὸν Μεσσήνιον, τὸ εἶπεν ὁ Εὐκλείδης, ἔπειτα δὲ ὑποχρεωμένοι νὰ μαθαίνωμεν τὰς ἀπόψεις τοῦ Μεγαρικοῦ ἀπὸ «δεύτερο χέρι», διότι δυστυχῶς ἀπὸ τοὺς περιφήμους διαλόγους, πού συνέγραψεν δὲν ἐσώθησαν

μήτε αποσπάσματα. Τό μόνο πού γνωρίζομεν ἐξ ἐκείνων εἶναι αἱ ὀνομασίαι, τὰς ὁποίας ἀναφέρει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος.

Πλὴν τῆς Ἑλεατικῆς ἐπιδράσεως φυσικά ἐπηρέασθη καί ἀπό τὸν Σωκράτην. Ἴσως οὕτως ἐξηγεῖται διατί ἐθεώρει, ὅτι τὸ ἐνιαῖον ὄν πού ἦτο δημιούργημα τῶν Ἑλεατῶν ἐταυτίζετο μετὰ τὸ ἀγαθὸν τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας. Τὸ ἀγαθόν, ἰσχυρίζετο, εἶναι τὸ ἴδιο μετὰ τὸ ἓνα ὄν, πού ὑπάρχει καί πού τὸ χαρακτηρίζουν μετὰ πολλὰ ὀνόματα. Ἄλλοτε τὸ λέγουσιν φρόνησιν, ἄλλοτε θεόν, ἄλλοτε νοῦν: «Οὗτος ἐν τῷ ἀγαθῷ ἀπεφαίνετο πολλοῖς ὀνόμασι καλούμενον ὅτε μὲν γὰρ φρόνησιν, ὅτε δὲ θεόν καί ἄλλοτε νοῦν καί τὰ λοιπὰ» (Διογ. Λαέρτιος, 2).

Ἡ Ἀξιολογία ἐπίσης τυγχάνει καί ἡ γνώμη τοῦ Εὐκλείδου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅσα ἀποτελοῦν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἀγαθὸν δὲν ὑπάρχουν, εἶναι ἀνύπαρκτα πράγματα: «Τὰ δ' ἀντικείμενα τῷ ἀγαθῷ ἀνήρει μὴ εἶναι φάσκων» (ἐνθ. ἀνωτ.). Εἰς τὴν ἀμέσως πρὶν διατυπωθεῖσαν γνώμην ὑποκρύπτεται ὁλόκληρος ἡ ἠθικὴ τῆς συγχρόνου βιολογικῆς φιλοσοφίας, ὅπου συγκαταλέγεται καί ὁ Δαρβινισμὸς καί ὅπου ἠθικὸν θεωρεῖται, ὅτι συμβάλλει εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ὑπάρξεως. Μετὰ ἄλλα λόγια, διὰ τὸν Εὐκλείδην τὸ ἀγαθὸν ἦτο τὸ ὄν, ἄρα τὸ κακὸν ἦτο τὸ μὴ ὄν. Κατ' ἀναλογίαν λοιπὸν ὅ,τι προάγει λέγουσιν οἱ ὄπαδοί τῆς βιολογικῆς φιλοσοφίας τὴν ὑπαρξίν εἶναι ἀγαθόν, ἐνῶ ὅ,τι τὴν βλάπτει εἶναι κακόν. Ἐκ παραλλήλου καί ἀπὸ τῆς αὐτῆς σκοπιᾶς καί ὁ Αὐγουστίνος, πού διεκήρυξεν, ὅτι κακόν εἶναι ἡ στέρσις τοῦ ἀγαθοῦ δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ ἐπαναλάβῃ διαφοροτρόπως τὴν γνώμην τοῦ Εὐκλείδου. Τὴν σύγκρισιν Εὐκλείδου πρὸς Αὐγουστίνον, διὰ τὸ ὑπ' ὄψιν θέμα τὴν ἔκανε ὁ Γκόμπερτζ, εἰς τὴν μελέτην του, διὰ τοὺς Ἑλληνας στοχαστάς.

Ἡ σχολὴ τοῦ Εὐκλείδου ἀπεκλήθη καί ἐριστικὴ, διὰ ὅτι συχνὰ οἱ διάλογοι ἐλάμβανον τῆς αὐτῆς ὀξύτητά, ὥστε ἐδικαιολογεῖτο ἡ ἐριστικὴ προσωποποιήσις. Πολλὰ καὶ μάλιστα, διὰ τὴν ἐριστικὴν τῶν διαλόγων προεκλήθησαν καὶ δυσμενῆ σχόλια, διὰ τὸν Εὐκλείδην, ὁ ὁποῖος κατηγορήθη, ὅτι ἐσπεῖρεν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Μεγαρέων τὴν λύσασαν τῆς ἐριστικῆς συζητήσεως: «Μεγαρεῦσιν ὅς ἐμβαλε λύσασαν ἐρισμοῦ» (Τίμων). Βεβαίως εἰς τὰς κατηγορίας ὑπάρχει κάποια ὑπερβολή, ἀλλὰ πάντως ἀληθές εἶναι,

ὅτι ἡ Μεγαρικὴ σχολή, ἰδίως ἀπὸ τὸν μαθητὴν τοῦ Εὐκλείδου καί διδάσκαλον τοῦ Δημοσθένους Εὐβουλίδην ἐπιρροῦσασαν τὰ περισσότερα σοφίσματα (ἐκούσιος ἐπιρροῦσασαν οὐλογοισμὸς), ὅπως π.χ. «ὁ φάλακρος»: «Παρὰ μίαν τρίξαν γίνεται κανεὶς φάλακρος;», ἠρώτησεν ὁ Εὐβουλίδης: «ὄχι», «παρὰ δύο;», «ὄχι», «παρὰ τρεῖς;», «ὄχι», «παρὰ τέσσαρες;» καί τελικῶς, ὅταν κάποτε δοθῇ καταδικαστικὴ ἀπάντησις, καί ὅπωςδήποτε κάποτε θὰ δοθῇ, συμπεραίνομεν, ὅτι καί παρὰ μίαν τρίξαν γίνεται κανεὶς φάλακρος. Ὁ Εὐβουλίδης, πού πατήγετο ἀπὸ τὴν Μίλητον, ἐπιστήθη δριμύτως κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐναντίον τοῦ ἰσχυροῦ ἐγραψεν καί βιβλίον. Ὅσοσο καί ὁ Ἀριστοτέλης ἐκινέγραφε πρὸς καταπολέμωσιν τῶν σοφισμάτων τὸ ἔργον «Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι» ὅπου ὑποδεικνύονται αἱ μέθοδοι ἀναφύσεως τῶν σοφισμάτων, διὰ τοῦ ὀρθοῦ ἐλέγχου.

Μολαταῦτα ὁ Εὐκλείδης ἐφημίζετο διὰ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ χαρακτήρος του, καθὼς καί διὰ τὸ ἦθος του. Ὁ Πλούταρχος εἰς τὰ «Ἠθικά» του μνημονεύει τὸ ἀκόλουθον ἀνέκδοτον: Ὅταν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Εὐκλείδου, κατόπιν μιᾶς διαφορᾶς, τοῦ εἶπε, ὅτι «εὐχομαι νὰ ἐξολοθρευθῶ ἂν δὲν σέ τιμωρήσω», ὁ φιλόσοφος ἀπήντησε: «καὶ ἐγὼ εὐχομαι νὰ ἐξολοθρευθῶ ἂν δὲν σέ καταπέσω»: «ἀπολοίμην εἰ μὴ σε τιμωρήσῃσαι μιν, ἐγὼ δὲ, φήσας, ἀπολοίμην εἰ μὴ σε πείσαιμι». Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ὁ ἀδελφὸς του νὰ μεταμεληθῇ.

ΣΤΙΛΠΩΝ (380 - 300 π. Χ.)

Ὁ Στίλπων, πού κατήγετο ἀπὸ τὰ Μέγαρα, κατέστη διάσημος χάρις εἰς τὴν ἰκανότητά του νὰ εὐρίσκη ἐπιχειρήματα πρὸς ὑποστήρισιν τῶν ἰσχυρισμῶν του ἢ πρὸς διάφθευσιν τῶν ὄσων ὁ ἴδιος ἠρνεῖτο. Ἡ δεινότης του αὐτὴ ἐδόξασεν τὴν Μεγαρικὴν σχολήν, εἰς τὴν ὁποίαν προσήλθον ἐπιφανεῖς φιλόσοφοι ἐγκαταλείψαντες τὰς ἄλλας σχολὰς. Ὁ Ζήνων, ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Στωϊκισμοῦ, ἐπὶ παραδείγματι, διετέλεσεν μαθητὴς τοῦ Στίλπωνος.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Στίλπωνος, κυρίως εἰς τὸν ἠθικὸν τομέα, φέρει ἐντονον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κυνικοῦ Διογέ- νους, τοῦ ὁποῖου ὁ Μεγαρεὺς ἦτο μαθητὴς. Οὕτω δέχεται ὡς σπουδαιώτερα ἀγαθὰ τὰ πνευματικά, τὰ ὁποῖα κατὰ πάντα ἐθεώρει ἀνώτερα τῶν αἰσθησιακῶν. Ἐπίσης καί

οι Έλεᾶται τὸν ἔχουν ἐπηρέασει, καθόσον ἐδίδαζεν, ὅτι τὸ ὄν εἶναι ἐνιαῖον, ἀδιαίρετον, ἀγέννητον καὶ ἀθάνατον. Πρὸς τοῦτοις ἀπέρριπτεν κάθε γνώμη περὶ κινήσεως. Δι' ἐκείνον τὸ γίνεσθαι ἦτο ἀνύπαρκτον.

Ὁμοίως κατεπολέμησε καὶ τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος. Ἐλεγε μάλιστα, ὅτι τὸ παρουσιαζόμενον λάχανον δὲν εἶναι λάχανον, διότι λάχανον ἰδεῶδες εἶναι τὸ ὑπάρχον προαιωνίως, ἐπομένως αὐτὸ ἐδῶ τὸ ἐπιδεικνυόμενον λάχανον δὲν εἶναι λάχανον: «οὐδ' ἄρα τοῦδε τὸ λάχανον οὐκ ἔστι τὸ δεικνυόμενον λάχανον γὰρ ἦν πρὸ μυρίων ἐτῶν οὐκ ἄρα ἐστὶ τοῦτο λάχανον». Ὁ ἀνωτέρω συλλογισμὸς στηρίζεται εἰς τὴν ἀκέφην, ὅτι ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει τὸ ἰδεῶδες λάχανον, αὐτὰ τὰ ὁποῖα εἶναι αἰσθητὰ καὶ τὰ ὁποῖα λέγομεν λάχανα δὲν εἶναι λάχανα. Διότι δὲν μπορεῖ αὐτὸ τὸ ἴδιο πρᾶγμα νὰ εἶναι ἰδεῶδες καὶ αἰσθητόν.

Πλὴν τούτων ἐκαινοτόμησεν εἰς τὴν λογικὴν, διὰ τῆς θεωρίας, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν εἰς ἓνα ὑποκείμενον διαφορετικὸν κατηγορούμενον ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενον. Τοῦτέστιν ἡ φράσις «ὁ ἵππος εἶναι ὠραίος» δὲν εἶναι ὀρθή, διότι ταυτίζομεν τὴν ὠραιότητα μὲ τὸν ἵππον, πού αὐτὰ τὰ δύο εἶναι πράγματα διαφορετικά. Ἡ σωστὴ κρίσις εἶναι ὅτι «ὁ ἵππος εἶναι ἵππος». Ὅσοσο γνωσιολογικῶς ἐζήρει τὴν ἀληθῆ γνώσιν ἀπὸ τὸν λόγον.

Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (B, 114) γράφει ἀρκετὰ περὶ τῆς ἐριστικῆς εὐφυΐας τοῦ Σίλπιωνος, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ἐθάμβωσεν τὴν Ἑλλάδα μέχρι τοῦ σημείου νὰ μὴ χρειάζεται καὶ πολὺ: «ὥστε μικροῦ δεῖσαι» διὰ νά: «ἦσαν τὴν Ἑλλάδα ἀφορώσαν εἰς αὐτὸν μεγαρίσαι». Μολαταῦτα ἡ διαλεκτικὴ του δύνάμις δὲν ἐστάθη ἱκανὴ νὰ τὸν διασώσῃ ἀπὸ τὴν βουλήν τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀπήλασαν ἐκ τῆς πόλεως τῶν.

Διαπρεπὴς, ἐξ ἄλλου, Μεγαρικὸς ὑπῆρξεν καὶ ὁ Διόδωρος ὁ Κρόνος, ὁ ὁποῖος ἀντέκρουσεν τὴν θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ «δυνάμει ὄντος» καὶ «ἐνεργείᾳ ὄντος» μὲ τὸ ἐπιχείρημα, πού ἀπεκλήθη «κυριεύων» δηλαδὴ ἀκατάμαχτον καὶ κατὰ τὸ ὁποῖον «δυνατὸν εἶναι μόνον τὸ πραγματικόν». Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἀνέφερον ὁ Ἀρριανός, εἰς τὰς «Ἐπικτήτου διατριβάς» μαζί μὲ τὰς σημειώσεις, πού τὸ συνοδεύουν ἐκεῖ, παρε-

κίνησεν τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον Νικολαί Χάρτμαν νὰ γράψῃ τὸ βιβλίον του «Δυνατότης καὶ πραγματικότης». Τὸ τέλος τοῦ Διόδωρου ὑπῆρξεν τραγικόν. Εὐρισκόμενος εἰς ἓνα συμπόσιον καὶ παρουσίᾳ τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ Σωτήρος τοῦ ἔθεσεν ὁ Σίλπιων ὠρισμένα διαλεκτικὰ ἐρωτήματα: «λόγους, πινὰς διαλεκτικούς ἠρωτήθη» μὴ θυνθεῖς δὲ νὰ δώσῃ ἱκανοποιητικὰς ἀπαντήσεις τὸν εἰσηνεύθη ὁ βασιλεὺς ἀποκαλέσας αὐτὸν Κρόνον. Ὁ Διόδωρος πλήρης λύπης ἀπεχώρησεν τοῦ συμποσίου καὶ ἑαυτοῦ ἐγράψεν σύγγραμμα ἀπαντῶν εἰς τὰ τεθέντα ἐρωτήματα ἀπέθανεν ἐκ μελαγχολίας: «ἀθυμίᾳ τὸν βίον κακίστρεψεν», ὅπως ἀναφέρει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος.

Τέλος, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὸν Ἀλεξίνον, μαθητὴν τοῦ Σίλπιωνος, πού λόγῳ τῆς ἐριστικῆς του ματίας ἀπεκαλεῖτο «Ἐλεγκίνος». Οὗτος συνέγραψεν ὀλόκληρον βιβλίον κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους καθὼς καὶ μελέτην «περὶ ἀγωγῆς» ἐκ τῆς ὁποίας προσφάτως εὑρέθη κάποιο ἀπόσπασμα.

ΗΛΙΟΦΡΕΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΦΑΙΔΩΝ (5ος/4ος π.Χ. αίων)

Διά τόν Φαίδωνα γνωρίζομεν πολύ όλίγα οχετικώς μέ τās φιλοσοφικάς του θεωρίας. Έπίστευεν, όπως συνάγεται από τήν μελέτην τών έλαχίστων λειψάνων τών έργων του, ότι διά τής φιλοσοφίας καταλήγει κανείς εις τήν πραγματικήν έλευθερίαν και άπαλλάσσεται από τά ψυχικά πάθη. Δυστυχώς οι διάλογοι, πού έγγραφεν, δέν έσώθησαν και ούτως χάνομεν σπουδαία πράγματα, διότι ό Φαίδων, πού, κατά κοινήν όμολογίαν, υπήρξεν ό αγαπημένος μαθητής του Σωκράτους, δέν ήδύνατο νά ύστερη εις εύφυσίαν και εις φιλοσοφικήν δημιουργικότητα τών έπιφανεστέρων μαθητών του ήρωϊκού φιλοσόφου. Έν πάση περιπτώσει όμως, είμεθα άξιοπίστως πληροφορημένοι, ότι ήτο γενναίος πατριώτης, πολεμήσας κατά τών Σπαρτιατών διαρκούντος του Ήλειοσπαρτιατικού πολέμου. Συλληφθείς αιχμάλωτος άπλευθερώθη χάρις εις τά λύτρα πού συνεκεντρώθησαν, κατόπιν έπιθυμίας του Σωκράτους.

Ό Φαίδων ίδρυσεν εις τήν Ήλιδα ίδίαν φιλοσοφικήν σχολήν τήν «Ήλειακήν Σωκρατικήν Σχολήν» όπου και έδίδασκεν έπιτυχώς. Μολαταύτα εις τήν Ιστορίαν εισήχθη και έγινε πασίγνωστος λόγω του όμνωνύμου διαλόγου του Πλάτωνος, όπου ό Φαίδων έκθέτει εις τόν Πυθαγόρειον όλιάσιον Έκεκράτην τās Ιδέας του Σωκράτους περί τής άθανασίας τής ψυχής, τās όποιās διεκήρυξεν κατά τās τελευταίας στιγμάς του έν τῷ δεσμοτηρίῳ, όπου παρίστατο και ό Φαίδων. Περισσότερα, κρίμα, διά τόν Φαίδωνα, δέν διαθέτομεν.

ΜΕΝΕΔΗΜΟΣ (350 - 278 π. Χ.)

Ό Μενέδημος κατήγετο από τήν Έρέτριαν, τήν ό-

πρίαν ως πατρίδα του τόσον ήγάπα, ώστε απέθανε «πικραμένος διά τήν κακήν τύχην πού είχε» (Τσέλλερ, «Ιστορία τής Έλληνικής φιλοσοφίας»). Ή οικογένειά του ήτο άριστοκρατική, αλλά ό φιλόσοφος ειργάσθη ως οικονομός και σκηνοποιός. Όταν κάποτε εύρέθη μαζί μέ ένα στρατιωτικόν άπόσπασμα εις τά Μέγαρα του έδόθη ή εύκαιρία νά άπασχοληθῆ μέ τήν φιλοσοφία. Ήκουσεν μαθήματα του Στίλπωνος και του Φαίδωνος και έπιστρέψας εις τήν Έρέτριαν ίδρυσεν ίδίαν σχολήν. Δυστυχώς αι πληροφορίες περί τών θεωριών του είναι τόσον άνιφαντικά ή άόριστοι, ώστε δέν δύναμεθα ούτε νά εικάσωμεν ή περίπου έπρέσβευεν. Φαίνεται όμως, ότι έδέχετο τās άπόψεις τών Έλεατών περί τής ένόπτιος του όντος, ένῶ έκ παραλλήλου ό Διογένης ό Λαέρτιος μās διέσωσεν τήν αντίληψιν, ότι ό Μενέδημος ήρνείτο τήν ταυτότητα καλου και άφελίμου. Ό Σιμπλικίος επίσης μās παραδίδει, ότι οι μαθηταί του Μενεδήμου «Ανήρουν τās ποιότητας», ήτοι δέν άνεγνώριζον τήν ύπαρξιν ποιότητων, διότι άπουσιάζει από αútās ένα κοινόν ούσιώδες στοιχείον, αλλά υπάρχουν εις τά καθ' έκαστον συγκεκριμένα αισθητά πράγματα.

Πλήν τής φιλοσοφίας, ό Μενέδημος ως φιλόπατρις ήγωνίσθη και έν τῇ πολιτικῇ, διά τό καλόν τής πατρίδος του. Οι Έρετριείς τόν απέστειλαν πρεσβευτήν εις τόν Δημήτριον τόν Πολιορκητήν, εις τόν Πτολεμαίον και εις τόν Λυσίμαχον. Τελικώς όμως οι συμπατριώται του ύποκινούμενοι από τους δημοκρατικούς τόν κατεδίωξαν, άλλ' εκείνος έσώθη καταφυγών εις ένα ναόν. Έν συνεκεία δέ κατέληξεν εις τήν αύλήν του φίλου του Αντιγόνου του Γονατά όπου άργότερον πύτοκτόνησεν χωρίς νά έκθέση τās Ιδέας του εις βιβλία.

ΚΥΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΑΝΤΙΣΘΕΝΗΣ (445 - 365 π. Χ.)

Ὁ Ἀντισθένης, πού ἐγεννήθη εἰς Ἀθήνας, διέτελεσεν ἀρχικῶς μαθητής τοῦ Γοργίου. Ἐξ αἰτίας ὁμοῦ διαφωνίας του πρὸς ἐκείνον τὸν ἐγκατέλειψεν, ἀφοῦ προηγουμένως τὸν καθύβρισεν. Κατόπιν, ἐντυπωσιασθεὶς μάλλον ἀπὸ τὸν ὑποδειγματικὸν βίον τοῦ Σωκράτους, τὸν ἠκολούθησεν ὡς μαθητῆς καὶ θαυμαστής αὐτοῦ, παρῆρθεὶς μάλιστα καὶ εἰς τὰς τελευταίας, ἐν τῷ δεσμητηρίῳ, ὥρας τοῦ ἠρωϊκοῦ φιλοσόφου.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους ὁ Ἀντισθένης ἱδρύσεν ἰδικήν του φιλοσοφικὴν σχολήν, τὴν ὁποίαν ἐγκατέστησεν κάπου κοντὰ εἰς τὸ Γυμνάσιον τοῦ Κυνοσάργου, ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία τῶν ὁπαδῶν του ὡς κυνικῶν. Κατ' ἄλλους ὁμοῦ ἀπεκλήθησαν οὕτω λόγῳ τῆς ἀμεριμνησίας, πού τοὺς διέκρινε καὶ τοῦ πλάνητος βίου των. Ὁ ἴδιος δὲ ὁ Ἀντισθένης ὑπερηφάνως ἔφερε τὴν προσωνυμίαν «Ἀπλοκύων», τοῦτέστιν «γνήσιος κύων».

Ἦτο δεινὸς ρήτωρ καὶ ἐξέθεσεν τὰς θεωρίας του κατὰ τρόπον ἐντόνως πειστικόν. Συγχρόνως δὲν παρέλειπεν νὰ εἶναι ὑπερμέτρως καυστικὸς καὶ εὐφυέστατος εἰς τὰς δηκτικὰς του ἀπαντήσεις. Ἐρωτηθεὶς κάποτε τί συμφέρει: νὰ νυμφευθῆ κανεὶς ὡραῖαν ἢ ἀσχημον γυναῖκα ἀπῆντησεν, ὅτι ἐὰν πάρῃς ὡραῖαν θὰ ἔχῃς «κοινήν», ἐὰν τοῦναντίον πάρῃς ἀσχημον θὰ ἔχῃς «ποινήν». Περιεφρόνει τὸν Πλάτωνα, διότι κατεγίνετο μὲ πολλὰ θεωρητικὰ μαθήματα καὶ ἀπεσιπῶτο ἐκ τῆς πρακτικῆς ἀξίας τοῦ βίου.

Ὅς ἀναγκαιότατον μάθημα ἐθεώρει τὴν ἀποβολὴν τῶν κακῶν συνηθειῶν καὶ ὄχι τὰ πολλὰ λόγια: «Ἐρωτηθεὶς τί τῶν μαθημάτων ἀναγκαιότατον, ἔφη, τὸ κακὰ ἀπομαθεῖν» (Διογ. Λαέρτιος). Τὸν Πλάτωνα ἀπεκάλει «Σά-

βινα». Ἀλλὰ κάποτε, ὅταν εἰρωνεύθη τὴν περὶ ἰδεῶν θεωρίαν εἰπὼν, ὅτι τὸν μὲν ἵππον τὸν βλέπει, τὴν δὲ ἰδέαν τοῦ ἵππου δὲν τὴν βλέπει, εὔρε τὸν δάσκαλόν του, διότι ὁ Πλάτων τοῦ ἀπῆντησεν ὅτι αὐτὸ ἐδῶ τὸ μάτι (ἐννοοῦν τὸ αἰσθητὸν) μὲ τὸ ὁποῖον βλέπεις τὸν ἵππον τὸ ἔχεις, ἀλλὰ τὸ ἄλλο (τὸ πνευματικόν) μὲ τὸ ὁποῖον θὰ ἔβλεπες τὴν ἰδέαν τοῦ ἵππου δὲν κατῶρθωσες νὰ τὸ ἀποκτήσῃς: «Ἴππον μὲν ὀρῶ, ἰππότητα δὲ οὐκ ὀρῶ. Καὶ ὡς εἶπεν, ἔχεις μὲν ὡ ἵππος ὀρᾶται τόδε τὸ ὄμμα, ὡ δὲ ἰππότης θεωρεῖται οὐδέπω κέκτησαι». Ἄλλοῦ πάλιν ὁ Πλάτων στρεφόμενος κατὰ τοῦ Ἀντισθένου τὸν ἐχαρακτήρισεν ὡς «γέροντα ὄψιμαθῆ» («Σοφιστής», 251 β).

Ἀσχέτως αὐτῶν τῶν ἀντεγκλήσεων καὶ τῶν πειραγμάτων τοῦ Ἀντισθένου, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπλήγησαν καὶ ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης ἀκόμη, ἡ κυνικὴ φιλοσοφία ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἀξιοσημεῖωτα εὐρήματα. Κατ' ἀρχὴν τίθεται ὡς σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας ὄχι ἡ θεωρητικὴ γνῶσις, ἀλλὰ ἡ ἠθικὴ, δηλαδὴ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ γνῶσις ἔχει ἀξίαν ἐνόσον συμβάλλει, εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς, ἡ ὁποία καὶ μόνη μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Ἰδανικὸν ζωῆς προβάλλεται τὸ «κατ' ἀρετὴν ζῆν». Ἡ δὲ ἀρετὴ εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀντικείμενον διδασχῆς. «Ἀρετὴν διδακτὴν εἶναι». Διὰ νὰ φθάσῃ δὲ κανεὶς εἰς τὴν ἀρετὴν δὲν χρειάζονται συζητήσεις καὶ θεωρίαι, οὔτε ὑποταγὴ εἰς νόμους, ἀλλὰ ἀποκλειστικῶς νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν φύσιν του, νὰ ἀναπτύξῃ τὸν ἑαυτὸν τῆς ἐλευθέρως καὶ τελείως ἀδεσμεύτως, ἀπὸ ἐξωτερικοῦ ἀναγκασμοῦ ἢ ἐσωτερικὰς πλάνας. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῆ δὲ αὐτὸ ἀπαιτεῖται νὰ ζήσωμεν φυσικῶς, ὥστε διὰ τῆς φυσικῆς ζωῆς νὰ ἐξουδετερώσωμεν τὰς διαφόρους ἀνάγκας, πού δὲν ἐδημιούργησεν ἡ φύσις, ἀλλὰ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι εἰς τὸν ἑαυτὸν μας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον παύομεν νὰ ἐξαρτώμεθα ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Ὁ φιλόσοφος ὀφείλει, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν εὐδαιμονίαν, νὰ συνηθίσῃ εἰς τὰς στερήσεις, τὴν λιτότητα καὶ τὰ κακοπαθήματα. Πιστὸς ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ἐκτεθεισὰς πεποιθήσεις του ὁ Ἀντισθένης ἐστερεῖτο οἰκίας ἢ ἄλλης περιουσίας καὶ περιεφέρετο ἀνυπόδητος, μὲ παλαιότατον τρίβωνα (εὐτελής χιτῶν) κρατῶν ράβδον. Ἀ-

} χείρη

πέδιδεν μάλιστα τόσων σπουδαιότητα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς σημασίας τῶν λέξεων, ὥστε τὴν ἐξέτασιν αὐτὴν ἐθεώρει ὡς βασικὴν προϋπόθεσιν πάσης παιδείσεως: «Ἀρχὴ παιδείσεως ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις» (ἢ γνώμη αὐτῆ τοῦ Ἀντισθένης εὐρίσκεται εἰς τὰς «Ἐπικτήτου Διατριβάς», 1, 17).

Ἦρνεῖτο, προσέτι, τὴν ὑπαρξιν γενικῶν ἐννοιῶν καὶ ἐπίστευεν, ὅτι λογικῶς εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀντιλογία, καθόσον κάθε λέξις ἐκφράζει ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν μεταχειριζόμεθα εἰς τὴν συζήτησιν τὴν ἴδιαν λέξιν εἶναι ἀδιανόητος ἡ ἀντιλογία, ἀφοῦ ὅπως εἴπαμε μὲ τὴν ἴδιαν λέξιν ἐννοοῦμεν τὸ ἴδιον πρᾶγμα. Ἄν πάλιν μὲ τὴν ἴδιαν λέξιν δὲν ἐννοοῦμεν τὸ ἴδιο πρᾶγμα, τότε συζητᾶμε διὰ διαφορετικὰ πράγματα. Ἄρα, ἀφοῦ δι' ἄλλο πρᾶγμα ὁμιλεῖ ὁ εἰς καὶ δι' ἄλλο ὁ ἕτερος δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργηθῆ συζήτης, οὔτε κατὰ συνέπειαν ἀντίλογος. Ἐπομένως ἐρχεται ὡς συμπέρασμα ἡ διαπίστωσις ὅτι ὅταν οἱ ἄνθρωποι διαφωνοῦν δὲν συζητοῦν, διὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Ἀρχικὰ αἰσθησιοκρατικὰς ἀπόψεις διεκήρυξεν ἐπίσης ὁ Ἀντισθένης ὑποστηρίζας, ὅτι ἐκεῖνο ποῦ ἀντιλαμβανόμεθα μὲ τὰς αἰσθήσεις μας ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀλήθειαν.

Ὅσον ἀφορᾶ μὲν εἰς τὰ πολιτικά του φρονήματα ἦτο ἀντιδημοκρατικὸς φρονῶν μάλιστα, ὅτι οἱ νόμοι ἐγίναν διὰ τοὺς πολλοὺς καὶ ὄχι διὰ τοὺς ὀλίγους καὶ ἐκλεκτοὺς, οἱ ὅποιοι καθοδηγοῦνται ὑπὸ τῆς ἀρετῆς. Πάντως, δὲν ἠσυχολήθη μὲ τὴν πολιτικὴν. Ὅσον ἀφορᾶ δὲ εἰς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα, δὲν παρεδέχετο τὴν ὑπαρξιν πολλῶν θεῶν, ὅπως ἐνόμιζεν ὁ κόσμος, ἀλλὰ ἐπίστευεν μόνον εἰς ἓνα θεόν, διότι κατὰ φύσιν μόνον εἰς ὑπάρχει: «Κατὰ τὸν νόμον εἶναι πολλοὺς θεοὺς, κατὰ δὲ φύσιν ἓνα».

Τὰς γνώμας του ὁ Ἀντισθένης τὰς ἐξέθεσεν εἰς συγγράμματα, ποῦ καλύπτουν χῶρον δέκα ὀγκωδῶν τόμων, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν.

ΔΙΟΓΕΝΗΣ Ο ΚΥΩΝ (404 - 323 π. Χ.)

Ὁ Διογένης ὁ ἐπονομαζόμενος Κύων («ἄλλοι σκύλοι δαγκώνουν τοὺς ἐχθροὺς, ἐγὼ τοὺς φίλους διὰ νὰ τοὺς διορθώσω») ἐγεννήθη εἰς τὴν Σινώπην τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀλλὰ εἰς νεαρὰν ἡλικίαν ἐξωρίσθη καὶ ἤλ-

θεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἐδήλωσεν ὅτι «κατεδίκασα τὰς Σινωπεῖς νὰ μείνουν ἐκεῖ». Ὅς μαθητὴς τοῦ Ἀντισθένης ἐγνώρισεν καὶ ἠκολούθησεν τὴν κυνικὴν φιλοσοφίαν, εἰς τὴν ὁποίαν προσέθεσεν τὸν σαρκασμὸν.

Ἐπίστευεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκ φύσεως εἶναι πλασμένος, ὥστε νὰ ἀνταπεξέρχεται εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς. Ἠλοταῦτα ὁ ἴδιος δημιουργεῖ εἰς τὸν ἑαυτὸν του διαφόρους ὀρέξεις, ἐπιθυμίας ἀγαθῶν καὶ γενικῶς μόνος του προσβάλλει ἓνα πλῆθος τεχνητῶν ἀναγκῶν, αἱ ὁποῖαι τελικῶς τὸν ὑποδουλώνουν, τοῦ καταστρέφουν τὴν ψυχικὴν ἡρεμίαν καὶ γαλήνην καὶ ἐξαφανίζουν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς προσωπικότητος. Πιστὸς εἰς αὐτὰς τὰς πεποιθήσεις ὁ Διογένης ἐζησεν ἀκριβῶς, ἴσως καὶ κάπως ὑπερβολικῶς, ὅσα θεωρητικῶς ὑπεστήριξεν. Ἐκυκλοφόρει ἀνυπόβητος, φέρων εὐτελέστατον χιτῶνα καὶ κραδαίνων μακρὰν ράβδον. Τὴν νύκταν ἐκοιμᾶτο συνήθως πλησίον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐντὸς ἐνὸς πίθου. Τὴν ἡμέραν περιεφέρετο εἰς τὰς ὁδοὺς ἐλέγχων αὐστηρῶς καὶ εἰρωνικῶς ὅλα τὰ κακὰ τῆς πόλεως καὶ πρὸ παντός τὰ ἀντικοινωνικὰ στοιχεῖα. Σχετικῶς ἀναφέρομεν, ὅτι κάποτε ἰδὼν εἰς τὴν θύραν ἐνὸς φαύλου ἀναγεγραμμένην τὴν φράσιν: «Μηδὲν εἰσὶτω κακόν» (Νὰ μὴ μῆ κανένα κακόν), ἐκτύπησεν καὶ ἠρώτησεν: «Ὁ οἰκοδεσπότης ἀπὸ ποῦ μπαίνει;» Μία ἄλλην φράσιν πάλιν ὅταν ὁ μοικὸς ἰατρός Διδύμων ἠσυχολεῖτο μὲ τὸν ὀφθαλμὸν μιᾶς κοπέλλας, ὁ Διογένης τοῦ συνέσπασεν: «Πρόσεξε μήπως θεραπεύων τὸν ὀφθαλμὸν, διαφθείρεις τὴν κόρην».

Τὸ θάρρος τοῦ Διογένης καὶ αἱ σκληραὶ ἐπικρίσεις του προσέκαλεσαν τὴν μῆνιν τῶν πλιπτομένων ἀπὸ τὰ βέλη τῆς σαρκαστικῆς εἰρωνείας του, εὐτυχῶς ὅμως δὲν κατάρθρωσαν νὰ τὸν βλάψουν καὶ ὁ Διογένης ὀλονὲν ἐγένετο καὶ προκλητικώτερος εἰς τὰς δηλητηριώδεις παρρησίες του.

Μεταβαίνων εἰς τὴν Αἰγίναν συνελήφθη ὑπὸ πειρατῶν καὶ ὠδηγήθη εἰς τὴν Κρήτην, διὰ νὰ πωληθῆ ὡς δοῦλος. Ὅταν τὸν ἠρώτησαν τί ἐπάγγελμα γνωρίζει, ἀπήντησεν: «Ἀνθρώπων ἀρχειν». Τὸν δοῦλον Διογένην ἠγόρασεν ὁ Κορίνθιος Ξενιάδης, ὁ ὁποῖος τὸν ἐξετίμησεν βαθύτατα καὶ τοῦ ἀνέθεσεν τὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδιῶν του. Ἀπὸ τὴν Κόρινθον ἤρχετο συχνὰ εἰς τὰς Ἀθήνας,

όπου συνωμίλει με διάφορους φιλοσόφους και ιδίως με τον Πλάτωνα. Μεταξύ των δύο αυτών ανδρών φαίνεται ότι ανεπτυχθή αμοιβαίος θαυμασμός. Ο Πλάτων τον απέκάλει «Σωκράτη μαινόμενον» και έφρόνιζεν να ανταποδίδη τα πικρόχολα σχόλια, που του έκανε ο κυνικός. Χαρακτηριστικώς αναφέρομεν και τὸ ἐξῆς περιστατικόν: Κάποτε εισελθὼν ὁ Διογένης εἰς τὴν πλουσίαν οἰκίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ πατῶν ζυπόλητος ἐπιδεικτικῶς τοὺς μεγαλοπρεπεῖς τάπητας ἀνεφώνησεν: «Πατῶ ἐπὶ τῆς ματαιοδοξίας τοῦ Πλάτωνος», «Ναί, ἀπῆντησεν ὁ Πλάτων, ἀλλὰ με ἄλλην ματαιοδοξίαν».

Ὁ ἄνθρωπος, συνεχίζει ὁ Διογένης, ἐγινε κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ἄλλὰ κατόπιν ἐξέπεσεν. Διὰ νὰ γίνῃ πάλιν αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἦτο καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἀνώτερον ἠθικὸν ἐπίπεδον, πού τοῦ ἀρμόζει χρειάζεται πλήρης ἀνασκηματομορφὸς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς κοινωνίας. Αὐτὸς δὲ ὁ ἀνασκηματομορφὸς ἢ ἡ μεταμόρφωσις ἀν θέλετε τῶν «ἀνθρώπων» εἰς ἀνθρώπους συνίστα τὸ ἔργον καὶ τὴν ἀποστολήν του. Ἐξετέλει δὲ αὐτὴν τὴν ἀποστολήν ἀδιαφορῶν διὰ τοὺς κινδύνους, μετὰ καρτερίας καὶ με ἐκπλήσους εὐφυΐαν.

Διὰ νὰ τονίσῃ μάλιστα τὴν ἔλλειψιν ἀνθρώπων περιήρχετο μετὰ τὸν περίφημον φανόν του ἡμέραν μεσημέρι μονολογῶν: «Ἄνθρωπον ζητῶ». Ἐπιπροσθέτως τοῦ συνεποῦς βιώματος, συνέγραψεν καὶ πλῆθος βιβλίων, τὰ ὁποῖα δυστυχῶς δὲν σώζονται. Οἰκογένειαν δὲν εἶχεν καὶ πολλοὶ τὸν κατηγοροῦν ὡς ἀπάτριδα, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι τελείως ψευδές. Ὁ Διογένης ἦτο Ἕλληνας. Ἡσθάνετο ὡς κοσμοπολίτης τῆς Ἑλλάδος. Παντοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπῆρχεν ἡ πατρίς του, ὑπὲρ τῆς ὁποίας, ὁσάκις ἀπητήθη, ἐπολέμησεν. Ὁ Στωϊκὸς Διονύσιος μᾶς παρέδωκεν, ὅτι ὁ Διογένης συμμετέσχεν εἰς τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας ὅπου συνελήφθη αἰχμάλωτος. Τὸν παράξενον αὐτὸν τύπον ἐπαρουσίασαν εἰς τὸν Ὀλίππον, ὁ ὁποῖος τὸν ἠρώτησεν: «Ποιὸς εἶσαι;», «Κατάσκοπος τῆς ἀπληστίας σου», ἀπῆντησεν ὁ κυνικός. Ὁ Ὀλίππος ἠγέρθη, τὸν ἐκύτταξε καλὰ καὶ διέταξε νὰ τὸν ἀφίσουν ἐλεύθερον.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλην φοράν ἀπέδειξεν τὴν διάθεσίν του πρὸς πόλεμον ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Ὅς δοῦλος δὲν ἐδικαιοῦτο νὰ φέρῃ ὅπλα, δι' αὐτὸ, ὅταν οἱ Κορίνθιοι προετοιμάζοντο πυρρωδῶς νὰ ἀντιμετωπίσουν ἐπικειμένην

κυνικήν ἐπίθεσιν, ὁ Διογένης ἐκόλιεν ἀκαταπαύστως τὸν πῖθον τοῦ πρὸς διαφόρους κατευθύνσεις. Ἐρωτηθεὶς, ὡς πρὸς τὸ πρᾶττει τοῦτο; ἐφώνησεν: «Ντρέπομαι νὰ κάθωμαι, εἰς τὴν ὅλην ἐργάζονται ἐντατικῶς».

Εἰς τὰς πολιτικὰς του ιδέας ἦτο ἀριστοκρατικὸς (καίποτε μάλιστα εἶχε καὶ δοῦλον, τὸν ὁποῖον ὅταν ἐδραπέτευσεν τοῦ συνέσπασαν νὰ καταδιώξῃ, ἀλλ' ὁ Διογένης ἐμνήθη, εἰπὼν: «Θὰ ἦτο γελοῖον ὁ Μάνης νὰ μὴ μπορῇ νὰ ἔλθῃ χωρὶς τὸν Διογένη καὶ ὁ Διογένης νὰ μὴ μπορῇ νὰ ἔλθῃ χωρὶς τὸν Μάνητα»), πιστεύων εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἀγῶνος. Ἐδίδασκεν τὴν κοινωτικήν δικαιοσύνην (εἰς τὸν κοιλαρᾶ ρήτορα Ἀναξιμένη ἐφώνησεν δημοσίᾳ: «Ἀναξιμένη, δῶσε λίγη κοιλιὰ εἰς τοὺς πτωχοὺς») καὶ μέχρις ἐσχάτων ἐπίστευεν εἰς τὸν ἠγῶνα ὡς ἠθικὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς. (Γέρων πλέον ἠρνεῖται νὰ ἀναπαυθῆ λέγων: «Ἄν ἡμῶν δρομεὺς εἰς τὸν στίβον, θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ ἐγκαταλείψω τὸν ἀγῶνα, ὀλίγον πρὸ τοῦ τέρματος ἢ θὰ ἐπρεπε νὰ ἐντείνω τὰς προσπάθειάς μου;»).

Ὁ ἴδιος εἶχε ἐντονὸν προσωπικότητα, τὴν ὁποῖαν ἐπ' αὐθεντῆ ἐμείωνε. Ὅς δοῦλος εἶχεν ἰσχυρισθῆ ὅτι «οἱ αἰετῶδες κἄλλοι λέοντες δὲν εἶναι δοῦλοι τοῦ τρέφοντος αὐτοῦ, ἀλλὰ ὁ τρέφων τῶν λεόντων». Ἄλλὰ καὶ ὅταν ὁ πατριάρχης Ἀλέξανδρος ἐζήτησεν νὰ τὸν ἰδῇ, ὁ Διογένης δὲν μετέβη: «Ἐγὼ δὲν θέλω νὰ τὸν ἰδῶ, ἀν ἐκεῖνος θέλῃ νὰ με ἰδῇ, ἂς ἔλθῃ» καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἐπῆγε πρὸ τοῦ πύλου: «Τί θέλεις νὰ κάνω γιὰ σένα, Διογένη;», «Νὰ πᾶς πρὸ πέρας, γιὰ νὰ μὴν μοῦ κρύβῃς τὸν ἥλιο». Ὁ Ἀλέξανδρος παραμέρισε ψιθυρίζων: «Ἄν δὲν ἡμῶν Ἀλέξανδρος θὰ ἤθελα νὰ ἡμῶν Διογένης». Αὐτὴ ἡ στιχομυθία διεξήχθη μεταξύ δύο ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, τῶν ὁποίων τὸ μόνον κοινὸν σημεῖον ἦτο, ὅτι ἀπέθανον τὴν ἴδιαν ἡμέραν. Ὁ εἰς εἰς τὴν Βαβυλῶνα ἀπὸ βαρεῖαν ἀσθένειαν καὶ ὁ ἄλλος εἰς τὴν Κόρινθον, συγκρατήσας ἐκουσίως τὴν ἀναπνοὴν του.

Σπουδαῖος κυνικός ὑπῆρξεν ἐπίσης ὁ Θεβαῖος Κράτης, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ ἐδώρησεν εἰς τὴν πατρίδα του τὴν περιουσίαν του (300 τάλαντα), ἐξεκίνησεν πλάνης ἔχων μίαν ράβδον καὶ ἓνα σακκοῦλι. Ἀπεκαλεῖτο «θυρεπανόκτης», διότι εἶχε τὴν ἰκανότητα νὰ ἐμπνέῃ ἐκτίμησιν καὶ νὰ τοῦ ἀνοίγουν ἔτσι τὰς θύρας. Μαζί του, τὸν ἠκολού-

θει ή σύζυγός του Ίππαρχία και ό αδελφός της Μητροκλής που έφεύρεν τας «Χρείας» φιλολογικόν είδος που ανεφέρτετο εις διηγήσεις εϋθύμων Ιστοριών.

Κατά τούς Έλληνιστικούς χρόνους σημαντικοί κυνικοί ήσαν: ό πρώην δούλος Βίων, που έγραφε πολλά βιβλία πλήρη σπινθηροδόλων λογοπαιγνίων και ειρωνίας κατηγορηθείς δι' αυτό ότι «έντυσε την φιλοσοφία με παραδαλά φορέματα έταιρας». Ό Μένιππος, που από δούλος έγινε μαθητής του Μητροκλέους και κατέληξεν εις την απόλυτον σάτιραν Ιδρύσας τό όμώνυμόν του είδος σατίρας. Ό Μελέαγρος, σαπρικός και αυτός. Ό ροΐνιξ ό Κολοφώνιος, που έδωσεν νέαν ώθησιν εις τόν κωλιαμβον. Ό έπιγραμματοποιός Ποσειδίππος. Ό Τέλης με σοβαρά έργα, κ.λ.π.

ΗΔΟΝΙΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΑΡΙΣΤΙΠΠΟΣ (435 - 355 π. Χ.)

Ό Άριστίππος προήρχετο εκ πλουσίας οικογενείας, ή όποία διέμενεν εις την Κυρήνην. Κάποτε, και ενώ ειπεν έλθη εις την Όλυμπίαν, διά να παρακολουθήση τούς αθλητικούς αγώνας, έπληροφορήθη τας διδασκαλίας του Σωκράτους. Ένθουσιάζοθη δε τόσοον πολύ από αυτές, οστε απέφασινεν να μείνη έδω και να γίνη μαθητής του. Έτσι έγκατεστάθη εις τας Άθήνας, όπου ναί μεν παρηκολούθη τόν Σωκράτην, αλλά ούδόλως συνεμορφοϋτο προς τά ήθικά κηρύγματα του φιλοσόφου, καθόσον προετίμα να απολαμβάνη τας ευχαριστήσεις και τας απολαύσεις μιας ήδονικής ζωής. Τόν κατηγοροϋν, ότι εύρισκόμενος εις την Αίγιναν δέν διέκοφεν την τρυφηλήν ζωήν του, διά να παραστή εις τας τελευταίας στιγμάς του ήρωϊκού φιλοσόφου. Η αλήθεια πάντως είναι, ότι ναί μεν δέν προσήλθεν, εις τό δεσμωτήριο, αλλά δέν μετέβη όχι από άδιαφορίαν διά την θανάτωσιν του δασκάλου, ούτε διά να μήν διακόψη τας απολαύσεις του, αλλά διά να φανή συνεπής προς τας θεωρίας του περι ήδονής, τας όποιας τρόπον τινα θα έπρόδιδεν εάν παρηκολούθη τας τελευταίας ώρας του Σωκράτους, αι όποίαι θα έδημιούργουν εις την ψυχήν του βαθείαν λύπην, την όποιαν λόγω φιλοσοφικής πεποιθήσεως ώφειλε να άποφεύγη.

Έν πάση περιπτώσει μετά τόν θάνατον του Σωκράτους επανήλθεν εις την Κυρήνην, όπου ίδρυσεν ιδίαν σχολήν, εις την όποιαν έδιδασκεν με μεγάλην απόδοσιν θεμελιώδες άξίωμα του Άριστίππου ήτο τό περίφημον «έχω και ούκ έχομαι». Κατά τό άξίωμα αυτό, που υποδηλοί την κυριαρχίαν του ανθρώπου επί των πραγμάτων και των καταστάσεων και όχι άντιστρόφως, δύναμεθα να όδηγηθώμεν προς την έσωτερικήν έλευθερίαν, ή

όποια και αποτελεί τόν προορισμόν τῆς φιλοσοφίας. Μολαταῦτα ὁ Ἀρίστιππος ἐθεώρει ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς τὴν ἡδυσπάθειαν καὶ δι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἡδονῶν, ἐπιδιώκων νὰ ἀπολαμβάνῃ ἡδονικῶς τὸ παρὸν, διότι ὅπως ὁ Ἴδιος ἔλεγεν, αἱ ἀναμνήσεις, ποὺ ἀναφέρονται εἰς εὐχαριστήσεις τοῦ παρελθόντος ἢ αἱ προσδοκίαι εὐχαριστήσεων διὰ τὸ μέλλον εἶναι ἀσχετοὶ πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας, ἐπειδὴ εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν τὸ παρελθὸν δὲν ὑπάρχει πλέον, εἰς δὲ τὴν ἄλλην τὸ μέλλον εὐρίσκεται πέραν τοῦ ὑπαρκτοῦ παρόντος «τὸ δὲ ἀπολελαυκέναί καὶ ἀπολαύσειν οὐδὲν νομίζων πρὸς αὐτόν, τὸ μὲν οὐκ ἐστὶν τὸ δὲ ὡς οὐπω» (Ἀθήναιος «Δειπνοσοφισταί», 544).

Ἀφοῦ λοιπὸν ἐδόθη τοιαύτη προτεραιότης εἰς τὸ παρὸν, τελικῶς ὁ Ἀρίστιππος κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἡδονὴ τοῦ τώρα, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς «μονοχρόνιος» ἴσως συγκεκριμένη παρούσα ἡδονὴ καὶ ὡς «σωματικὴ κατάστασις» καθόσον αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ εἶναι πολὺ ἀνώτεροι τῶν ψυχικῶν: «πολὺ μόντοι τῶν ψυχικῶν τὰς σωματικὰς ἀμείνους εἶναι» (Διογένης Λαέρτιος, 11, 9, 90).

Ἡ ἐπιδίωξις διὰ τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ἡδονῆς ἐδίδασκεν ὁ Ἀρίστιππος, συνιστᾷ γενικὸν φαινόμενον καὶ κανόνα ζωῆς, ἀπαντῶμενον ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ζῶα ἀκόμη. Ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει ἐπομένως νὰ χρησιμοποιοῖ τὴν φρόνησιν του σταθμίζων δι' αὐτῆς τὰ πράγματα, ὥστε νὰ ἐπιλέγῃ ὅσα θὰ τοῦ προσφέρουν ἡδονήν, ἱκανοποιῶν οὕτως τὴν φυσικὴν του κλίσιν πρὸς ἐκείνην. Ὅσοσον πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὅτι ἡ ἡδονὴ τοῦ Ἀριστίππου εἶναι τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἡδονὴν τοῦ Ἐπικούρου. Ὁ πρῶτος ἐτάσσετο ὑπὲρ τῆς θετικῆς ἐν κινήσει ἡδονῆς, πιστεύων ὅτι ἡ ἀπουσία λύπης δὲν εἶναι ἡδονή. Ἐνῶ ὁ δεῦτερος ἐθεώρει ὡς ἡδονὴν τὴν κατάστασιν ἐκείνην, ἡ ὁποία δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν κίνησιν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἡρεμίαν, τὴν γαλήνην.

Γνωσιολογικῶς οἱ Κυρηνναῖκοι ἐδίδασκαν τὴν θεωρίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀνθρώπος μόνον ὑποκειμενικὰς καταστάσεις μπορεῖ νὰ ἀντιληφθῆ. Ὅταν τεμνόμεθα, ἔλεγον, γνωρίζομεν τὸ πάθημα, ὅτι τεμνόμεθα καὶ ὄχι ἂν αὐτὸ ποῦ μᾶς τέμνει εἶναι αἰδηρος ἢ ἄλλο τι. Ὅμοίως συμβαίνει καὶ ὅταν καιώμεθα: «καιόμενοι γὰρ ἔλεγον

ἢ τεμνόμενοι, γνωρίζομεν ὅτι πάσομεν τι. Πότερον δὲ καλὸν εἶναι πῦρ ἢ τὸ τέμνον αἰδηρος οὐκ ἔχειν εἰπεῖν» (ἐνθ. ἀνωτ.). Ἐφ' ὅσον ὁμως εἰσάγεται ἡ ἀνωτέρω ἀντίληψις, ὅπου ὁ ἀνθρώπος γνωρίζει ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τὰς ἰδικὰς του ὑποκειμενικὰς καταστάσεις, ἐπιτετακτικῶς ὅτι δὲν ὑφίστανται ἠθικὰ ἰδεώδη ἀντικειμενικῶς ὑπάρχοντα, ἀλλὰ προκύπτουν ἐκ συμβάσεως. Ἄρα ποτε ἐκ φύσεως δὲν ὑπάρχει ὡς δίκαιον ἢ καλὸν ἢ αἰσχρὸν, ἀλλὰ αὐτὰ ὑπάρχουν λόγῳ συνηθείας ἢ ἀπὸ συμβιβασίας: «μηδὲν εἶναι φύσει δίκαιον ἢ καλὸν ἢ αἰσχρὸν, ἀλλὰ νόμῳ καὶ ἔθει» (ἐνθ. ἀνωτ.).

Μαθηταὶ τοῦ Ἀριστίππου ἦσαν ἡ κόρη τοῦ Ἀρήτη, ἡ ὁποία ἐδίδασκεν τὸν υἱὸν τῆς Ἀριστίππου εἰς τὰς διδασκαλίας τοῦ ὁμωνύμου παπποῦ του. Ὁ ἐγγονὸς αὐτὸς ποῦ ἀπεκλήθη «μητροδιδάκτος» διετύπωσε τὴν ἀξιολογὴν ἀποψίν, κατὰ τὴν ὁποίαν σχετικῶς πρὸς τὴν αἰσθητικὴν μας διάθεσιν διακρίνομεν τρεῖς καταστάσεις. Εἰς τὴν πρῶτην αἰσθανόμεθα λύπην, ποὺ ὁμοιάζει πρὸς τὴν γρικυμίαν τῆς θαλάσσης: «τῷ κατὰ θάλασσαν χειμῶνι». Εἰς τὴν δευτέραν αἰσθανόμεθα ἡδονήν, ποὺ ὁμοιάζει μετὰ τὸ ἀπαλὸ κύμα: «τῷ λειψὸν κύματι». Εἰς τὴν τρίτην, ἐν τέλει, δὲν αἰσθανόμεθα οὔτε λύπην, οὔτε ἡδονήν. Εἶναι δὲ ἡ κατάστασις αὐτὴ ὁμοία μετὰ τὴν γαλήνην: «Γαλήνην παρηλησίαν οὖσαν».

Τὴν θεωρίαν τοῦ Ἀριστίππου, ποὺ λέγει ὅτι αἱ αἰσθητικαὶ διαθέσεις μας ἐρμηνεύονται διὰ μηχανικῶν κινήσεων, ἀντέγραψαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς σήμερον καλουμένης φυσιολογικῆς ψυχολογίας.

Ἄλλος σπουδαῖος Κυρηνναῖκός ὑπῆρξεν ὁ Θεόδωρος, ὁ ὁποῖος ἐδίδασκεν, ὅτι οἱ νόμοι πρέπει νὰ ἰσχύουν διὰ τὰ πλήθη, ἐνῶ οἱ ἀνώτεροι ἀνθρώποι, ὅπως οἱ σοφοί, δὲν πρέπει νὰ ὀφείλουν ὑπακοήν εἰς ἐκείνους. Ὁ Ἀννίκερις, ποὺ καίτοι ἡδονικός ἐδέχετο τὴν θεωρίαν ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Ὁ Ἀντίπατρος ἀπὸ τὴν Κυρήνην μετὰ πολλοὺς μαθητὰς καὶ ἄλλοι τῶν ὁποίων τὰ ἔργα, ὅπως καὶ τοῦ Ἰδρυτοῦ τῆς Σχολῆς, δυστυχῶς δὲν ἐσώθησαν.

ἩΓΗΣΙΑΣ (3ος π. Χ. αἰών)

Ὁ Ἡγησίας, ὁ ὁποῖος ἐζησοῦσε τὸν 3^{ον} π.Χ. αἰῶνα, ἐδίδασκεν εἰς τὴν Ἀλεξανδρεῖαν ἐπὶ βασιλείᾳ Πτολεμαίου

Α', αφού προηγουμένως διετέλεσεν μαθητής του Κυρηναικού Παραιδάτη. Ἡ θεωρία τοῦ Ἠγησίου ἐνέκειτο ἀκριβῶς εἰς τὴν φοβερὰν διαπίστωσιν, ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι καθ' ὀλοκληρίαν ἀκατόρθωτος, καθόσον τὸ μὲν σῶμα εἶναι πλήρες ἀπὸ πολλὰ παθήματα, ἡ δὲ ψυχὴ ταρασσεται ἀπὸ συγκινήσεις, διότι συμπάσχει μὲ τὸ σῶμα. Πρὸς συμπλήρωσιν αὐτοῦ ἔρχεται καὶ ἡ τύχη, ἡ ὁποία ἐμποδίζει τὴν πραγματοποίησιν ὧν καλῶν ἐλπίζει ὁ ἄνθρωπος: «Τὴν εὐδαιμονίαν ὅλως ἀδύνατον εἶναι τὸ μὲν γὰρ σῶμα πολλῶν ἀναπεπληῶσθαι παθημάτων τὴν δὲ ψυχὴν συμπαθεῖν τῷ σῶματι καὶ ταραπτεῖσθαι, τὴν δὲ τύχην πολλὰ τῶν κατ' ἐλπίδα κωλύειν» (Διογένης Λαέρτιος, II, 94).

Ὅσοῦσο, ὁ Ἠγησίας, κατὰ μίαν ἀσφαλῆ πληροφορίαν ποῦ μᾶς παρέχει ὁ Κικέρων (Tusc I, 84), ἔγραψεν ἓνα βιβλίον, τὸ ὁποῖον ὁμως δυστυχῶς ἐχάθη καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ εἰς ὑποψήφιός νὰ αὐτοκτονήσῃ δι' ἀσπίας περιγράφει τὴν τραγωδίαν τῆς ζωῆς καὶ τὰς συμφοράς, μὲ τὰς ὁποίας εἶναι γεμάτη. Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι ἰσοδυνάμου ἀπαισιοδοξίας πρὸς τὸ περιεχόμενον, λέγεται «Ἀποκαρτερῶν», ἦτοι ὁ ἄνθρωπος ποῦ δὲν ἀντέχει πλέον τὴν ζωὴν.

Ὁ Ἠγησίας εἶναι ἡδονιστής. Πῶς λοιπὸν ὁ ἡδονισμὸς συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐπιθυμίαν θανάτου ποῦ τὸν χαρακτηρίζει; Συμβιβάζεται διὰ τῶν ἀκολούθων συλλογισμῶν. Ἡ ἡδονὴ ἀποδεικνύεται ὡς ἀκατόρθωτος. Τὸ μόνον ποῦ ὑπάρχει εἰς τὴν ζωὴν εἶναι ὁ πόνος. Συνεπῶς ὁ σοφὸς ὀφείλει ὄχι νὰ ἀγωνίζεται διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ εὐχαρίστου, ποῦ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀποφυγὴν τοῦ δυσσαρέστου, ποῦ ὑπάρχει. Ἄρα ἀφοῦ θετικῶς ἡ εὐτυχία εἶναι ἀνέφικτος, πρέπει νὰ τὴν ἐπιδιώκομεν ἀρνητικῶς, ἦτοι νὰ ἀποφεύγωμεν τοὺς πόνους, ὥστε διὰ τῆς «ἀπονίας» νὰ ὀδηγηθῶμεν εἰς τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τῆς εὐδαιμονίας. Δυστυχῶς ὁμως ἐνόσον ζῶμεν εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀδύνατον νὰ ἀποφύγωμεν τὰς λύπας, ἄρα δὲν θὰ ἔχωμεν ἀπονίαν, ἡ ὁποία εἶναι ἐφικτὴ μόνον μετὰ θάνατον. Ἄφοῦ λοιπὸν ὁ θάνατος μᾶς ἀπολυτρώνει ἀπὸ τοὺς πόνους, τὸ τελικὸν συμπέρασμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἠγησίου προκύπτει λογικῶς ὡς «Ἀὐτοκτονεῖτε». φαίνεται δὲ ὅτι ἡ διδασκαλία του εἶχεν ἐπιτυχίαν, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ ἴδιος ἀπέκτισεν τὴν προσωνυμίαν τοῦ «Πεισιθανάτου» ὁ δὲ Πτολεμαῖος διὰ νὰ ἀνακόψῃ τὸ κύ-

μα τῶν αὐτοκτονιῶν, ποῦ προεκάλου ἀι διαλέξεις τοῦ φιλοσόφου, ἀπηγόρευσε εἰς αὐτὸν νὰ διδάσκῃ.

Ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς εἰς τὰς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεις ὁ Ἠγησίας εἰσηγήθη τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ μίσους καὶ τὴν κατανόησιν τῶν σφαλμάτων τῶν ἀνθρώπων, ποῦ γίνονται ἐξ αἰτίας τῶν παθῶν των. Ἐννοεῖται, ὅτι τὰς ἀπαισιοδόξους ἰδέας τοῦ Ἠγησίου ἀντέγραψεν ὁ Ἀρβούρος Κοιενκάουερ.

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΠΛΑΤΩΝ (427 - 348 π. Χ.)

Ἄναμφισβητήτως ὁ Πλάτων (τὸ πραγματικόν του ὄνομα ἦτο Ἄριστοκλῆς, ὠνομάσθη δὲ Πλάτων λόγω τῆς εὐρύπτου τοῦ μετώπου του) ὑπῆρξεν ὁ σπουδαιώτερος μαθητῆς τοῦ Σωκράτους καὶ ἀληθῆς γίγας τῆς παγκοσμίου διανοήσεως, ἡ ὁποία φέρει ἀνεξίτηλον τὴν σφραγίδα τῆς σοφίας του.

Προήρχετο ἀπὸ ἀριστοκρατικὴν οἰκογένειαν, τῆς ὁποίας ἡ καταγωγή ἐφθανε εἰς τὸν Κόδρον καὶ εἰς τὸν Σόλωνα. Ἀσφαλῶς λόγω κλίσεως, ἀλλὰ καὶ λόγω καταγωγῆς, ὁ Πλάτων ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας ἠσυχολήθη μὲ τὴν πολιτικὴν. Βασικῶς ἦτο ἐναντίον τόσο τῆς δικτατορίας, ὅσον καὶ τῆς δημοκρατίας. Τὰς θεμελιώδεις περὶ πολιτικῆς ἀντιλήψεις του τὰς ἐκθέτει εἰς τὸ περίφημον σύγγραμμά του «Πολιτεία» ὅπου περιγράφει ἓνα καθεστῶς σαφέστατα ἀντιδημοκρατικόν.

Ἡ πολιτικὴ κοινωνία, ἡ ὁποία συγκροτεῖται ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης, διαιρεῖται εἰς τρεῖς τάξεις. Εἰς τοὺς ἄρχοντας, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀσκοῦν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν καὶ οἱ ὁποῖοι θὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ μορφωμένους ἀνθρώπους, πού θὰ γνωρίζουν νὰ φιλοσοφοῦν εἰς τὴν ζωὴν. Εἰς τοὺς φύλακας, οἱ ὁποῖοι θὰ μεριμνοῦν, διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς πολιτείας καὶ θὰ ἐφαρμόζουν τὰς ἀποφάσεις τῶν ἀρχόντων, καὶ οἱ ὁποῖοι θὰ προέρχωνται ἀπὸ τοὺς ἀνδρείους πολίτας. Εἰς τοὺς γεωργούς καὶ ἐπαγγελματίας, οἱ ὁποῖοι κατευθυνόμενοι ἀπὸ τοὺς ἄρχοντας καὶ προστατευόμενοι ἀπὸ τοὺς φύλακας θὰ φροντίζουν διὰ τῆς ἐργασίας των νὰ ἐξασφαλίζουν εἰς τὴν κοινωνίαν τὴν ὑλικὴν τῆς εὐμάρειας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται προφανές ὅτι ὁ Πλάτων ὡς μέτρον διαιρέσεως τῆς κοινωνίας ἔλαβε τὰ τρία μέ-

τρα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς: Τὸ λογιστικόν, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς ἄρχοντας. Τὸ θυμοειδές, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς φύλακας. Καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς παραγωγούς. Σημειωτέον ὅτι ὁ Πλάτων καθιερώνει καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ εὐγονισμοῦ παρέχων εἰς τοὺς ἄρχοντας τὸ δικαίωμα νὰ ρυθμίζουν τὰ τῶν γάμων, ἐπ' ὠφελεία τῆς ποιοτικῆς ἐξυψώσεως τῆς πολιτικῆς κοινότητος.

Τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν «Πολιτείαν» διδάσκεται πῶς οἱ δύο πρώται τάξεις δὲν θὰ ἔχουν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν καὶ οἰκογένειαν, ἔδωσεν ἀφορμὴν νὰ ὑποστηρίζουν μερικοί, ὅτι ὁ Πλάτων εἰσήγαγεν κομμουνιστικόν καθεστῶς. Τοῦτο εἶναι τελείως λάθος, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι ὁ Πλάτων ἀφ' ἑνὸς μὲν διακρίνει τὴν κοινωνίαν εἰς τρεῖς βάσει ἀξιολογικῶν κριτηρίων ἀσκέτων πρὸς τὴν οἰκονομίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ θέλει νὰ ὑπάρχουν τάξεις, ἐνῶ ὁ κομμουνισμὸς ἐπιθυμῆ τὴν κατάργησιν των καὶ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας. Πλὴν τῆς «Πολιτείας», ὁ Πλάτων, εἰς γεροντικὴν ἡλικίαν πλέον, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξέτασιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ ἐξέδωσεν τοὺς «Νόμους» ἐνθα ἀναγνωρίζει τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας εἰς ὅλους τοὺς πολίτας, κατοχυρώνη νομικῶς τὰς πολιτειακὰς λειτουργίας, λαμβάνει μέτρα κατὰ τῶν ἀθέων, δέχεται τὴν δουλείαν καὶ γενικῶς πάλιν ὑποστηρίζει ἀντιδημοκρατικὰς ἀπόψεις. Πάντως ἐκεῖνο πού ἐπιβάλλεται νὰ σημειωθῆ εἶναι, ὅτι ὁ Πλάτων θέτει ὡς σκοπὸν τῆς πολιτείας τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον πραγματοποιεῖται ἐφόσον οἱ πολῖται γίνουν ἐνάρετοι, διὰ τῆς καταλλήλου παιδείας.

Καὶ ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὴν περίφημον ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, διὰ τὴν ὁποίαν οἱ μελετῆται τοῦ Πλάτωνος ἔχουν γράφει πάρα πολλά, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων ἐγράψεν πάρα πολὺ ὀλίγα. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» παρομοιάζει ὁ Πλάτων τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ μὲ τὸν Ἥλιον, ὁ ὁποῖος δίδει εἰς τὰ ἀντικείμενα τὴν ὁρατότητα καὶ τὴν γένεσιν, χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς γενέσεως κ.λ.π. Ἔτσι καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ δίδει εἰς τὰ ἀντικείμενα τὴν γνῶσιν των καὶ τὴν οὐσίαν των, χωρὶς τὸ ἀγαθὸν νὰ εἶναι οὐσία, ἀλλὰ εὐρίσκεται πέραν καὶ ὑπεράνω αὐτῆς. Ὅς ἐκ τούτου, ὅταν ὁ Πλάτων ὁμιλῇ περὶ ἀγαθοῦ, δὲν νοεῖ μίαν ἠθικολογικὴν ἐννοίαν, ἀλλὰ μία δυναμικὴν

υπερβατικήν ἀρχὴν ἰκανὴ νὰ διδῆ εἰς τὰ ἀντικείμενα ὑπαρξίν καὶ ἐν συνεχείᾳ γνῶσιν αὐτῶν.

Ἐπομένως, πραγματοποιήσις τοῦ ἀγαθοῦ, σημαίνει ὑλοποίησις τῆς δυναμικῆς ἀρχῆς, πού μπορεῖ νὰ παρέχῃ εἰς μίαν κοινωνίαν τὴν ὑπαρξίν της. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ Πλάτων βάζει σκοπὸν τῆς πολιτείας τὴν διατήρησιν καὶ ἐξυψώσιν τῆς κοινότητος, ἄλλως τε, νὰ μὴ λησμονοῦμεν ὅτι ἡ λέξις ἀγαθός, εἰς τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά ὑποδηλοῖ τὸν πλήρη δυνάμει, ἀνδρείας καὶ ζωτικότητος. Συνεπῶς πραγματοποιήσις τοῦ ἀγαθοῦ εἰς τὸν πολιτικὸν ρεαλισμὸν δὲν μπορεῖ, παρὰ νὰ ἐκφράξῃ τὴν ἐπιδιώξιν τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ζωτικότητος τῆς κοινωνίας. Αὕτη δὲ ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, κατὰ Πλάτωνα, ἐπιτυγχάνεται ἀπὸ τοὺς ἑναρέτους πολίτας, ἢτοι ἀπὸ τοὺς πολίτας, πού διακρίνονται ἀπὸ δικαιοσύνην, σοφίαν, ἀνδρείαν καὶ σωφροσύνην.

Μολαταῦτα ὁ Πλάτων κατέστη ἐπιφανῆς, χάρις εἰς τὴν περὶ ἰδεῶν διδασκαλίαν του. Πρῶτος αὐτὸς ἐχρησιμοποίησεν τὸν ὄρον ἰδέα, ὑπὸ ἐννοίαν ὅμως διαφορετικὴν ἐκείνης, τὴν ὁποίαν τῆς διδομεν σήμερον. Τώρα, ὅταν λέγωμεν ἰδέαν, σημαίνομεν μίαν ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν, τούναντίον ὁ Πλάτων ὁμιλῶν περὶ ἰδέας ἠννόει μίαν ὄντολογικὴν κατάστασιν ἀντικειμενικῶς ὑπάρχουσαν. Τούτέστιν ὁ Πλάτων δέχεται τὸν αἰσθητὸν καὶ τὸν ἰδεατὸν κόσμον. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ὁ κόσμος τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς, εἶναι ὁ κόσμος τῆς διαρκοῦς μεταβλητικότητος, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ζῶμεν καὶ κινούμεθα. Ὑπεράνω ὅμως αὐτοῦ τοῦ κόσμου ὑπάρχει εἰς ἄλλος ἀνώτερος καὶ τέλειος, πού συνιστᾷ ἰδεώδη πραγματικότητα. Ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν ὡς μὴ γνωρίζων τὴν φθορὰν εἶναι αἰώνιος καὶ φυσικῶς ἀναλλοίωτος.

Ὅσοιο μεταξὺ τῶν δύο κόσμων ὑφίσταται μία διαλεκτικὴ σχέσις ὁμοιότητος καὶ ἀντιθέσεως συγχρόνως. Ἡ ὁμοιότης ἐγκεῖται εἰς τὸ ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος ἀποτελεῖ ἀπομίμησιν τοῦ ἰδεατοῦ. Ἐγίνε δηλαδὴ μὲ πρότυπον τὸν ἰδεατὸν, ὁ ὁποῖος συνιστᾷ τὸ αἰώνιον ἀρχέτυπον τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, εἰς τὰ ὁποῖα διδὲι μορφήν.

Τὸ κλασσικὸν παράδειγμα ἀναλύσεως τῶν σχέσεων ἰδεατοῦ καὶ αἰσθητοῦ κόσμου ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ σφραγίς. Μὲ τὴν ἴδιαν σφραγίδα δυνάμεθα νὰ ἀπεικονίσωμεν τὴν παράστασίν της, εἰς χιλιάδας ἀντίτυπα ἐπὶ τοῦ

κεροῦ. Ἡ παράστασις ὅμως, ἡ χαραγμένη ἐπὶ τῆς σφραγίδος, τυγχάνει τὸ ἀρχικὸν ἀποκλειστικὸν πρότυπον. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον συμβαίνει μὲ τὰς ἰδέας. Αὐταὶ εἶναι αἱ ἀρχικῶς ὑπάρχουσαι καὶ δι' αὐτῶν λαμβάνουν τὰ αἰσθητὰ ὄντα τὴν μορφήν των, δίχως αἱ ἰδέαι νὰ χάνουν τὴν ἀνεξάρτητον ὑπαρξίν των. Κάθε ὄν λοιπὸν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ἐγίνε μὲ πρότυπον μίαν ἰδέαν. Αἱ δὲ ἰδέαι ἐν τῷ συνόλῳ των ἀποτελοῦν, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, τὰ «ὄντως ὄντα». Ὅθεν καὶ συμφώνως πρὸς ὅσα ἐλέχθησαν ὑπάρχει μία σχέσις ὁμοιότητος μεταξὺ ἰδεατῆς καὶ αἰσθητῆς πραγματικότητος, ταυτόχρονως ὅμως ὑπάρχει καὶ μία σχέσις ἀντιθέσεως, ἡ ὁποία ἐγκεῖται ἀκριβῶς εἰς τοῦτο: ἡ μὲν μία εἶναι αἰώνιος καὶ ἀναλλοίωτος, ἡ δὲ ἄλλη φθαρτὴ καὶ μεταβαλλομένη.

Ἐνα ἄλλο σημεῖον πού ἀξίζει τὸν κόπο νὰ διευκρινισθῇ εἶναι ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Πλάτωνος, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Ζήνωνος. Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ἐφευρέτην τῆς διαλεκτικῆς τὸν Ζήνωνα τὸν Ἐλεάτη, πλὴν ὅμως, ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Ζήνωνος διαφέρει ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Πλάτωνος, κατὰ τὸ ὅτι διὰ τῆς διαλεκτικῆς του ὁ Ζήνων δεικνύει τὰς ἀντιφάσεις καὶ τὰς ἀντιθεμένας ἀπόψεις τῶν πραγμάτων, πρὸς ἀπόδειξιν μιᾶς προτάσεως ὡς ψευδοῦς, ἐνῶ ὁ Πλάτων μὲ τὴν διαλεκτικὴν του ἀναζητεῖ τὰς μορφολογικὰς ποικιλίας τῶν ἀντικειμένων καὶ ἐν γνώσει τῶν διαφορῶν των τὰς ἐντάσσει εἰς ἐνότητα τινά. Οὕτω λοιπὸν ὁ μὲν Ζήνων βλέπει τὴν διαλεκτικὴν ὡς μέσον ἐλέγχου καὶ πολεμικῆς, ἐνῶ ὁ Πλάτων ὡς μέσον ἐξακριβώσεως τῆς ἀληθείας καὶ ἀλλοιώτικα ὡς μέσον ἀποκαλύψεως τοῦ ὄντος, εἰς τὴν αἰώνως ἀμετάβλητον καὶ ἀληθῆ του φύσιν: «τὸ ὄν καὶ τὸ ὄντως καὶ τὸ κατὰ ταῦτόν ἀεὶ πεφυκός» («Ὀίληθος», 58 Α).

Ἡ φιλοσοφία ἦτο διὰ τὸν Πλάτωνα βαθύτατον βίωμα. Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν ἠρωϊκὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους καὶ ἀπὸ μίαν ζωὴν γεμάτην ταλαιπωρίας καὶ περιπετειᾶς, αἱ ὁποῖαι τὸν ὠδήγησαν, ἀπὸ τοῦ νὰ ζῆ ὡς πλούσιος ἀριστοκράτης, ἕως τοῦ νὰ πωλῆται ὡς δούλος τὸν ἔκαναν νὰ ἀποκτήσῃ εὐρυτάτην ἐμπειρίαν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου. Ὁ θαυμασμὸς μάλιστα τοῦ κόσμου εἶναι αὐτὸς ἀκριβῶς, πού τὸν ὠθησεν εἰς τὸ φιλοσοφεῖν, διὰ τοῦ ὁποῖου ἀνεζήτησε τὴν ἀλήθειαν. Πρὸς τούτοις ἐθριάμβευ-

σεν εις δοασ ἐπιστήμας ἐπεδόθη, ὅπως εις τὰ μαθηματικά, τὴν λογικὴν, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἀστρονομίαν, τὴν ψυχολογίαν κ.λ.π., ὅπου κυριολεκτικῶς ἀφῆσεν ἐποχὴν.

ΣΠΕΥΣΙΠΠΟΣ (447 - 339 π. Χ.)

Ὁ Σπεύσιππος ἦτο ἀνεφίος τοῦ Πλάτωνος, τὸν ὁποίον καὶ διεδέχθη εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἀκαδημίας. Σχετικῶς πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς του πεποιθήσεις τίποτε δὲν εἶναι σαφές, καθόσον τὸ σύγγραμμά του «Ὁμοίαι» ἀπωλέσθη. Λέγεται, ὅτι καίτοι ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων ἐπεμελεῖτο τῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ Σπευσιπίπου, οὗτος δὲν ἀπηλλάγη τῶν ἐλαττωμάτων του, σὺν αὐτοῖς μάλιστα διετύπωνε καὶ ἰδικὰς του ἀπόψεις ἀντιθέτους πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος. Ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Ἀριστοτέλους «Μετά τὰ φυσικά» (1072, β 30) πληροφοροῦμεθα, ὅτι ὁ Σπεύσιππος, ὅπως καὶ οἱ Πυθαγόρειοι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πλάτωνα, ἐπίστευαν, ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν ὑφίσταται ἐξ ἀρχῆς μετὰ τὴν μορφήν του ἑνός, ἀλλὰ ἐρχεται ὡς ἀποτέλεσμα ἢ μᾶλλον πραγματοποιεῖται διὰ ἐξελικτικῆς διαδικασίας: «Ἐπολαμβάνουσιν οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Σπεύσιππος τὸ κάλλιστον καὶ ἀριστον μὴ ἐν ἀρχῇ εἶναι» (ἐνθ. ἀνωτ.). Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ φιλόσοφος ἐδέχετο τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ ἐπίστευεν, ὅτι ἡ εὐδαιμονία προέρχεται ἀπὸ τὸ «κατὰ φύσιν ζῆν». Ἐκ παραλλήλου ἐθεώρει τὸν κόσμον αἰώνιον καὶ ἐδίδασκεν, ὅτι ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι ἀγαθόν, ἐνῶ εἰς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ὑγίειαν ἐδλεπε δύο πολὺ ὠφέλιμα πράγματα.

Γνωρίζομεν ἐπίσης καὶ αὐτὸ ἔχει σημασίαν περισσότερο ἀπὸ τὰ ἄλλα, ὅτι ὁ Σπεύσιππος ἀνέπτυξεν τὴν θεωρίαν τῆς «ἐπιστημονικῆς αἰσθήσεως», κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ αἰσθησις ἐνόσον κατεύθονεται ὑπὸ ἐπιστημονικῆς μεθόδου μπορεῖ νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ τὴν οὐσίαν τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Τὰ νοητὰ ὅμως ὄντα ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον, διὰ τοῦ «ἐπιστημονικοῦ λόγου» καθίστανται ἀντιληπτά. Ἀναμφισβότως εἰς τὸν Σπεύσιππον ἀπαντᾶται μία πυθαγορικὴ ροπή θὰ ἐλέγαμε, πού τὸν ἔκανε νὰ θεμελιώσῃ μίαν φιλοσοφικὴν ἀριθμολογίαν, ὅπου οἱ ἀριθμοὶ ἐλαμβάνοντο, ὡς τὰ ἀρχέτυπα τῶν ὄντων.

Ὅσαῦτως ὁ Σπεύσιππος εἶχεν ἐντονὸν προσωπικότητα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲν ἔλλειπεν ἡ ἐτοιμολογία, καθὼς προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν σύντομον σπυρομυθίαν, πού εἶχε μετὰ τὸν Διογένη τὸν Κυνικόν. Ὃταν ὁ Διογένης εἶδε κάποτε τὸν Σπεύσιππον, πού ἔπασχεν ἀπὸ ρευματισμοῦ, νὰ μεταφέρεται ἐπὶ φορείου τὸν ἐλοιδώρησεν λέγων, ὅτι δὲν ἀξίζει κανεὶς νὰ ζῆ εἰς αὐτὰ τὰ χάλια. Ὁ ἀνθρώπος, ἀπῆντησεν ὁ Σπεύσιππος, δὲν ζῆ, Διογένη, μετὰ τοὺς πόδας, ἀλλὰ μετὰ τὸ μυαλό.

ΞΕΝΟΚΡΑΤΗΣ (394 - 314 π. Χ.)

Ὁ Ξενοκράτης πού διεδέχθη τὸν Σπεύσιππον ἐπιμένον νὰ λέγουν οἱ διάφοροι, ὅτι ἐστὲρεῖτο «πνευματικῆς ἐξύψιτος» χωρὶς φυσικά νὰ ἀποδεικνύεται ὁ ἰσχυρισμὸς τῶν. Τούναντίον τὸ γεγονός ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος ἔφυγε μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἰς τὴν πόλιν Ἄσσυρον, πού ἔκειτο πλησίον τῆς Τροίας, ὅπου ἠθέλησαν νὰ εγκαταστήσουν νέαν Πλατωνικὴν σχολήν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ γεγονός ὅτι ἔλαβεν μέρος αὐτός, ὁ Σπεύσιππος καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν μεγάλην συζήτησιν περὶ ἡδονῆς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ Ξενοκράτης δὲν ἠδύνατο νὰ ἦτο μέτριος νοῦς.

Πρῶτος ὁ Ξενοκράτης συνεκέντρωσεν καὶ ἐπιμελήθη εἰς προσωπικῶς ἐξέδωσεν τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος, καθ' ὃν χρόνον ὁ ἴδιος πολυγραφώτατος ἂν συνέγραψε πληθώραν βιβλίων ὅπως «Λογιστικά» (9 τόμοι), «τὰ περὶ τὰ μαθήματα» (6 τόμοι), «φυσικὴ ἀκρόασις» (6 βιβλία), «περὶ διαστημάτων», «τὰ περὶ ἀστρολογίαν» (6 βιβλία) καὶ πολλὰ ἄλλα ἰδίως ἠθικοῦ περιεχομένου, πού ἀνέρχονται, μόνον τὰ τελευταῖα, εἰς ἐξήντα καὶ ἐκ τῶν ὁποίων δὲν ἐσώθη σχεδὸν τίποτε.

Ὃς προσωπικότης ἦτο ἀσκητικὴ φυσιογνωμία, ἡ ὁποία ἔχαιρεν μεγάλης ἐκτιμήσεως. Ἡ ἀταραξία του ἦτο παροικμῶδες καὶ ἡ ἠθικότης τοῦ χαρακτῆρος του τὸν εἶχεν ἐπιβάλλει, εἰς τὸν σεβασμὸν ὄλων τῶν Ἀθηναίων. Καθὼς φαίνεται εἶχε μελετήσει καλῶς τοὺς Πυθαγορείους καὶ δῖως τὸν φιλόσοφον. Ἄλλως τε, νὰ μὴ λησμονοῦμεν, ὅτι εἶχεν μετὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Σπεύσιππον μεταβῆ εἰς

τάς Συρακούσας, όπου παρηκολούθησεν τήν διδασκαλίαν των. Ούτως κάπως ἐξηγεῖται ἡ ἀγάπη του πρὸς τὰ μαθηματικά, τῶν ὁποίων ἐθεώρει τήν σπουδαιότητα τὸσον μεγάλην, ὥστε πληροφορούμεθα, ὅτι δὲν ἐδέχθη εἰς τήν Ἀκαδημίαν ὡς μαθητὴν κάποιον πού ἤγνῳε μαθηματικά, μὲ τήν δικαιολογίαν, ὅτι ἐστερεῖτο τῆς ἀπαραιτήτου παρασκευῆς, διὰ τήν μελέτην τῆς φιλοσοφίας: «λαβὰς οὐκ ἔχεις φιλοσοφίας».

Ἄναγνωρίζει τρεῖς κατηγορίας γνώσεων, τὴν δόξαν, τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν νόησιν. Ἡ δόξα μπορεῖ νὰ ψευδῆται καὶ μπορεῖ ὄχι. Ἡ αἴσθησις μᾶς κάνει ἀντιληπτήν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὄχι κατ' ἀσφαλῆ τρόπον. Ἡ νόησις τέλος μᾶς παρέχει τὴν ἀληθῆ γνώσιν. Ἀπὸ ἄλλης φιλοσοφικῆς πλευρᾶς ὁ Ξενοκράτης ἐξομοιώνει καθ' ὅλα τοὺς ἀριθμούς μὲ τὰς ἰδέας καὶ δέχεται τὴν ἐξ ἀτόμων γραμμῶν δημιουργίαν ὅλων τῶν μορφῶν καὶ τῶν μεγεθῶν, θεωρίαν τὴν ὁποίαν ὁ Ἀριστοτέλης θὰ ἀντικρούσῃ εἰς τὸ ἔργον του «περὶ ἀτόμων γραμμῶν». Μὲ τὰς ἀτόμους γραμμάς, ἦτοι μὲ γραμμάς πού δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαιρεθοῦν, ἔλεγεν ὁ Ξενοκράτης, ἀποτελεῖται ὁ χώρος.

Ἡ ψυχὴ πού θεωρεῖται ἀριθμὸς ἔκων οὐσίαν εἶναι αὐτοκίνητος: «ἀριθμὸν κινοῦντ' αὐτὸν ἑαυτὸν», εἶναι ἀθάνατος καὶ πνευματικὴ δυναμένη νὰ ὑφίσταται καὶ ἐκτός τοῦ σώματος. Προσέτι ἀπὸ ἠθικῆς, τρόπον τινὰ ἀπόψεως, ἀνεγνώριζεν τὴν ὑπαρξιν ἀγαθῶν σωματικῶν καὶ ἀγαθῶν ψυχικῶν ἀποδίδων προτεραιότητα εἰς τὰ ψυχικὰ ἀγαθὰ. Σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου ἦτο νὰ ἀγωνισθῆ νὰ ἀρθῆ ὑπεράνω τοῦ ὕλικου στοιχείου, ὥστε νὰ ἀπελευθερωθῆ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ σώματος, πρᾶγμα πού θὰ τὸ κατορθώσῃ μὲ τὴν ἀσκησιν ἐναρέτου βίου. Ἡ ἀσκησις ὁμῶς ἐναρέτου βίου δὲν εἶναι μόνον ἐνέργεια ἢ ἀποχὴ ἀπὸ κακῶν πράξεις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποφυγὴ καὶ κακῶν σκέψεων ἀκόμη. Χαρακτηριστικῶς μάλιστα ἔλεγεν ὁ Ξενοκράτης, ὅτι εἶναι τὸ ἴδιο νὰ βάλῃς τοὺς πόδας σου εἰς μίαν ξένην οἰκίαν μὲ τὸ νὰ ρίπτῃς τὰ μάτια σου: «μηδὲν διαφέρειν ἢ τοὺς πόδας ἢ τοὺς ὀφθαλμούς εἰς ἀλλοτρίαν οἰκίαν πθέναι» (Αἰλιανὸς «Ποικ. ἱστορία», 14).

Μετὰ τὸν Ξενοκράτην οἱ γνωστότεροι Ἀκαδημαῖκοί, πού ἀπόψεως των διεσώθησαν, ἦσαν ὁ Κράντιωρ ἀπὸ τὴν Κιλικίαν, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ σπουδαίου «περὶ πένθους» ἐρ-

γίου του ἱδρυσεν ἐν τῇ φιλολογίᾳ τοὺς παραμυθητικούς λόγους. Ὁ Πολέμων, ἐκ τοῦ ὁποῖου ὁ Στωϊκὸς Ζήνων ἐλάθεν τὸ πρῆφημον «κατὰ φύσιν ζῆν». Ὁ οἰλίππος, πού ἐξεδῶκεν τοὺς «Νόμους». Ὁ διαπρεπὴς μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος Εὐδοξος. Ὁ Ἡρακλείδης, πού παρήλλαξεν τὴν θεωρίαν τῶν ἀτόμων τοῦ Δημοκρίτου μὲ τὴν θεωρίαν τῶν «ἀνάρμων ὄγκων», δηλαδὴ τῶν ἀσυνδέτων μορίων, καὶ πού ὠμίλησεν διὰ τὴν κίνησιν τῆς γῆς περὶ τὸν ἄξονά της.

ΠΕΡΙΠΑΤΗΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ (384 - 322 π. Χ.)

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐγεννήθη εἰς τὰ Στάγिरα τῆς Χαλκιδικῆς. Νεαρός ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐγένετο μαθητῆς τοῦ Πλάτωνος, πλῆσιον τοῦ ὁποίου ἐπορεύσασεν ἐπὶ εἴκοσιν περίου ἐτη. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος μετέβη εἰς τὸν Ἄσσον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ εἰς τὴν Μυτιλήνην, ὅπου ἐδίδαξεν με μεγάλην ἐπιτυχίαν. Κατόπιν ὁ Ὀλίππος τὸν προσέλαβεν, διὰ νὰ διαπαιδαγωγῆσθαι τὸν Ἀλέξανδρον. Καὶ οὕτω συνεδυσάσθη ὁ ἠρωϊσμός με τὴν φιλοσοφίαν. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ δὲ αὐτοῦ ὠφελήθη τὰ μέγιστα ἡ Ἑλλάς, καθόσον ὁ Ἀριστοτέλης πλὴν τῆς μορφώσεως ἐνεφύσασεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον τὴν ἰδέαν τῆς ἰδρύσεως τοῦ παγκοσμίου Ἑλληνικοῦ Κράτους, εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ ὁποίου διὰ τοῦ ζήφους ἐπεδόθη ἀργότερον ὁ Ἑλλην βασιλεύς.

Ἄφου ἔμεινεν ἐπὶ ἐξαετίαν εἰς τὴν Μακεδονίαν ὡς διδάσκαλος τοῦ Ἀλεξάνδρου, κατόπιν ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἐγκατέστησεν εἰς τὸ Λύκειον ἰδίαν φιλοσοφικὴν σχολήν, τὴν ὀνομασθεῖσαν Περιπατητικὴν. Τελικῶς καταδιωκόμενος ἀπὸ τὰς Ἀθήνας κατέφυγεν εἰς Χαλκίδα, ὅπου καὶ ἀπέθανε ἀπὸ ἀσθένειαν τοῦ στομάχου, ἡ ὁποία χρόνια πρὶν τὸν ἐθασάνιζε. Ἐκ τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου, τὸ ὁποῖον ὑπερβαίνει τὰ χίλια βιβλία, διεσώθησαν ἀρκετά, ὥστε καὶ τὰς θεωρίας του νὰ μᾶς ἐξηγήσουν καὶ εἰς αὐτὸν ἀπαράμιλλον πνευματικὴν δόξαν νὰ προσφέρουν.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐζῆσεν πρακτικῶς τὸν πολιτικὸν βίον καὶ τὸν ἀνέλυσεν ἐπιστημονικῶς με καταπλήσσοσαν σαφήνειαν. Κατ' ἀρχὴν δέχεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος μόνος του δέν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ἀλλὰ πάντοτε με ἄλλους, με τοὺς ὁποίους συνδέεται, διὰ συγγενείας τοῦ αἵματος (φυ-

σι) δημιουργεῖ πολιτικὰς κοινότητας, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν φυσικῶς καὶ ὄχι συμβάσει, καθόσον ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐμφυτὴν τὴν κλίσιν νὰ δημιουργῆ κοινωσίαν με ἐκείνους πρὸς τοὺς ὁποίους ἔχει φυσικὴν συγγένειαν (ὁμόφυλοι): «κοινωνικὸν ἄνθρωπος ζῶον πρὸς οὐς φύσει συγγένετα ἐστίν» («Ἠθ. Εὐδήμεια», 1942).

Εἰς τὰ «Πολιτικά» του θὰ διακηρύξῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «φύσει πολιτικὸν ζῶον». Σκοπὸς δὲ τῆς πολιτείας δέν εἶναι μόνον ἡ ἀσφάλεια τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ κυρίως ἡ πραγματοποιήσις ἐπὶ πλεόν τῆς εὐδαιμονίας των (ἠθικὴ τελειοποίησις) ἐντὸς αὐτάρκους κοινωσίας καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἡ πολιτεία προέχει τῶν ἀτόμων καὶ τῶν οἰκογενειῶν, αἱ ὁποῖαι ἐξαρτῶνται ἐξ ἐκείνης, ὅπως τὰ μέλη τοῦ σώματος ἐκ τοῦ ὅλου: «τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέλους» («Πολιτικά» 125, 3α). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον λοιπὸν ἐμφανίζεται ἡ ἀντιατομοκρατικὴ ἀντίληψις τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ὁποῖος ἐν πάσῃ περιπτώσει διετέλεσεν ἐχθρὸς κάθε μορφῆς δημοκρατικῆς σκέψεως, γεγονὸς ποὺ ἀποδεικνύεται περιτράνως ἀπὸ τὴν πεποιθήσιν του, ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι μεταξύ των ἀνισοὶ καὶ ἐπομένως εἶναι ἀπολύτως λογικὸν νὰ ὑπάρχουν ἀνθρώποι προωρισμένοι ἀποκλειστικῶς, διὰ χειρωνακτικὰς ἐργασίας καὶ τελείως ἀκατάλληλοι νὰ ἔχουν πολιτικὰ δικαιώματα καὶ πολὺ περισσότερον νὰ διοικοῦν τοὺς ὑπολοίπους. Εἰς τὰ «Πολιτικά» χωρὶς κρίσεις ψευδοανθρωπισμοῦ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδέχεται τὴν δουλείαν καὶ ὑποστηρίζει, ὅτι οἱ Ἕλληνες ὡς ἀνωτέρα φυλὴ δικαιοῦνται, διότι ἀκριβῶς ὑπερέχουν, νὰ ἐξουσιάζουν τοὺς ἄλλους ποὺ συλλήθδην ἀποκαλεῖ βαρβάρους.

Πασιγνώστος μᾶς εἶναι ἡ περίφημος θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ πολιτεύματων. Με κριτήριον τὴν κοινὴν ὠφέλειαν ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τρία ὀρθὰ πολιτεύματα καὶ τρία λανθασμένα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζει ὡς παρεκβάσεις. Ὄρθὰ πολιτεύματα εἶναι ἡ Βασιλεία (ὅταν εἰς κυβερνᾷ, πρὸς ὄφελος τοῦ συνόλου) ἡ ἀριστοκρατία (ὅταν ὀλίγοι κυβερνοῦν, πρὸς ὄφελος τοῦ συνόλου) καὶ ἡ πολιτεία (ὅταν οἱ πολλοὶ κυβερνοῦν, πρὸς ὄφελος τοῦ συνόλου). Λανθασμένα δὲ πολιτεύματα ἡ παρεκβάσεις εἶναι ἡ τυραννία (ὅταν εἰς κυβερνᾷ, πρὸς ἴδιον ὄφελος) ἡ ὀλιγαρχία (ὅταν ὀλίγοι κυβερνοῦν, πρὸς ἴδιον ὄφελος) καὶ ἡ δημοκρατία (ὅταν οἱ πολλοὶ κυβερνοῦν, πρὸς ἴδιον

δφελος). Αί προαναφερθείσαι διακρίσεις πολιτευμάτων, πού έκανε ο Άριστοτέλης, εξακολουθούν εν τῇ κοινωνιολογία και εν τῇ πολιτειολογία νά ισχύουν και νά καλύπτουν έπαρκώς τό ζήτημα περί τοῦ ποῖον πολιτεύμα είναι ὀρθόν και διατί; ἡ ἀντιστρόφως περί τοῦ ποῖου εἶναι λάθος και διατί; Όλα δὲ τὰ μετέπειτα τῆς ἐποχῆς τοῦ Άριστοτέλους παρουσιασθέντα πολιτεύματα δύνανται νά ἐνταχθοῦν εἰς κάποιο ἀπό τὰ ἤδη ἐκτεθέντα. Πάντως, ὁ Άριστοτέλης δέν ὑπῆρξεν προσανατολισμένος εἰς κάποιο σύστημα. Δι' ἐκείνον ὁποιοδήποτε, πού ἦτο ὠφέλιμον εἰς τό ἔθνος ἐγένετο δεκτόν ὡς ὀρθόν. Τούναντίον κάθε ἐπιβλαβές, διὰ τό ἔθνος ἀπερρίπτετο ὡς λανθασμένον.

Τό γεγονός ὅτι ὁ Σταγειρίτης ἦτο πολέμιος και περιφρονητής τῆς δημοκρατίας δέν τοῦ τό ἐσυγχώρησαν ποτέ οἱ δημοκράται, πού ὁπωσδήποτε θά τόν κατεδίκαζον εἰς θάνατον, ἀν δέν προελάμβανε νά δραπετεύσῃ, νύκτα μάλιστα, εἰπών, ὅτι δέν θά ἐπιτρέψῃ δευτέραν ἀσέβειαν πρὸς τήν φιλοσοφίαν (ἡ πρώτη ἦτο ἡ δολοφονία τοῦ Σωκράτους).

Ἀσκέτως τῶν ἀνωτέρω, ὁ Άριστοτέλης τάσσεται ὑπὲρ τῆς διοικήσεως τῆς κοινωνίας, ἀπό τήν ἐκλεκτὴν μειοψηφίαν. Ἡ δημοκρατία λέγει θά ἦτο πιθανῶς καλή, ἀν ὅλοι οἱ πολῖται ἦσαν ἴσοι, ὡς πρὸς τήν ἀρετὴν και τὰ ἄλλα προσόντα, ἀλλὰ οἱ πολῖται δέν εἶναι ἴσοι, ἐπομένως ἡ δημοκρατία βλάπτει, ἐπειδὴ ρυθμίζει τήν πραγματικότητα βάσει μιᾶς ἀνυπάρκτου και ἀφυσικοῦ ἰσότητος. Τό σωστό εἶναι νά ἐξουσιάζουν ἐκεῖνοι πού ὑπερέχουν, οἱ ἐκλεκτοὶ δηλαδή, εἰς τοὺς ὁποίους πρέπει ὁ λαός νά ὑπακούῃ, διότι ἐκεῖνοι εἶναι ὁ νόμος «Αὐτοὶ γάρ εἰσὶ νόμος» (Γ, η, 1).

Εἰς τὸν ἠθικόν τομέα ἡ διατύπωσις, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι μεσότης και ὅτι αὕτη εὐρίσκει και ἐκλέγει τό μέσον ἔχει ἀφήσει ἐποχὴν: «Τὴν δ' ἀρετὴν τό μέσον και εὐρίσκειν και αἰρεῖσθαι... μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετή». («Ἠθικά Νικομάχεια», 1107 Α). Τό μέσον ἢ ἡ μεσότης, περί τῆς ὁποίας γράφει ὁ Άριστοτέλης, δέν ἔχει οὐδέμίαν μετρίότητα, ἀλλὰ τοποθετεῖται μεταξὺ μιᾶς ἐλλείψεως και μιᾶς ὑπερβολῆς. Δηλαδή ἀν λάθωμεν ὡς ἐλλείψιν τὴν δειλίαν, ὡς ὑπερβολὴν τό θράσος, τότε ἡ ἀνδρεία εἶναι ἡ μεσότης και ταῦτοχρόνως ἡ ἀρετὴ. Ἄλλο παράδειγμα

ἐλλημμένον ἐκ τοῦ πίνακος τῶν δώδεκα ἠθικῶν ἀρετῶν πού συντάξεν ὁ Άριστοτέλης εἶναι ἡ περίπτωση τῆς γενναιοδωρίας. Αὕτη ὡς ἀρετὴ εἶναι τό μέσον μεταξὺ φιλαργυρίας (ἐλλείψις) και ἀσωτείας (ὑπερβολή).

Ἐπίσης φρονούμεν, ὅτι ἐπιβάλλεται νά σημειωθῇ, ἡ μενίστη ἐκτίμησις τοῦ Άριστοτέλους πρὸς τὴν φιλίαν, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς ἀρετὴν και ὡς συνεκτικόν δεσμόν τῶν πόλεων: «τὰς πόλεις συνέχειν ἡ φιλία» (ἐνθ. ἀνωτ. 1165 Α). Ἐν κατακλείδι ὁ Άριστοτέλης εἰς τό θέμα τῆς ἀρετῆς ἀποδέχεται τὴν γνώμην τοῦ Σωκράτους, ὅτι διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς ἀπαιτεῖται ἡ γνώσις, ἀλλὰ συμπληρώνει, ὅτι χρειάζεται και ἡ ἀσκήσις. Ὡς ἀπαράβατος θε ὅρος τῆς ἐναρέτου ἐνεργείας τίθεται ἡ ἐλευθέρη βούλησις τοῦ ἀνθρώπου νά ἐκλέξῃ καθοδηγούμενος ὑπὸ τῆς φρονήσεως. Εἰδικώτερον δὲ τώρα ὡς πρὸς τό τί εἶναι ἀρετὴ δέν ἀπατοῦνται ἰδιαίτερα σχόλια, καθόσον ὁ ἴδιος ὁ Άριστοτέλης καθορίζει εἰς τὰ «Ἠθικά Νικομάχεια» (1106 Β) ὅτι ἀρετὴ εἶναι μία ψυχικὴ συνήθεια ἀπορρέουσα ἐκ τῆς προαιρέσεως, ἡ ὁποία διατηρεῖται εἰς μεσότητα, πού καθορίζεται ἀπό τὸν λόγον, κατὰ τὸν καθορισμόν, πού θὰ ἐδίδο ὁ φρόνιμος ἀνθρώπος: «Ἐξίς προαιρετικῆ, ἐν μεσότητι οὔσα τῇ πρὸς ἡμᾶς ὠρισμένη λόγω και ὡς ἀν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν». Σημειωτέον ὅτι προαίρεσις κατὰ τὸν Άριστοτέλη σημαίνει ἐπιθυμίαν, πού γίνεται με σκέψιν και ἀφορᾷ εἰς πράγματα ὑποκείμενα εἰς τὴν ἐξουσίαν μας: «ἡ προαίρεσις ἀν εἴη βουλευτικὴ ὀρεξις τῶν ἐφ' ἡμῖν» (ἐνθ. ἀνωτ. 1113 Α).

Ὁ Άριστοτέλης ἐπίστευεν εἰς τὴν ἐνόρασιν, ἡ ὁποία εἶναι αὐτό, πού σήμερον καλοῦμεν διαίσθησιν. Διὰ ταύτης ὁ ἀνθρώπος ἀνευ τῆς μεσολαθήσεως τῶν διανοητικῶν του λειτουργιῶν συλλαμβάνει τό ἀληθές. Εἰς τὴν ἐνόρασιν ὁ Σταγειρίτης ἀπέδιδεν τὴν σύλληψιν τῶν ὀξυμμάτων και τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, πού μεταχειρίζονται αἱ ἐπιστῆμαι. Τὴν θεωρίαν περί ἐνοράσεως παρουσίασεν κατόπιν ἀντιγράφων φυσικά αὐτὴν ὁ Μπέρξον.

Ἐκτός αὐτῶν ὁ Άριστοτέλης προσέφερεν εἰς τὴν σκέψιν και τοὺς σημαντικούς ὀρους τοῦ «δυνάμει ὄντος» και «ἐνεργείᾳ ὄντος». Ὁ μὲν πρῶτος συμβολίζει ὅτι ἐν τῷ «δυνάμει ὄντι» ἐνυπάρχει ἡ δυνατότις ἐξελίξεως π.χ. ὁ φοιτητής ἰατρικῆς τυγχάνει δυνάμει ἰατρός, δηλαδή ὑπὸ ὠρισμένης προϋποθέσεως μπορεῖ νά γίνῃ ἰατρός. Ὁ δὲ

δεύτερος όρος χαρακτηρίζει την τρόπον πινά, ύπάρχουσιν κατάστασιν. Δηλαδή μόλις ό φοιτητής λάβη τό πτυχίον του και γίνη Ιατρός θεωρείται όχι πλέον δύναμει Ιατρός, άλλ' ένεργεία Ιατρός. Σχετική με τούς άνωτέρω όρους είναι και ή ένδελέχεια, ή όποία έπέρχεται εις την περίπτωσιν, κατά την όποιαν ένα όν πραγματοποιήσθι όλας τας έν αύτῷ ύπαρχούσας και λανθανούσας δυνατότητας έξελίξωσ.

* Άλλους έξ ίσου σπουδαίους όρους, πού εισήγαγεν εις την φιλοσοφίαν ό Άριστοτέλης είναι οί όροι του έφδου, πού τό όνομάζει επίσης και μορφήν και τής ύλης. Είδος σημαίνει τόν ένεργητικόν ούσιαστικόν πυρήνα τών όντων, εις τό όποίον όφείλεται ή ένότης των και ή ιδιότης των νά δρούν και νά άντιδρούν. Τό είδος δέν είναι αισθητόν. Είναι ένεργεια, αλλά εις τόν κόσμον δέν ύπάρχει μόνον τό είδος, τό όποίον είναι σταθερόν, ύπάρχει και κάποιο άλλο στοιχείον, εις τό όποίον ό Άριστοτέλης απέδωσεν την έμφανιζομένην μεταβλητικότητα. Υφίσταται ένα δεύτερον στοιχείον παθητικόν, επί του όποίου τό είδος έπιδρά και του δίδει μορφήν. Αυτό τό κάποιο στοιχείον ό Άριστοτέλης τό ώνόμασεν ύλην, λαβών την λέξιν από την τότε καθομιλουμένην, ή όποία διά τής ύλης ήννόει την άκατέργαστον ζυλείαν (ύλοτομία) την όποιαν έχρησιμοποίουσιν εις την κατασκευήν πλοίων, έπιπλων κ.λ.π. Όπως εκείνης ή ζυλεία (ύλη) ήτο δεκτική πάσης μορφοποιήσεως, τοιοιτοτρόπως και ό όρος ύλη σημαίνει ακριβώς τό ίδιο, ότι δηλαδή δέχεται την μορφοποιήσιν, ή όποία του γίνεται, διά τής ένεργείας του είδους. Τό είδος εύρίσκεται ύπεράνω τής ύλης. Δι' έκεινου ή μάλλον διά τής δράσεώς του τά όντα λαμβάνουσιν μορφήν και έμφανίζονται, όπως έμφανίζονται εις την πραγματικότητα.

ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ (372 - 287 π. Χ.)

Ό Θεόφραστος, ό όποίος κατήγετο από την Έρεσόν της Λέσβου ανέλαβε την διεύθυνσιν τής Περιπατητικής Σχολής μετά τόν θάνατον του Άριστοτέλους. Αρχικώς, όπως τούλάχιστον αναφέρει ό Διογένης ό Λαέρτιος, ώνόμαζετο Τύρταμος, απέκλήθη όμως τελικώς ύπό του Άριστοτέλους Θεόφραστος, χάρις εις την δεινότητά του, ως

ήνός την χρησιμοποίουσιν τών φράσεων. Πλήν τής εύγλωττίας φαίνεται, ότι ό Σταγειρίτης τόν έξετίμα ιδιαίτέρως, διά την φιλοσοφικήν του άξίαν, καθώς και διά τό άκέραιον του χαρακτήρος του και δι' αυτό ασφαλώς με την διαθηκην του του άφησεν την βιβλιοθήκην του, τόν ώρισεν κληδεμόνα του υίου του και του συνέσπασεν νά νυμφευή την κόρην του.

Εις τας Άθήνας ό Θεόφραστος ήλθεν πολύ νέος και έγινετο μαθητής του Πλάτωνος και κατόπιν του Άριστοτέλους, του όποίου απέδέχετο γενικώς τας θεωρίας, εις τας όποιας προσέθεσεν και ώρισμένα ιδικά του, ιδίως εις τόν τομέα τής λογικής.

Έδώ παρέμεινε μέχρι του θανάτου του, με μίαν μικράν μόνον άπουσίαν περί τό 318 περίπου, όταν έψηφίσθη νόμος διά του όποίου άπηγορεύετο επί ποινή θανάτου ή ίδρυσις φιλοσοφικής σχολής άνευ άδειας τής... Βουλής! Καίτοι συνεδέετο φιλικώτατα με τόν Κάσσανδρον τής Μακεδονίας και με τόν Πτολεμαίον τής Αιγύπτου ό Θεόφραστος παρέμεινε εις τας Άθήνας έχων πλέον τών δύο χιλιάδων μαθητών και άπολαμβάνων μεγάλην έκτιμήσεως. Ό ίδιος έγινε πλούσιος. Μολονότι δε προήρχετο έκ πτωχής οικογενείας με πατέρα βαφέα, είχε δούλους και διήγε πολυτελή βίον ύποστηρίζων, ότι ή απόλαυσις τών ήδονών άρμόζει εις τόν φιλόσοφον, έν όσον πραγματοποιείται έν μέτρῳ, διότι του παρέχει άνάπαυσιν και συντελεί εις την εύτυχίαν.

Τό συγγραφικόν του έργον ύπήρξεν τεράστιον. Έγραψε περί τά 250 βιβλία, έκ τών όποιων ώρισμένα σώζονται έξ ολοκλήρου, π.χ. «περί φυτών Ιστορίαν», «περί φυτών αίπίων» όπου παρουσιάζεται ή φυτολογία, ή φυτογεωγραφία, καθώς και ή φυσιολογία τών φυτών. Σημειώτέον ότι και πέραν άκόμη του Μεσαίωνος τά δύο προαναφερθέντα βιβλία του Θεοφράστου ήσαν τά μοναδικά σχετικά με την μελέτην τών φυτών. Άξιόλογοι επίσης έμειναν και αι έρευναί του, διά τά χρώμα τών ζώων, κατά τας όποιās έπεσήμανεν τας σχέσεις χρώματος ζώων και περιβάλλοντος, αναφερθείς εις την γνωστήν θεωρίαν τής προσαρμογής.

Όμοίως σπουδαίας διατριβής έδημοσίευσεν και διά τά ζητήματα τής θρησκείας. Άν και βασικώς συμφωνή με

τόν Ἀριστοτέλην δὲν παρέλειψεν νὰ κάνη κριτικὴν πολλῶν θεωριῶν τοῦ διδασκάλου του καὶ μερικὰς ἐξ ἐκείνων νὰ τὰς ἀμφισβητήσῃ τελείως, ὅπως τὴν σκόπιμον δρᾶσιν τῆς φύσεως, ἢ ἀλλοιώτικα τὴν τελολογίαν φέρων πρὸς τούτοις παράδειγμα τὸ γεγονός, ὅτι οἱ ἄνδρες ἔχουν μαστοειδεῖς θηλάς, δίχως αὐταὶ νὰ τοὺς χρησιμεύουν ἢ νὰ ἐξυπηρετοῦν κάποιον σκοπὸν. Ἀξιοσημείωτος προσέτι εἶναι ἡ θεωρία τοῦ περὶ ὑποθετικῶν συλλογισμῶν, διὰ τῆς ὁποίας συνεπλήρωσεν τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους.

Εἰς τὸν πολὺ κόσμον εἶναι γνωστός ἀπὸ τὸ ἔργον του «Χαρακτῆρες» ὅπου περιγράφονται τριάκοντα χαρακτῆρες τῶν ἀνθρώπων, μετὰ περισσοῦς δηκτικότητος. Τὸ βιβλίον αὐτὸ τὸ ἀντέγραψεν ὁ Γάλλος Λαβρουγιέρ (1645 - 1696) ὁ ὁποῖος, ἐκκλοφόρησεν ὁμώνυμον πραγματεῖαν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ Περιπατητικὴ Σχολὴ ἀνέδειξεν καὶ ἄλλους μεγάλους φιλοσόφους, ὅπως ὁ Εὐδήμος ἀπὸ τὴν Ρόδον, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Σιμπλικίον ἦτο ὁ «γνησιώτατος τῶν Ἀριστοτέλους ἐταίρων» (Φυσ. 411). Ὁ Ἀριστόξενος ἀπὸ τὸν Τάραντα, ὁ ὁποῖος ἠμίλησεν εἰς ἴδιον σύγγραμμα, ποῦ διεσώθη, διὰ τὴν ἐπίδρασιν τῆς μουσικῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Δικαίαρχος ἀπὸ τὴν Μεσσήνην, ποῦ ἀπέδιδεν ὑψίστην σημασίαν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον καὶ ὄχι εἰς τὸν θεωρητικόν. Ὁ Δημήτριος ὁ Θαληρεὺς, ποῦ ἐκυβέρνησεν τὰς Ἀθήνας ἐπὶ δεκαετίαν, ἀλλὰ κατόπιν ἐξεδιώχθη ὑπὸ τοῦ ὄχλου, ὁ ὁποῖος καὶ κατέστρεψεν τὰς ἑκατοντάδας τῶν χαλκῶν εἰκόνων, ποῦ τοῦ εἶχαν κάνει διὰ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσίας του. Οὗτος θεωρεῖται ὁ πολυγραφώτερος ὄλων τῶν περιπατητικῶν καὶ εἶναι οὐσιαστικῶς ὁ Ἰδρυτὴς τῆς περιφήμου Ἀλεξανδρινῆς βιβλιοθήκης. Ὁ Στράτων ἀπὸ τὴν Λάμψακον, ὁ ὁποῖος ἐταύτιζεν τὸν θεὸν μὲ τὴν φυσικὴν δύναμιν. Ὁ Λύκων ἐκ Τρωάδος, ὁ ὁποῖος ἔμεινε παροιμιώδης, διὰ σοφὰς συμβουλὰς καὶ τὴν μεγάλην εὐθυμίαν, ποῦ τὸν διέκρινεν. Ὁ Ἀριστῶν ὁ Κεῖος, συγγραφεὺς ἔργων ἠθικῆς. Ὁ Κριτόλαος, ὁ ὁποῖος ἐπαρουσίασεν τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Ὁ Ἑρμιππος ὁ Σμυρναῖος ποῦ ἔγραψεν βιογραφίας. Ὁ Σωπίων ἀπὸ τὴν Ἀλεξανδρείαν, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἔχομεν πληροφορίας. Ὁ ἀστρονόμος Ἀρίσταρχος ὁ Σάμιος, ποῦ ἀνεκάλυψεν τὸ

ἡλιοκεντρικὸν σύστημα ἀνήκεν ἐπίσης εἰς τοὺς περιπατητικούς ὡς μαθητὴς τοῦ Στράτωνος ἐκ τοῦ ὁποῖου φαίνεται ἐπιρρασμένος κατὰ πολὺ καὶ ὁ μαθηματικὸς Ἀρχιμήδης, ὁ ἀστρονόμος Ἐρατοσθένης, ὁ μηχανικὸς Κτποιβίος, ὁ ἰατρός Ἐρασίστρατος καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες, ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸν τῆς Περιπατητικῆς Σχολῆς: Ἐπειδὴ διείπετο ὑπὸ ἀπολύτως ἐπιστημονικοῦ πνεύματος δὲν προσήλκυεν μάζας ὁπαδῶν, ἀλλὰ προσωπικότητας ἐπιστημόνων.

ΣΤΩΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΖΗΝΩΝ Ο ΚΙΤΙΕΥΣ (334 - 264 π. Χ.)

Ὁ Ζήνων, ὁ ὁποῖος κατήγετο ἀπὸ τὸ Κίτιον τῆς Κύπρου, ἠσχολήθη ὅλως τυχαίως μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Ἀρχικῶς ἦτο ἔμπορος, ἀλλὰ τὸ πλοῖον του ἐναυάγησεν καὶ ἔχασεν ὀλόκληρον τὴν περιουσίαν του εὐρεθείς τελικῶς εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀργότερον ἀντιληφθεὶς τὴν σημασίαν πού ἔχει ἡ φιλοσοφία διὰ τὸν ἄνθρωπον εἶπεν, κατὰ τὸν Διογένην τὸν Λαέρτιον (7, 4), ὅτι «τὸ ταξεῖδι μου ἐπῆγε καλὰ, διότι ἐναυάγησα»: «νῦν εὐηλόηκα, ὅτε νενάυαγκα». Ἐνῶ πάμπανως ἐδιάβαζε τὴν «Ἀπολογία τοῦ Σωκράτους», εἰς μίαν στιγμὴν λέγει πρὸς ἕνα φίλον του ἔμπορον, ὅτι «ἄνθρωποι ὡς τὸν Σωκράτη δὲν ὑπάρχουν πιά» τὴν ὥρα ὅμως ἐκείνη διήρχετο ὁ κυνικὸς φιλόσοφος Κράτης, τὸν ὁποῖον ὁ ἔμπορος ὑπέδειξεν εἰς τὸν Ζήνωνα, μὲ τὴν προτροπὴν: «ἀκολούθησε αὐτόν».

Πράγματι, ὁ Ζήνων ἠκολούθησεν τὸν Κράτηα, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ὁποῖου συνέγραψε καὶ ἕνα βιβλίον πού τὸ ὠνόμασεν «Πολιτεία» καὶ ὅπου ἐξετίθεντο κοσμοπολιτικαὶ ἰδέαι καὶ διὰ τὸ ὁποῖον ἐλέχθη ὅτι τὸ ἔγραψε «ἐπὶ τῆς τοῦ κυνὸς οὐράς», ἦτοι ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Κράτητος. Μολαταῦτα ὁ Ζήνων πού δὲν ἔμεινε ἱκανοποιημένος, ἀπὸ τὴν κυνικὴν φιλοσοφίαν, ἐστράφη πρὸς τοὺς Μεγαρικοὺς καὶ κατόπιν παρηκολούθησεν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀκαδημικοῦ Ξενοκράτους. Ἀλλὰ καὶ αἱ θεωρίαι τῶν ἀνωτέρω φιλοσόφων δὲν τὸν ἱκανοποίησαν καὶ δι' αὐτὸ ἴδρυσεν ἰδικὴν του σχολήν, τὴν ἀποκληθεῖσαν Στωϊκὴν, καθόσον τὰ μαθήματα παρεδίδοντο εἰς τὴν Ποικίλην Στοάν.

Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν, ὅτι ἦτο ρήτωρ, πάντως ὑπῆρξεν εὐφυῆς γλωσσοπλάστης παρουσιάζων συνεχῶς νέας λέξεις. Καίτοι ἐλέχθη ὅτι ἀντέγραφεν τὰς ἰδέας

τῶν ἄλλων: «τὰ δόγματα κλέπτων» (ὅπως τὸν εἶχε κατηγορήσει ὁ Ἀκαδημικὸς Πολέμων), εἶχε πλῆθος μαθητῶν, πρὸς τοὺς ὁποῖους ἤσκει βαθυτάτην ἠθικὴν ἐπίδρασιν. Εἰς τὴν ἐπιτυχίαν του συνέβαλεν ἀσφαλῶς καὶ ἡ ὑποδειγματικὴ ζωὴ του. Ἦτο ἀνιδιοτελής, ὀλιγαρκής, ἀξιοπρεπής καὶ ἐγκρατὴς μέχρι σημείου νὰ προτείνεται ὡς μέτρον κρίσεως, ὥστε ὅταν ἐσκόπευαν νὰ ἐπαινεύσουν κάποιον διὰ τὴν ἐγκράτειαν, τὸν παρέβαλον μὲ τὸν Ζήνωνα: «τοῦ Ζήνωνος ἐγκρατέστερος».

Ὁ καθ' ὅλα ἐντιμος χαρακτήρ του ἐτιμήθη τόσο ὑπὸ τοῦ Μακεδόνα βασιλέως, Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ, ὅσον καὶ ἀπὸ τὸν Δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ὁ ὁποῖος τὸν ἐστεφάνωσεν διὰ χρυσοῦ στεφάνου «ἀρετῆς ἕνεκα καὶ σωφροσύνης».

Παροιμιώδης ὑπῆρξεν ὁ θάνατός του. Ὃταν κάποτε, λόγω γήρατος, ἐπεσεν κάτω ἐφώναξεν πρὸς τὴν γῆν: «Ἔρχομαι, τί μ' αὖεις;», δηλαδὴ «ἔρχομαι τί μὲ καλεῖς;» καὶ ἐν συνεχείᾳ πύτοκτόνησεν ἀποπνίξας τὸν ἑαυτόν του. Ἡ αὐτοκτονία ἐγένετο δεκτὴ ἀπὸ τοὺς Στωϊκοὺς ὡς ἠθικὴ ἀρχὴ. Κατὰ ταύτην ἡ ζωὴ παύει νὰ ἔχῃ ἀξίαν, ἐνόσον ὁ ἄνθρωπος, διὰ λόγους φυσικὰ ἀνωτέρους τῆς θελήσεώς του, δὲν μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐδαιμονίαν, τὴν ὁποῖαν ἐγγυᾶται ἡ ψυχικὴ ἀταραξία. Ὃταν ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν ἑαυτόν του καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τὴν ψυχικὴν γαλήνην, τότε ἡ ζωὴ δὲν ἔχει νόημα καὶ ἐπιβάλλεται ἡ ἐξοδος ἀπὸ αὐτὴν διὰ τοῦ θεληματικοῦ θανάτου. Ὃς ἐκ τούτου τὸ ἰδεώδες τῆς ζωῆς κατὰ τὸν Ζήνωνα ἦτο ὁ ψυχικὸς τρόπον τινὰ εὐδαιμονισμός.

Δυστυχῶς τὰ ἔργα τοῦ Ζήνωνος, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν καὶ ὀλίγα δὲν ἐσώθησαν. Πάντως, ἀπ' ὅ,τι κατορθώθη νὰ συγκεντρωθῇ, συνάγεται, ὅτι ἐπρέσθευεν πῶς ἡ ἐπιστημονικὴ γνώσις ἀπετέλει ἀπαραβάτον ὄρον διὰ τὴν ἠθικὴν πρᾶξιν. Διέκρινε, ὅπως ἔκαναν οἱ Ἀκαδημαῖκοί, τὴν φιλοσοφίαν εἰς τρία μέρη: εἰς λογικὴν, φυσικὴν καὶ ἠθικὴν.

Σημαντικὴ ὅμως ὑπῆρξεν ἀναμφισβητήτως ἡ συμβολὴ τοῦ Ζήνωνος εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὴν ἠθικὴν, διὰ τῆς θεμελιώσεως τῆς ἐννοίας τοῦ καθήκοντος. Προσέπι ἐπίστευεν εἰς τὸν θεόν, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ τὴν ζωὴν, εἶναι ἡ δύναμις πού δίδει κίνησιν καὶ μορφήν εἰς τὴν ὕλην καὶ συντηρεῖ τὰ ὄντα. Εἰς τὸν ἠθικόν

τομέα ὁ Ζήνων ὑπεστήριζεν, ὅτι ἡ λογικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εἰς θέσιν νά τοῦ καθορίσῃ τὴν ἠθικότητα. Τὴν σπουδαίαν αὐτὴν ἀντίληψιν τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας παρέλαβεν ἢ μᾶλλον ἀντέγραψεν ὁ Κάντ καὶ βάσει αὐτῆς παρουσίασεν τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας του εἰς τὸ βιβλίον του «Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου».

Ἐπὶ πλέον τῆς προαναφερθείσης ἀντιλήψεως ὁ Κάντ ἀντέγραψεν καὶ μίαν ἄλλην τούλάχιστον ἐξ Ἰσοῦ σπουδαίαν. Πρόκειται περὶ τῆς Στωϊκῆς γνώμης, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ θεὸς δὲν δίδει τὴν ἀρετὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ τὸ καλὸν ἀποκτᾶται κατόπιν ἐλευθέρας ἐκλογῆς: «ὁ θεὸς ἀρετὴν μὲν οὐ δίδωσι ἀνθρώποις, ἀλλὰ τὸ καλὸν αὐθαίρετόν ἐστι». Ὅταν λέγομεν «ἀρετὴ», κατὰ τὸν Ζήνωνα, ἐννοοῦμεν κάτι τὸ ἀδιάσπαστον. Ἡ ἀρετὴ ἔχει εἶδη ἀλλὰ εἶναι ἐνιαῖα, διότι ὅλα προέρχονται ἀπὸ τὴν βασικὴν ἀρετὴν, πού ὀνομάζεται φρόνησις. Ἀπὸ αὐτὴν ἀπορρέουν αἱ τέσσαρες ἀρεταί, τὰς ὁποίας προσδιώρισεν ὁ Πλάτων, ἴτοι ἡ φρόνησις, ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ δικαιοσύνη. Αἱ ἀρεταὶ αὐταὶ εἶναι ἐνωμέναι εἰς μίαν, τὴν «ἀρετὴν», καὶ δὲν εἶναι νοητὸν νά εὐρίσκωνται κεχωρισμένως. Διὰ τὴν ὑπαρξιν τῆς «ἀρετῆς» τυγχάνει ἀπαραίτητος ἡ συμπαρουσία καὶ τῶν τεσσάρων ἀρετῶν.

Ἐν κατακλείδι σημειώνομεν τὸ ἠθικὸν παράγγελμα τῶν Στωϊκῶν, τὸ περίφημον «ἀνέχου καὶ ἀπέχου», συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ὁ ἀνθρώπος, διὰ τῆς ἐγκαρτερήσεως καὶ διὰ τῆς ἀποχῆς, ὁδηγεῖται εἰς τὴν εὐδαιμονίαν.

Τὸν Ζήνωνα διεδέχθη ὁ Κλεάνθης, ὁ ἀποκαλούμενος, λόγῳ φυσικῆς διαπλάσεως, «δεύτερος Ἡρακλῆς». Οὗτος ἦτο πάμπτωχος καὶ διὰ νά πορίζεται τὰ τοῦ ζῆν εἰργάζετο τὴν νύκτα ἀντλῶν ὕδωρ ἀπὸ τὰ φρέατα ἐξ οὗ καὶ «φρεάντλης». Ἦτο τόσο ἀσπληρὸς, ὥστε πολλάκις τὸν ἀντελήφθησαν νά κἀνη παρατηρήσεις εἰς τὸν ἑαυτὸν του, τὸν ὁποῖον ἐχαρακτήριζεν γέροντα μὲ ἄσπρα μαλλιά καὶ δίκως μυαλά: «πρεσβύτη πολιὰς μὲν ἔχοντι, νοῦν δέ μή». Ἐγραψε πολλὰ ἔργα πού δὲν διεσώθησαν. Τελικῶς πύτοκτόνησεν καὶ αὐτός, δι' ἐκουσίας ἀσπίας. Ἄλλοι σπουδαῖοι στωϊκοὶ ἦσαν ὁ Σφαῖρος ὁ Βοσπορίτης, πού ἐδίδαζεν τὸν Σπαρτιάτη βασιλέα Κλεομένη καὶ ὁ Περσαῖος ἀπὸ τὸ Κίτιον, δάσκαλος τοῦ Ἀντιγόμου τοῦ Γονατᾶ, ὁ ὁποῖος κατόπιν τὸν διώρισεν στρατιωτικὸν διοι-

κητὴν τῆς Κορίνθου, ἐνθα ἔπεσεν ἡρωικῶς μαχόμενος. Τὰ ἔργα καὶ αὐτοῦ δὲν ἐσώθησαν παρὰ μόνον οἱ τίτλοι, τοὺς ὁποῖους μνημονεύουν διάφοροι συγγραφεῖς.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ (281 - 208 π. Χ.)

Ὁ Χρύσιππος κατήγετο ἀπὸ τὴν Κιλικίαν καὶ ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν δημοσίαν ζωὴν ὡς ἀθλητῆς δρομεύς. Ὅταν ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας συνεδέθη μὲ τοὺς Στωϊκοὺς καὶ ἰδιαίτερος μὲ τὸν Κλεάνθην, ὁ ὁποῖος ὅταν ἀπέθανεν τοῦ ἀφῆσεν τὴν διεύθυνσιν τῆς Στοᾶς. Ἐἶκεν ἐπίσης ἀκούσει καὶ τὸν Ζήνωνα, τὸν ἰδρυτὴν τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας, τὸν ὁποῖον καθὼς φαίνεται ὑπερέβαλεν εἰς ἀξίαν καὶ δι' αὐτὸ ἐλέγετο, ὅτι ἂν δὲν ὑπῆρχεν ὁ Χρύσιππος δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἡ Στοά: «εἰ μὴ ἦν Χρύσιππος, οὐκ ἂν ἦν Στοά».

Ὅπως ὁμολογεῖται ὑπῆρξεν ἐξοχος ρήτωρ καὶ ἰδιαίτερος ἱκανὸς εἰς τὴν εὐρεσιν διαλεκτικῶν ἐπιχειρημάτων, διὰ τῶν ὁποίων ἀντιμετώπιζεν τοὺς ἀντιπάλους του. Ταῦτοχρόνως ἔγραψεν καὶ πλῆθος συγγραμμάτων, τὰ ὁποῖα ὑπερβαίνουν τὰ ἑπτακόσια καὶ ἐκ τῶν ὁποίων δυστυχῶς οὐδὲν σώζεται, παρὰ ὠρισμένα ἀποσπάσματα. Τὰ ἔργα του πάντως δὲν χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ ὕφος καὶ τὴν κομψότητα τῶν συγγραμμάτων ἄλλων φιλοσόφων καὶ τοῦτο διότι ὁ Χρύσιππος ἔγραψεν ταχέως καὶ δὲν προελάμβανε νά κἀνη διορθώσεις.

Ὅς ἀνθρώπος ἦτο ἀσπληρῶν ἀρχῶν καὶ ὑποδειγματικῆς ἀξιοπρεπείας. Τιμῶντες μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι τὰ προσόντα του αὐτά, καθὼς καὶ τὴν σοφίαν του, ἐν ζωῇ μὲν τοῦ ἐχορήγησαν πολιτικὰ δικαιώματα (δὲν ἐδικαιοῦτο διότι δὲν ἦτο Ἀθηναῖος), μετὰ δὲ τὸν θάνατόν του, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν παράδοσιν ἐπῆλθεν συνεπείᾳ ἐντόνου γέλωτος, τοῦ ἐσπῆσαν ἀνδριάντα εἰς τὸν Κεραμεικόν.

Συνεπῆς πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς Στοᾶς διεκήρυξεν καὶ αὐτός τὸ «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν». Ἐξετάζων δὲ τὰς τέσσαρας ἀρετὰς ὑπεστήριζεν, ὅτι ἡ φρόνησις, ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ δικαιοσύνη εἶναι προϊόντα τῆς σοφίας. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ σοφὸς ἀνθρώπος τυγχάνει ἐνάρετος καὶ κατ' ἐπέκτασιν εὐδαίμων. Ὁ σοφός, ἄλλως τε, θεωρεῖται τέλειος. Οὐδεὶς μάλιστα δύναται νά

αφαιρέση από τόν σοφόν αὐτὴν τὴν τελειότητα, παρὰ μόνον ἢ φρενοβλάβεια.

Ὁ Χρῦσιππος εἶναι μονιστής. Πιστεύει δηλαδή ὅτι ἡ πρωταρχικὴ οὐσία τῶν ὄντων εἶναι μία. Καὶ λεπτομερέστερον τὸν κόσμον καὶ ὅλα τὰ ὄντα τὰ ἐπλασεν ὁ θεός, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀγαθώτατος, φιланθρωπότατος καὶ τελειότατος, καθόσον ὁ ἴδιος κατεσκευάσθη ἀπὸ τελειοτάτην ὕλην. Ὁ θεός ὑπάρχει παντοῦ καὶ διὰ τὸν κόσμον οὐπαντα εἶναι, ὅ,τι ἀκριβῶς εἶναι ἡ ψυχὴ, διὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου. Κατ' ἀρχὴν ὁ θεός ἔλαβε ἕνα μέρος τοῦ ἑαυτοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ μέ διαδοχικὰς φάσεις ἐξελίξεως ἐδημιούργησεν τὸν κόσμον. Ἐγινε ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ, ἡ γῆ, τὸ πῦρ ἕως ὅτου ὠλοκληρώθη ὁ κόσμος. Ἐπ' αὐτοῦ δὲ κυριαρχεῖ πανταχοῦ εὐρισκομένη ἡ ψυχὴ του, πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ θεός.

Πολιτικῶς ὁ Χρῦσιππος συγκαταλέγεται εἰς τοὺς ἀρνούμενους τὴν ἰσότητά, μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν δημοκρατίαν. Τὸ ἰδανικόν του ἦτο νὰ γίνῃ κανεὶς σοφός, πρὸς τοῦτοις ἐδέχετο ὑπεροχὴν τῶν φιλοσόφων, ἐναντι τῶν ὑπολοίπων ἀνθρώπων τῶν βυθισμένων εἰς τὴν ἀγνοίαν. Ἐθεώρει μάλιστα τοὺς πολλοὺς ὡς ἀφρονες καὶ ὡς ἐκ τούτου τρελλοὺς κατὰ τὸ Στωϊκὸν ἀξίωμα: «Πᾶς ἀφρων μαίνεται». Οἱ πολλοὶ εἶναι ἀμυστοὶ καὶ ἀμαθεῖς καὶ ἐπομένως τὸ τί ἔκαναν ἢ τὸ τί ἔλεγον δὲν τὸν ἐνδιέφερε, οὔτε εἶχεν ἀξίαν ἐπειδὴ τὸ ἔλεγον ἢ τὸ ἔκαναν οἱ πολλοὶ. Ἀπεναντίας μάλιστα συνήθως δὲν τοὺς ἐδίδο σημασία, διότι τοὺς ἐθεώρει ὡς ἐμπόδιον εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἄν τοὺς ἐπρόσεχα δὲν θὰ ἐγινόμουν φιλόσοφος, εἶπεν χαρακτηριστικῶς: «Εἰ τοῖς πολλοῖς προσεῖχον, οὐκ ἂν ἐφιλοσόφουσα». Ἴσως μὲ τὴν πολιτικὴν νὰ μὴ εἶναι ἄσχετος καὶ ἡ δήμευσις τῆς περιουσίας τοῦ πατρός του (Διογ. Λαέρτιος II, 179), γνώμη τὴν ὁποίαν ἰσχυροποιεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἀπεδέχθη τὴν παραχώρησιν πολιτικῶν δικαιωμάτων χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν του πῶς ἡ ἀποδοχὴ αὐτὴ ἐμείωνε τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα. Ὅπως, ἀντιθέτως πρὸς ἐκεῖνον, ἐσκέφθη ὁ Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης, οἱ ὁποῖοι ἀκριβῶς, διὰ νὰ μὴ ὑποτιμήσουν τὴν ἰδιαιτέραν των πατρίδα ἠρνήθησαν νὰ δεχθοῦν τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, πού τοὺς ἐχορήγουν οἱ Ἀθηναῖοι.

Ὅπως ὅλοι οἱ Στωϊκοί, οὕτω καὶ ὁ Χρῦσιππος ἐπί-

στευεν πῶς ἡ ψυχὴ γεννᾶται ὡς «ἀγραφος πίναξ» τὸ περιεχόμενον τῆς κατόπιν ἀπαρτίζεται καὶ ἐμπλουτίζεται ἀπὸ τὰ ἀπικείμενα. Ἡ παράστασις τους εἰς τὴν ψυχὴ, ἔκαλεῖτο κατὰ τὸν Χρῦσιππον «ἐτεροίωσις», δηλαδή ἀλλοίωσις προκαλουμένη ἐξ ἐκείνων. Τὴν «ἐτεροίωσιν» ὁ Ζήνων, καθὼς καὶ ὁ Κλεάνθης τὴν ὠνόμαζον «τύπωσιν», ἡ παράστασις τῶν ὄντων δηλαδή ἐτυποῦτο εἰς τὴν ψυχὴν.

Τὸν Χρῦσιππον διεδέχθη ὁ Ζήνων ἐκ Ταροῦ καὶ κατόπιν ὁ Διογένης ἀπὸ τὴν Σελεύκειαν, ὁ ὁποῖος μεταβάς εἰς Ρώμην προεκάλεσεν τὸν θαυμασμόν εἰς τὸ ἀκροατήριόν του, μέχρις ὅτου, κατόπιν διαταγῆς τῆς Συγκλήτου, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα μαζί μὲ τὸν Καρνεάδην καὶ τὸν Κριτόλαον, μὲ τοὺς ὁποῖους εἶχον σταλῆ ὡς πρεσβεῦται τῶν Ἀθηναίων.

ΠΟΣΕΙΔΩΝΙΟΣ (135-51 π .Χ.)

Ὁ Ποσειδώνιος, πού ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀπαμείαν τῆς Συρίας θεωρεῖται, κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν, ἀπὸ ἀποψιν γνώσεων καὶ νοητικῆς δυνάμεως, ἰσάξιος τοῦ Ἀριστοτέλους. Φιλοσοφία δι' αὐτὸν λέγεται ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν σοφίαν, πού μὲ τὴν σειράν τῆς καθορίζεται ὡς γνώσις τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καθὼς καὶ τῶν αἰτίων, πού ἀφοροῦν εἰς ἐκεῖνα. Ὁ Ποσειδώνιος εἰσήγαγεν ἐκ νέου τὸ θρησκευτικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν, διδάσκων πρὸς τοῦτοις, ὅτι διὰ τῆς ἀρετῆς τείνομεν πρὸς τὸ θεῖον. Ἡ ψυχὴ προέρχεται ἀπὸ τὸν θεόν, εὐρίσκεται δὲ εἰς τὴν γῆν ἐκπέσασα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κόσμου λόγῳ ἁμαρτημάτων τῆς, ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποῖου κατεδικάσθη εἰς φυλάκισιν, ἐντὸς τοῦ σώματος. Μολαταῦτα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς προέρχεται ἐκ τοῦ θεοῦ, εἶναι δηλαδή μέρος τῆς θεϊκῆς πνοῆς, ἀγωνίζεται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν «χαμένο παράδεισόν» τῆς. Διὰ νὰ ἀνέλθῃ ὁμως εἰς τὸν οὐράνιον κόσμον ἀπαιτεῖται ἐκ μέρους τῆς προσπάθεια, ὡστε νὰ κατορθώσῃ τὸ ἐναρέτως ζῆν. Ἦτοι ἡ ψυχὴ εἰς τὸν γήινον κόσμον ὑφίσταται συνεχεῖς δοκιμασίας, διὰ νὰ καταστῇ ἀξία τῆς ἐπανόδου εἰς τὸ θεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον φθάνουν ἐκεῖνοι, πού ἐπιτυχάνουν νὰ παραμερίσουν τὰ σωματικὰ ἐπιθυμίας των, καὶ νὰ κρατήσουν ἀγνὸν τὸ θεῖον τμήμα τῆς ὑποστάσεώς των, ἀπὸ τοὺς σωματικοὺς πόθους.

Τὸ «γνῶθι σαυτόν» τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν, ὁ Ποσειδῶνιος τὸ βλέπει ὡς γνῶσιν τῆς πνευματικῆς οὐσίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, καθὼς καὶ τοῦ ποῦ πρόκειται νὰ ἐπανέλθῃ. Ἡ κατανόησις τῶν ἀνωτέρω θὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἀνθρώπον εἰς τὴν συνειδητοποίησιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν «πολιτείαν τοῦ Σύμπαντος» ὅπου ὑπάγονται ὅλα τὰ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα πράγματα. Ὁλος δὲ ὁ μόχθος τῆς ἐπιστημονικῆς ἢ γενικώτερον τῆς πολιτιστικῆς καὶ πρό παντὸς τῆς φιλοσοφικῆς δημιουργίας ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῆς συναφείας μετὰ τοῦ θεοῦ. Συνεπῶς ἡ ἐπιστήμη κατὰ τὸν Ποσειδῶνιον, πέραν τῶν στενῶν τῆς ἐπιδιώξεων ἔχει καὶ ἠθικὸν προορισμόν, καθὼς συμβάλλει εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ κόσμου.

Ἔθεν βλέπομεν, ὅτι εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ Ποσειδωνίου ὀλοκληροῦται μία φιλοσοφικοθρησκευτικὴ προσπάθεια, ἡ ὁποία ἐκκινεῖ ἀπὸ τὰς διαυγεῖς ἐπιστημονικὰς γνώσεις καὶ ἀπολήγει, εἰς τὰ ἀδιερεύνητα βᾶθη ἐνὸς ἐκλεπταμένου μυστικισμοῦ. Ὁ μυστικισμὸς αὐτὸς ἔχει θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Δὲν πρέπει μάλιστα νὰ ἀγνοῖται καὶ ἡ πεποιθήσις τοῦ Ποσειδωνίου, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ Σύμπαν εἶναι ἐνθεον. Τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ δηλαδὴ προσφέρει ψυχὴν καὶ ζωὴν εἰς τὰ πάντα.

Μία ἀπὸ τὰς σοβαρὰς διαπιστώσεις τοῦ Ποσειδωνίου, ποῦ πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ ἀναφερθῇ, εὐρίσκεται εἰς τὸν ἰσχυρισμόν του, ὅτι ἂν πλεύσωμεν ἀπὸ τὴν ἀκραίαν δύσιν καὶ ἔχομεν μονίμως ἀνατολικὸν ἀνεμὸν θὰ φθάσωμεν εἰς τὰς Ἰνδίας. Τὸν ἰσχυρισμόν αὐτὸν παρέλαβεν ὁ Ἰταλὸς Τοσκάνελι, ὁ ὁποῖος ἐξεπόνησεν γεωγραφικοὺς χάρτας, βάσει τῶν ὁποίων ὁ Κολόμβος ἐξεκίνησεν, διὰ τὰς Ἰνδίας ἀνακαλύψας τελικῶς τὴν Ἀμερικὴν. Ὁ προαναφερθεὶς ἰσχυρισμὸς τοῦ Ποσειδωνίου εὐρίσκεται εἰς τὸ βιβλίον του «Περὶ Ὀκεανοῦ» ὅπου ἐπὶ πλέον ἐξηγεῖται τὸ φαινόμενον τῆς παλιρροίας ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν Σελήνην καὶ ὅπου ἀναπτύσσονται ἐνδιαφέρουσαι ἰδέαι, διὰ τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ τὸ κλίμα εἰς τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τῶν ἀνθρώπων.

Μὲ τὴν ἰδίαν δύναμιν ἀναλύσεως ἐξηγεῖ ἄλλοι τὴν ἐμφάνισιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν θρησκειῶν. Κατ' ἀρχὴν ὑποστηρίζει πῶς ὅλοι οἱ ἀνθρώποι εἶχαν μίαν θρησκείαν, ἡ ὁποία προήλθεν ἀπὸ τὸν θαυμασμόν, τὸν ὁποῖον προεκάλλουν τὰ ἄστρα, ἀπὸ τὸν φόβον διὰ τὰς συνεπειὰς κα-

κῶν πράξεων, κ.λ.π. Οἱ πρωτόγονοι μάλιστα ἀνθρώποι ἐκείντο πλησιέστερον τοῦ θεοῦ, παρὰ οἱ μεταγενέστεροι, εἰς τοὺς ὁποίους διάφοροι νομοθέται ἐθέσπισαν θρησκευτικὰ ἔθιμα, ἤθη κ.λ.π. ποῦ περιεβλήθησαν μὲ ἐξαναγκαστικὴν ἰσχύιν.

Φυσικὰ δὲν μποροῦν νὰ μᾶς ἀφήσουν ἀδιαφόρους αἱ θεωρίαι του, ὅτι ὁ κόσμος συγκροτεῖται ἱεραρχημένως ἀπὸ τὰ ἀνόργανα, τὰ φυτὰ, τὰ ζῶα καὶ τὸν ἀνθρώπον. Τὸ κάθε τί εἰς αὐτά, καθὼς καὶ αἱ μεταξὺ των σχέσεις ἐμφοροῦνται ὑπὸ τάξεως τεθείσης ἀπὸ τὴν σοφίαν τοῦ θεοῦ. Ὅσῳσο ὑπάρχουν δύο κόσμοι: ὁ γήινος, ποῦ εἶναι φθαρτός, καὶ ὁ οὐράνιος, ποῦ εἶναι ἀφθαρτός. Οἱ δύο κόσμοι συνδέονται ἢ μᾶλλον, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν ὀρολογίαν τοῦ Ποσειδωνίου, ἔχουν ὡς «δεσμόν» τὸν ἀνθρώπον, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ σώματος μετέχει τῆς φθορᾶς τοῦ γήινου καὶ διὰ τῆς ψυχῆς μετέχει τῆς ἀφθαρσίας τοῦ οὐρανοῦ. Εἰς τὸν ἀνθρώπον λοιπὸν οἱ δύο κόσμοι συναντῶνται. Πλὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ὄντα μὲ νόησι. Ὅπως γράφει εἰς τὸ σύγγραμμά του «περὶ ἡρώων καὶ δαιμόνων» ὁ ἄηρ εἶναι πλήρης τοιοῦτων ὄντων, μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπικοινωνία. Ὁ θεὸς διὰ τὸν ὁποῖον ἐγίνε τόσος λόγος κατὰ τὸν Ποσειδῶνιον, ὅπως ἄλλως τε ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν, δὲν ἔχει μορφή, ἔχει ὅμως τὴν ἰκανότητα νὰ λάβῃ ὅποιανδήποτε μορφήν θέλει. Ὁ θεὸς οὐσιαστικῶς ἀποτελεῖ πυρίνην πνοὴν μὲ ἰκανότητα νὰ νοῆ. Προσέτι ὁ Ποσειδῶνιος ἐπίστευεν εἰς τὴν μαντικὴν, τὴν ὁποίαν ἐδικαιολόγει βάσει τῆς «συμπαθείας» ποῦ διέπει τὸ σύμπαν, εἰς ἀμοιβαίας σχέσεις μερῶν ὀργανικοῦ τινὸς συνόλου. Σημαντικὰ πάντως ἀνέφερεν καὶ περὶ τῶν στιγμῶν, ποῦ χαλαρώνεται ὁ δεσμὸς σώματος καὶ ψυχῆς π.χ. ὕπνος, ἔκστασις, ὅποτε ἡ ψυχὴ μπορεῖ νὰ συλλάβῃ καὶ τὸ μέλλον ἀκόμη.

Εἰς τὴν Ρόδον ὁ Ποσειδῶνιος, ὅπου ἐγκατεστάθη καὶ ἐξῆσεν, ἐγνώρισεν μεγάλας τιμὰς, ἰδίως ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Πομπηῖον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Ρωδίους, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀπέστειλαν ὡς πρεσβευτὴν τῶν εἰς τὴν Ρώμην. Ἐκεῖ πολλοὶ Ρωμαῖοι εὐγενεῖς ἐγίναν μαθηταὶ του. Ἐνωρίτερον τῆς μεταβάσεώς του εἰς Ρώμην τὸν εἶχε ἐπισκεφθῆ καὶ παρηκολούθησεν διαλέξεις του ὁ, διὰ τοὺς Ρωμαίους πολὺς, Κικέρων. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐν πάσῃ πε-

ριπτώσει του άναγνωρίζει την μεγαλειώδη προσπάθειάν του να αξιοποιηθῆ τα συμπεράσματα όλοκληρου τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἰς μίαν συγκεφαλαιωτικὴν σύνθεσιν, διὰ τῆς ἀλληλουσυναρτήσεως αὐτῶν.

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ (50 - 120 μ. Χ.)

Ὁ Ἐπίκτητος ἀνήκει εἰς τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν. Σχετικῶς μὲ τὴν ζωὴν του γνωρίζομεν πολὺ ὀλίγα. Ἐνα διάστημα, πού διετέλεσεν δούλος, ὁ κύριός του τοῦ ἐσπασέ τὸν πόδα καὶ ἔκτοτε, ἔμεινε χωλός. Ἀργότερον ἀπελευθερωθεὶς ἀφιερῶθη ὀλοκληρωτικῶς εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐζησεν ἀπολύτως ἐπακριδῶς, πρὸς τὰς διδασκαλίας τῆς Στοῆς. Πτωχός, δίχως οἰκογένειαν, χωρὶς οἰκίαν καὶ ἔρημος ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις ἠγωνίζετο, διὰ τὴν ἠθικοποίησιν τῶν ἀνθρώπων, μετὰ πρωτοφανοῦς ὑπομονῆς.

Προφανῶς ὑπῆρξεν δεινός ρήτωρ. Ὄταν ὁ αὐτοκράτωρ Δομιτιανός ἐξεδίωξεν τοὺς φιλοσόφους ἐκ τῆς Ρώμης ὁ Ἐπίκτητος μετέβη εἰς τὴν Νικόπολιν τῆς Ἠπείρου, ὅπου ἐγκατέστησεν, τρόπον τινά, τὴν φιλοσοφικὴν του σχολήν. Ὅσοι τὸν ἐγνώριζαν ἐγοπεύοντο, καὶ ἐγένοντο θαυμασταὶ καὶ πιστοὶ φίλοι του. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομεν ὅτι μετὰ τὸν θάνατόν του, εἰς ἐκ τῶν φίλων του κατέβαλεν τρεῖς χιλιάδας δραχμάς! πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ πηλίνου λύχνου, πού ἐχρησιμοποιοῦ ὁ Ἐπίκτητος.

Τὸ θεμελιώδες πρόβλημα τῆς ζωῆς, λέγει, εἶναι νὰ μάθωμεν πῶς πρέπει νὰ φερώμεθα εἰς αὐτήν. Πρέπει νὰ φερώμεθα τοιοῦτοτρόπως, ἀπαντᾷ εἰς τὸ πρόβλημα, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζωμεν τὴν ψυχικὴν μας ἀταραξίαν. Ὁθάνομεν δὲ εἰς αὐτὴν τὴν γαλήνην μόνον ἐὰν δὲν συγκλονιζώμεθα ἀπὸ πάθη, ἂν δὲν ἀγωνιοῦμεν διὰ τὴν ἰκανοποίησιν ὀρέξεων, ἂν δὲν βασανίζωμεθα ἀπὸ ἐπιθυμίας καὶ γενικῶς ἂν δὲν ἐπηραζώμεθα ἀπὸ τὰς κρίσεις μας, ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα.

Ὁ Ἐπίκτητος ἐγκρίνει τὴν φιλίαν, τὸν γάμον, τὴν οἰκογένειαν, ἀλλὰ δὲν ἐγκρίνει τὴν ὑπερβολικὴν προσκόλλησιν εἰς αὐτά, ὥστε ὅταν τὰ ἔχη κανεὶς νὰ μὴ συγκινῆται ἀπὸ χαρὰν, ἢ ὅταν τὰ χάνῃ νὰ μὴ συνθλιβῆται ἀπὸ λύπην. Εἰς τὴν διδασκαλίαν του ὑπάρχει διάχυτος μιά ἐννοία εἰμαρμένης. Ὁ ἴδιος λέγει: «νὰ συλλογίζεσαι, ὅτι εἶσαι ὑποκριτὴς τοῦ δράματος, πού ὁ ποιητὴς θέλει. Ἄν εἶναι σύνταμον τὸ δράμα, συντόμου. Ἄν μα-

κρόν, μακροῦ. Ἄν θέλῃ νὰ ὑποκρίνεσαι πτωχόν, ὑποκρίνου. Ἄν χωλόν θέλῃ νὰ ὑποκρίνεσαι, ἂν ἄρχοντα θέλῃ, ἂν θέλῃ ἰδιώτην. Διότι εἰς τὴν ἐξουσίαν σου εἶναι τὸ νὰ ὑποκριθῆς καλὰ τὸ πρόσωπον, πού σου ἐδόθη. Ἄλλὰ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἄλλου εἶναι νὰ ἐκλέξῃ τὸ πρόσωπον, πού θὰ ὑποδυθῆς». (Ἐπίκτητου «Ἐγχειρίδιον», ΙΖ'). Ὁ φιλόσοφος, συνεχίζει ὁ Ἐπίκτητος, πρέπει νὰ εὐρίσκεται μακρὰν καὶ νὰ μένῃ ἀδιάφορος διὰ τὰ πράγματα, πού δὲν εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν του. Μία ἀπάθεια ἐπιβάλλεται νὰ κυριαρχῆ, ὥστε νὰ ἐπικρατῆ ἡ ψυχικὴ ἡρεμία.

Εἰς τὰς πολιτικὰς του πεποιθήσεως ὁ Ἐπίκτητος διδάσκει, ὅτι «κάθε ἀνθρώπος ἔχει γίνεαι διὰ κάτι τὸ ἰδιαιτέρον» (ἐνθ. ἀνωτ., ΚΗ', 4), γεγονός πού ἀποδεικνύει, ὅτι ἠρνεῖτο τὴν ἀφηρημένην καὶ γενικὴν δημοκρατικὴν ἰσότητά τῶν ἀνθρώπων.

Ὅσο ἔτις ἐμφορεῖται ὑπὸ πατριωτικοῦ πνεύματος, ἄλλως τε ὁ ἴδιος ἐδίδασκεν, ὅτι ἀποτελεῖ καθῆκον καὶ «ὁ λόγος ἐπιτάσσει νὰ συγκινδυνεύῃς μὲ τὴν πατρίδα σου» (ἐνθ. ἀνωτ. ΚΘ'). Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὸ ζήτημα τοῦ θεοῦ, ἐπίστευεν ἀναντηρήτως εἰς τὴν ὑπαρξίν του καὶ ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ θεός διοικεῖ ὅλα τὰ πράγματα καλῶς καὶ δικαίως καὶ ἐζητεῖ τὴν θεληματικὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνθρώπων εἰς ὅσα πράττουν οἱ θεοὶ (ἐνθ. ἀνωτ.). Ἀποτείνόμενος μάλιστα εἰς τὸν ἀνθρώπον τοῦ λέγει ἀπεριφράστως, ὅτι εἶναι ἀπόσπασμα τοῦ θεοῦ καὶ ὅτι ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του ἓνα μέρος ἀπὸ ἐκείνον: «Σὺ ἀπόσπασμα εἶ τοῦ θεοῦ... ἔχεις τι ἐν σεαυτῷ μέρος ἐκείνου» («Διατριβαί»).

Ἀξιοσημείωτος, ἐν τούτοις, τυγχάνει καὶ ἡ ἐρμηνεῖα τὴν ὁποῖαν δίδει ὁ Ἐπίκτητος, εἰς τὰς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀναφουομένης διαφορὰς. Τὰ άτομα, ἰσχυρίζεται, ἔχουν ὠρισμένας γενικὰς περὶ τῶν πραγμάτων ἀντιλήψεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι αἱ ἴδιαι δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς ὀνομάζει «προλήψεις»: «προλήψεις κοινὰ πᾶσιν ἀνθρώποις εἰσίν» («Διατριβαί», 22). Ἐπὶ παραδείγματι, ὅλοι παραδεχόμεθα, ὅτι τὸ ἀγαθόν εἶναι συμφέρον καὶ ἄξιον προτιμήσεως, ὥστε πρέπει εἰς κάθε περίπτωσιν νὰ τὸ ἀναζητῶμεν καὶ νὰ τὸ ἐπιδιώκωμεν. Ὅλοι παραδεχόμεθα ὅτι τὸ δίκαιον εἶναι καλόν καὶ πρέπει. Διαφωνία λοιπὸν δὲν ὑφίσταται εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἐκ τῶν προτέρων κοινῶν ἐνοιῶν («προλήψεις»),

άλλα ή αντίθεοις επέρχεται μεταξύ τών ανθρώπων, όταν πρόκειται νά εφαρμοόουν τās «προλήψεις» εις τās καθ' έκαοτα περιπτώσεις τής έξωτερικής πραγματικότητας : «ποτ' ούν ή μάχη γίνεται; περί τήν εφαρμογήν τών προλήψεων ταίς επί μέρους ούοίαις» (ένθ. άνωτ.). Έάν δηλαδή ό εις είπη, διά κάποιον άλλον: «έκαμε καλά, είναι άνδρείοι» και ό άλλος άπαντήση: «δέν είναι άνδρείοι αλλά τρελλόο» μοιραίως προκαλείται ή διαφωνία, όφειλομένη ακριβώς, εις τήν κακήν εφαρμογήν τών «προλήψεων». Εις τό παράδειγμά μας «προλήψεις» είναι ή άνδρείας και ή τρέλλα, τās όποιās όμως επειδή δέν εφηρμόσαμεν όρθώς εις τήν συγκεκριμένην περίπτωσην ώδηγήθημεν εις διαφωνίαν, άφοϋ τήν αϋτήν περίπτωσην ό εις θεωρεί άνδρείαν (διά τήν όποιαν όλοι παραδέχονται, ότι είναι καλή) και ό άλλος τρέλλαν (διά τήν όποιαν όλοι παραδέχονται ότι είναι κακή). Άν οι άνθρωποι του παραδειγματός μας ήδύναντο νά εφαρμοόουν όρθώς τās «προλήψεις» δέν θα διεφώνουν, αλλά θα συνεφώνουν, ότι ό «κάποιος» είναι άνδρείος ή τρελλός.

Ό λόγος διά τόν όποιον οι άνθρωποι σφάλουν εις τήν εφαρμογήν τών «προλήψεων» εύρίσκειται εις τήν ψευδή εκτίμησιν τών πραγμάτων (οίσοις), ή όποιά μās παραπλανεί. Σκοπός λοιπόν τής φιλοσοφικής παιδεύσεως είναι νά ταξινομήσωμεν τās προλήψεις και νά επιτύχωμεν νά τās εφαρμόζωμεν όρθώς εις τά πράγματα, άφοϋ βεβαίως διευκρινήσωμεν ποία έξ αϋτών υπάγονται εις τήν έξουσίαν μας και ποία όχι.

Τό σώμα μας, οι συγγενείς μας, ή περιουσία μας, ή πατρίς μας κ.λ.π., δέν έξαρτώνται από ήμās. Τούναντίον έξαρτᾶται από ήμās μόνον ή προσωπικότης μας ως όντων ικανών νά εκλέγουν (προαιρετική ικανότης), τās πράξεις που νά κάνουν και τās πράξεις που νά μη κάνουν. Η σωτή μεταχείρισις αϋτής τής προαιρετικής ικανότητος του ανθρώπου άποτελεί κατά τόν Έπίκτητον τό αγαθόν, τό όποιον θα άποκτηθῆ τελικώς, διά τής ένδυναμώσεως τής ψυχής μας, ή όποιά είναι επιδεκτική άγωγής, μέχρι σημείου νά γίνεται αϋτό που θέλει: «οϋδέν έστιν εύαγωγότερον τής ανθρώπινης ψυχής. θελήσαι δεί και γέγονει» (ένθ. άνωτ.). Άρα ό άνθρωπος όφείλει νά αναζητήση τό αγαθόν και νά τό άποκτήση μέσα από τόν έαυτόν του: «παρά σαϋτοϋ λάμβανε» (ένθ. άνωτ.).

ΕΠΙΚΟΥΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ (341 - 270 π. Χ.)

Ό Έπίκουρος ένγεννήθη εις τήν Σάμον. Από μικρᾶς ηλικίας ήσχολήθη με τήν φιλοσοφίαν παρακολουθήσας τήν διδασκαλίαν του Πλατωνικού Παμφίλου και έν συνεχεία εύρισκόμενος εις τήν νήσον Τέων έδιδάχθη από τόν Ναυσιφάνη τās θεωρίας του Δημοκρίτου. Μετά από πολλές μετακινήσεις έγκατεστάθη εις Άθήνας, ήγόρασεν ένα κήπον και ίδρυσεν εκεί ίδίαν φιλοσοφικήν σχολήν, τής όποιās αρχικώς οι μαθηται ώνομάσθησαν «οι από του Κήπου». Εις τόν κήπον υπήρχον γυναίκες και έταίροι και όλοι μαζί συνέζουν εις κοινότητα φίλιας, φιλοσοφίας και ψυχαγωγίας, γεγονός που έδωσεν άφορμήν εις τούς συκοφάντας έχθρούς νά κατηγορήσουν τούς Έπικουρείους δι' όργια κ.λ.π.

Ό Έπίκουρος ανέλυσεν τόν κόσμον, τήν ζωήν και τήν ύπαρξιν, εις τριακόσια περίπου συγγράμματα, εκ τών όποιων δυστυχώς δέν απέμειναν παρά έλάχιστα αποσπάσματα. Σκοπός τής φιλοσοφίας, διδάσκει, δέν είναι αϋτά που μās είπεν ό Πλάτων ή ό Άριστοτέλης, αλλά ή δημιουργία εύδαιμονος βίου. Η φιλοσοφία είναι ένέργεια, που με σκέψεις και συζητήσεις μās προσφέρει εύδαιμονα ζών: «ένέργειαν λόγοις και διαλογισμοίς τόν εύδαιμόνα βίον περιποιούσαν». Επομένως ή μελέτη, π.χ. τής λογικής έχει άξίαν μόνον αν κατευθύνη εις τήν εύδαιμονίαν, όμοίως και αι σπουδαι εις τήν φυσικήν είναι χρήσιμοι μόνον όταν συμβάλλουν, εις τόν εύδαιμόνα βίον, άπαλλάσσουσαι ήμās από τούς φόβους και τās πλάνας, που μās δημιουργεί τό περιβάλλον.

Τι είναι όμως εύδαιμονία; Εύδαιμονία κατά τόν Έπίκουρον είναι ή ήδονή, ή όποιά ήδονή είναι ή αρχή και

τὸ τέλος τῆς εὐδαίμονος ζωῆς: «Τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν εἶναι τοῦ μακαρίως ζῆν» (πρὸς Μενοικέα ἐπιστολή). Βεβαίως ὑπάρχουν αἱ σωματικαὶ καὶ αἱ ψυχικαὶ ἡδοναί. Αἱ ψυχικαὶ εἶναι ἀνώτεροι τῶν σωματικῶν «Μεῖζονας ἡδονάς εἶναι τὰς τῆς ψυχῆς» (Διογ. Λαέρτιος), ἀλλὰ καὶ αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ ἔχουν καὶ αὐταὶ τὴν ἀξίαν των, ὅπως εἶναι π.χ. τὰ μαγειρευτικά παρασκευάσματα, τὰ ἀφροδίσια, ἡ μουσικὴ, τὰ καλλιτεχνήματα, κ.λ.π.: «χυλῶν ἡδονάς, ἀφροδισίων, ἀκροαμάτων, μορφῶν». Ὑπερέχουν ὁμῶς αὐτῶν αἱ ψυχικαὶ ἡδοναί, διότι αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ διαρκοῦν ἐπ' ἐλάχιστον, ἐνῶ αἱ ψυχικαὶ ἡδοναὶ, διὰ τῆς μνήμης κυρίως, παραμένουν ἐν τῇ ψυχῇ ἐπὶ μακρόν.

Πάντως διὰ νὰ μὴ παρεξηγηθῇ ἡ θεωρία τοῦ Ἐπικούρου περὶ ἡδονῆς καὶ δοθοῦν ἐσφαλμένα ἐξηγήσεις, ὁ ἴδιος ἐμερίμνησεν, ὅπως ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς ἡδονῆς τὰ ἐπιβλαβῆ στοιχεῖα. Ὅταν λέγῃ ἡδονὴν ὑποστηρίζει, ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν τελικὴν ἐπιδίωξιν τῆς ζωῆς καὶ δὲν ἐννοεῖ τὰς ἡδονάς τῶν ἀσώτων, ποὺ καταναλίσκονται εἰς τὴν ἀπόλαυσιν, ὅπως φρονοῦν μερικοὶ, οἱ ὁποῖοι ἀγνοοῦν ἢ ποῦ ἐχθρεύονται ἢ ἀντιλαμβάνονται κακῶς τὰς θεωρίας του. Ἡδονὴν ἐννοεῖ νὰ μὴ ὑποφέρῃς μὲ σωματικούς πόνους καὶ νὰ μὴ ἀναστατώνεται ἡ ψυχὴ σου: «Ὅταν οὖν λέγωμεν ἡδονὴν τέλος ὑπάρχειν, οὐ τὰς τῶν ἀσώτων ἡδονάς καὶ τὰς ἐν ἀπολαύσει κειμένας λέγομεν, ὡς τινες ἀγνοοῦντες καὶ οὐκ ὁμολογοῦντες ἢ κακῶς ἐνδεχόμενοι νομίζουσιν, ἀλλὰ τὸ μῆτε ἀλγεῖν κατὰ σῶμα μῆτε ταράττεσθαι κατὰ ψυχὴν» (Διογ. Λαέρτ. 10). Πράγματι, λοιπόν, ἡ τοποθέτησις τοῦ Ἐπικούρου εἰς τὸ θέμα τῆς ἡδονῆς εἶναι σαφῆς καὶ καθίσταται περαιτέρω σαφεστάτη μὲ τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι δὲν προτιμᾷ ὅλας τὰς ἡδονάς ἀνεξαιρέτως «Ὅυ πᾶσαν ἡδονὴν αἰρούμεθα» (ἐνθ. ἀνωτ.), ἀλλὰ ἀποφεύγει πολλὰς ἐξ ἐκείνων, ποῦ ὅταν τὰς αἰσθανθῇ κατόπιν ἐξ αἰτίας των προκύπτουν δυσχέρειαι περισσότεραι ἀπὸ τὰς ἀπολαυθείσας ἡδονάς, «ἀλλ' ἐστὶν ὅτε πολλὰς ἡδονάς ὑπερβαίνομεν, ὅταν πλείον ἡμῖν τὸ δυσχερὲς ἐκ τούτων ἐπιπται» (ἐνθ. ἀνωτ.).

Συμβαίνει μάλιστα καὶ τὸ ἀντίστροφον, δηλαδὴ δέχεται ὠρισμένους πόνους, ὅταν ἐξ αὐτῶν προκύπτει με-

γαλύτερα ἡδονή. Ἡ ἀρχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν πᾶσα ἡδονὴ εἶναι ἀγαθὸν καὶ πᾶς πόνος εἶναι κακὸν ἐφαρμόζεται ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι θὰ γίνῃ μία ἐπισκόπησις καὶ μία σύγκρισις τῶν ἡδονῶν μὲ τοὺς πόνους, ποῦ τὰς ἀκολουθοῦν ἢ τῶν πόνων μὲ τὰς ἡδονάς, ποῦ τοὺς ἀκολουθοῦν. Ἀναλόγως δὲ τοῦ ἀποτελέσματος νὰ κρίνωμεν καὶ νὰ δεχθῶμεν ἢ νὰ ἀπορρίψωμεν μίαν ἡδονὴν ἢ ἓνα πόνον. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις τὸ συμφέρον εἶναι νὰ δεχθῶμεν τὴν κατάστασιν, ὅπου τελικῶς ὑπερισχύουν, εἶναι περισσότεραι δηλαδὴ, αἱ ἡδοναί. Οὕτω δεχόμεθα ἓνα πόνον, ποῦ συνεπάγεται πολλὰς ἡδονάς ἢ ἀποκρούομεν μίαν ἡδονὴν, ποῦ ἐξ αἰτίας τῆς δημιουργοῦνται πολλοὶ πόνοι. Εἰς τοῦτο θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ ἡ φρόνησις.

Εἰς τὰς πολιτικάς του πεποιθήσεις ὁ Ἐπίκουρος ἦτο ἀκραιφνῆς πατριώτης, ὑπρέτησεν στρατιωτικὴν θητείαν καὶ ὅπως γράφει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (10, 10) δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφρασθῇ πόσον μεγάλη ἦτο ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴν πατρίδα: «τῆς πρὸς πατρίδα φιλίας ἀλεκτος ἡ διάθεσις». Παρὰ τὴν ὑπὲρξεν καὶ βαθύτατα θρησκός πιστεύων, ὅτι ὁ θεὸς εἶναι μακάριος καὶ ἀφθαρτος χωρὶς νὰ ἐνοχλῇ κανένα, οὔτε καὶ νὰ ἐνοχλῆται ἀπὸ κανένα καὶ δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ ὀργῆν, οὔτε ἀπὸ εὐχαριστίας, διότι ἂν συνέβαινεν αὐτὸ θὰ ἦτο δεῖγμα ἀτελείας: «πρῶτον μὲν τὸν θεὸν ζῶον ἀφθαρτον καὶ μακάριον νομίζων» (πρὸς Μενοικέα ἐπιστολή). Δεχόμενος τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ ἠρνεῖτο πᾶσαν ἀνθρωπόμορφον ἀντιλήψιν αὐτοῦ, συνίστα ὁμῶς τὴν τέλειον πράξεων λατρείας καὶ κυρίως τὴν προσευχὴν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος πλησιάζει πρὸς τὸν θεόν. Τὸ ἰδεῶδες τῶν Ἐπικουρείων, ποῦ ἦτο ἡ μακαριότης καὶ ἡ ἀπουσία τῶν ἐνοχλήσεων τὸ ἐβλεπᾶν ἐκφραζόμενον εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ θεοῦ.

Ἀξιόλογοι εἶναι ἐπίσης καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ἐπικούρου περὶ φιλίας. Ἐδίδασκε τὴν μὴ ἐγκατάλειψιν τοῦ φίλου καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ θυσιάζεται καὶ ἡ ζωὴ ὑπὲρ αὐτοῦ: «καὶ ὑπὲρ φίλου ποτέ τε θνήξεσθαι» (Διογ. Λαέρτ. 10, 120). Ἄλλοῦ πάλιν ἀναφέρεται, ὅτι ὁποῖος ἐπιδιώκει ὀδυσκόπως τὸ συμφέρον του δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι φίλος, οὔτε ἐκεῖνος, ποῦ δὲν συνδυάζει τὸ συμφέρον μὲ τὴν φιλίαν. Ἐπειδὴ εἰς τὴν πρώτην μὲν περίπτωσιν μεταβάλλ-

λεται ή εύνοια ή προκύπτουσα έκ τής φιλίας εις έμπόριον έναντι άμοιβής δι' εκείνην, εις τήν δευτέραν δέ περίπτωσην αποκόπτεται έκ τής ρίζης της κάθε καλή έλπίδα δια τό μέλλον: «ούθ' ό τήν χρείαν έπιζητών δια παντός φίλος ούθ' ό μηδέποτε συνάπτων. Ό μέν γάρ καπιλεύει τή χάριτι τήν άμοιβήν ό δέ αποκόπτει τήν περι τού μέλλοντος εύελπιστίαν» («Επικούρου προσφώνησις», 39).

Έκει, όμως, όπου ό Έπίκουρος άνεδείχθη μέγας ήτο εις τήν άνάλυσιν και φυσικά εις τήν ίδρυσιν τής αισθησιοκρατίας. Έκήρυξεν τήν άρχήν, ότι ή σκέψις έξαρτάται από τήν αισθησιν, μέχρι σημείου ώστε να μη εύρίσκειται τίποτε εις τήν νόσιν, άν προηγουμένως δέν ύπήρξεν εις τήν αισθησιν. Προσέτι δέ ή αισθησις είναι άνεξέλεγκτος από τήν σκέψιν, αφού αυτή έξαρτάται από εκείνην. Όσαύτως ή μία αισθησις δέν κατορθώνει να έλέγχει τās άλλας, διότι εις όλας προσέχομεν ίσοδυνάμως. Περί τών αισθήσεων βεβαίως ό Έπίκουρος έχει γράψει πολλά, επί τών όποιων έβασίσθησαν όλοι οι μετέπειτα παρουσιασθέντες αισθησιοκράται, δίχως οι ίδιοι ούσιαστικώς να προσθέσουν τι. Σχετικώς αναφέρομεν τήν περίπτωσην τού Μαρξισμού, ό όποιός άντέγραψεν αύτουσίαν τήν Έπικουρικήν γνωσεολογίαν, κατά τήν όποιαν ή γνώσις θεωρείται άντικατροπισμός, εις τήν σκέψιν τής άνεξαρτήτου άντικειμενικής πραγματικότητας.

Ό θάνατος τού Έπικούρου ήτο βασανιστικός, διότι προήλθον από συγκράτημα τών ούρων έξ αίτίας λίθων εις τὰ νεφρά: «τελευτήσαι δι' αυτόν λίθω τών ούρων έπισχεθέντων» (Διογ. Λαέρτ. 10, 16). Αποθνήσκων έζήτησεν από τούς φίλους και όπαδούς του να ένθυμοούνται τήν διδασκαλίαν του: «τών δογμάτων μεμνήσθαι» (ένθ. άνωτ.).

Σπουδαίοι Έπικούρειοι ήσαν ό Μητρόδωρος από τήν Λάμφακον, ό συμπολίτης του Πολύαινος. Ό Έρμαρχος από τήν Μυτιλήνη, πού συνέγραψεν 22 βιβλία σχετικά μέ τήν φιλοσοφίαν τού Έμπεδοκλέους. Ό Κωλώτης, πού ήσκησε πολεμικήν κρητικήν έναντίον τού Πλάτωνος. Ό Πολύστρατος, πού άντέκρουσε τās θεωρίας περι τής σωματικότητας τών ήθικών άντιλήψεών. Ό Απολλόδωρος, πού έγραφε τετρακόσια βιβλία και πού λόγω τής συμπε-

ριφοράς του άπεκλήθη «Κηποτύραννος». Ό Ζήνων ό Σιδώνιος, πού έδίδασξεν τόν ποιητήν Βιργίλιον. Ό Ιατρός Ασκληπιάδης από τήν Προύσα. Ό Φαίδρος, πού ειχε ως μαθητήν τόν Κικέρωνα, ό όποιός άντέγραψεν ένα βιβλίον τού δασκάλου του, τό «περί θεού» και τό όποιον μάάλιστα έξέδωσεν ύπό τόν ίδιον τίτλον και πολλοί άλλοι περι τών όποιων δέν έχομεν πληροφορίας και τών όποιων τὰ έργα έχουν χαθή.

ΣΚΕΠΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΠΥΡΡΩΝ (365 - 270 π. Χ.)

Ὁ Πύρρων ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἡλιδα καὶ εἶναι ἰδρυτῆς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, ποῦ ἐγίνετο γνωστὴ μετὰ τὸ ὄνομα «Σκέψις». Τὰς θεωρίας του ἢ μᾶλλον τὸ δόγμα του δὲν τὸ ἐγράψεν ὁ ἴδιος, ἀλλὰ ὁ μαθητὴς του Τίμων ὁ Ὀλιάσιος, ὁ ὁποῖος ἐζήσεν καὶ ἐδίδασκεν εἰς τὰς Ἀθήνας. Προφανῶς ὁ Πύρρων ἐγνώρισεν τὸν ὑποκειμενισμὸν τοῦ Πρωταγόρου, ὁ ὁποῖος κατὰ κάποιον τρόπον ἀποτελεῖ πρόδρομον τῆς «Σκέψεως». Βέβαιον πάντως εἶναι, ὅτι παρηκολούθησεν μαθήματα εἰς τὴν Μεγαρικὴν σχολήν, τὴν ὁποίαν τότε διηύθυνε ὁ Ἀνάξαρχος. Ἀργότερον ὁ Πύρρων μαζὶ μετὰ τὸν Ἀνάξαρχον ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ἐφθασαν μέχρι τῶν Ἰνδιῶν.

Ὅλαι αἱ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι, ποῦ ἀναζητοῦν τὴν ἀλήθειαν, ἰσχυρίζεται ὁ Πύρρων, εἶναι λανθασμένα. Ἀλήθεια κατηγορηματικὴ ἢ ψεῦδος κατηγορηματικὸν δὲν ὑπάρχουν. Ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ μᾶς διακρίνει βεβαιότης, εἰς ὅσα ὑποστηρίζομεν ἢ εἰς ὅσα ἀρνούμεθα, ἀλλὰ νὰ εἴμεθα ἀπολύτως ἐπιφυλακτικοί, ὅταν ἐκφέρωμεν κρίσεις ἐπὶ τῶν πραγμάτων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ κατορθώσωμεν νὰ ἀπολαύσωμεν τὴν εὐδαιμονίαν, τὴν ὁποίαν θὰ μᾶς φέρῃ ἡ ψυχικὴ μας ἀπάθεια καὶ ἀταραξία.

Ἀντικειμενικὴ γνώσις δὲν ὑπάρχει, διακηρύσσει ὁ Πύρρων, καθόσον, τόσο εἰς τὰς αἰσθήσεις μας ὅσον καὶ εἰς τὴν νόησίν μας, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐμπιστευθῶμεν τὴν ἀσφαλῆ ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας. Αἱ αἰσθήσεις μας εἶναι ἀτελεῖς καὶ μᾶς παρουσιάζουν τὰ πράγματα ὅπως φαίνονται καὶ ὄχι ὅπως εἶναι. Πολλάκις μάλιστα συγκρούονται μεταξύ των εἰς τὰς διαπιστώσεις των. Ἐπὶ παραδεί-

γματι εἰς ἓνα πίνακα ζωγραφικῆς, διὰ τῆς ὁράσεως βλέπομεν ἑσοχὰς καὶ ἐξοχὰς, τὸναντίον διὰ τῆς ἀφῆς ἐξοχὰς. Συμβαίνει μάλιστα συνήθως, καὶ μᾶλλον ἀποτελεῖ κανόνα, οἱ ἄνθρωποι νὰ μὴ συμφωνοῦν μεταξύ των, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου πράγματος. Ἄρα ἐπειδὴ αἱ κρίσεις περὶ τῶν πραγμάτων εἶναι ἐσφαλμένα μᾶς συμφέρει νὰ τὰς ἀποφεύγωμεν ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ ἀμφιβάλωμεν διὰ τὴν ὀρθότητά των.

Τὸ συμπέρασμα λοιπὸν τοῦ Πυρρωνεῖου δόγματος εἶναι, ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐπιτυχάνουν νὰ γνωρίζουν τὴν ἀληθῆ φύσιν τῶν πραγμάτων καὶ ἐπομένως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐκφράζουσιν μετὰ βεβαιότητος κρίσεις ὡς πρὸς ἐκεῖνα: «Τὰ μὲν οὖν πράγματα ἀνεπίκριτα» (Εὐαγγελίου «Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή», 14). Κατ' ἐπέκτασιν, ὅπως δὲν ὑπάρχει ἀληθὲς καὶ ψευδές, ὁμοίως δὲν ὑπάρχει δίκαιον καὶ ἀδίκον ἢ ἠθικὸν καὶ ἀνῆθικον κ.λ.π.: «Οὐδὲν γὰρ ἔφασκεν οὔτε καλὸν οὔτε αἰσχρὸν οὔτε δίκαιον οὔτε ἀδίκον» (Διογ. Λαέρτιος 9, 61). Ἐπιτεταί λοιπὸν, ὅτι αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων τελοῦνται κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴν γνώμην αὐτῶν καὶ τὴν συνήθειαν, διότι περὶ ἐκάστου πράγματος δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι εἶναι τοῦτο καὶ ὄχι τοῦτο: «νόμῳ, δὲ καὶ ἔθει πάντα τοὺς ἀνθρώπους πράττειν οὐ γὰρ μᾶλλον τότε ἢ τότε εἶναι ἕκαστον» (ἐνθ. ἀνωτ.).

Ἐπειδὴ ὁ Πύρρων μετέβη, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὰς Ἰνδίας πολλοὶ νομίζουν ὅτι ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν καὶ ἐπηρέασθη ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ δρώντας ἢ μᾶλλον ἀδρανῶντας γυμνοσοφιστὰς. Ἀλλὰ μιὰ ἀπλή ἐπισκόπησις τῆς Πυρρωνεῖου διδασκαλίας βεβαιώνει τὰ ἀντίθετα, καθόσον ὁ Πύρρων ὑπεστήριζεν τὴν ἀδιαφορίαν, πρὸς πάντα τὰ ὄντα, ὥστε νὰ μὴ ταρασθῶμεθα καὶ ὄχι τὴν ἐκμηδένισιν τὴν ὁποίαν ἐπρέσβευον οἱ Ἰνδοί.

Πρέπει ἐπίσης, πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων, νὰ διευκρινήσωμεν, ὅτι ὁ Πύρρων ἐδέχετο ὅτι ὑπάρχουν ἐξωτερικὰ ὄντα, ἀλλὰ δὲν ἐδέχετο ὅτι ἐκεῖνα εἶναι ἀκριβῶς, ὅπως μᾶς τὰ ἐμφανίζουν αἱ αἰσθήσεις μας: «οἷα γὰρ φαίνεται τὰ πράγματα, μὴ τοιαῦτα εἶναι τῇ φύσει» (ἐνθ. ἀνωτ.).

Διακηρύσσοντες οἱ Σκεπτικοὶ τὴν «ἀκαταληψίαν», τὴν «ἐποχήν» (νὰ ἀποτρέπωμεν τὰς κρίσεις) καὶ τὴν «ἀφα-

οίαν» (νά μή λέγωμεν γνώμην) έφθαναν εις την «αταρξίαν» ή όποία ώς ψυχική κατάστασηις τούς εξησφάλιζεν την ευδαιμονίαν, καθόσον άφοϋ όσα γίνονται ή όσα μάς συμβαίνουν είναι κοινά φαινόμενα ό άνθρωπος δέν άξιζει τον κόπο νά ύποφέρη ή τέλος πάντων νά συγκανήται. Τό σύνθημά των ήτο «έπέχειν και μηδέν λέγειν». Αϋτή δέ ή ιδιότυπος άρνησις τών Σκεπτικών ήτο άπόλυτος και γενική, τούτέστιν εκάλυπτεν και αύτούς τούς ίδιους, οί όποίοι διά νά μή αντιφάσκουν δέν ώριζαν τίποτε, αλλά δέν τό έλεγαν, διότι αν έλεγον ότι «ούδέν όρίζομεν» αύτομάτως προέβαινον εις όρίσμον, έστω και άρνητικόν. Ήρκοϋντο μόνον εις την άνατροπήν τών φιλοσοφικών δογμάτων τών διαφόρων σχολών.

Καίτοι ό Πύρρων είχε όλίγους μαθητάς έτιμήθη από τούς Ήλείους και έχαιρεν τόσον μεγάλου σεβασμοϋ, ώστε άνεκηρύχθη άρχιερεύς, άρα έπίστευεν εις τον θεόν. Προέπι δέ διά νά λάβη μέρος εις την έκστρατείαν του Μ. Άλεξάνδρου συνάγεται, ότι ένεφορείτο ύπό Έλληνικού πατριωτικού πνεύματος.

Σπουδαίος σκεπτικός υπήρξεν και ό μαθητής του Τίμων, ό όποίος διδάσκων, ότι δέν είμεθα ίκανοί ούτε με τάς αισθήσεις, ούτε με την λογικήν νά έννοήσωμεν την άληθινή ούσίαν τών πραγμάτων δέν έκανε τίποτε άλλο, παρά νά θεμελιώση την θεωρίαν την «άκαταληψίας». Καταπολεμών μάλιστα την πεποίθησιν, ότι ή κρίσις έν συνδυασμῳ προς την αίσθησιν μπορούν νά μάς δείξουν τό άληθές, παρωμοίαζεν τά δύο εκείνα μέσα γνώσεως, με δύο διαβοήτους άπατεώνας τής έποχής του, έπιθυμών ούτω νά τονίση, ότι μάς έξαπατούν εις όσα μάς διαβεβαιώνουν: «Συνήλθον Άτταγάς τε και Νουμήνιος», έλεγεν, κατά τον Διογένην τον Λαέρτιον(9). Διπλαδή ό Άτταγάς και ό Νουμήνιος, οί άπατεώνες, έκαναν έταιρείαν. Αϋτονόητον φυσικά τυγχάνει τό γεγονός, ότι οί μετέπειτα έν τῆ Εϋρώπῃ έμφανισθέντες σκεπτικιστάι άντέγραφαν άπλώς τάς αντιλήψεις τών αρχαίων Έλλήνων Σκεπτικών, εις τάς όποιάς οϋδέν νέον προσέθεσαν.

ΑΡΚΕΣΙΛΑΟΣ (315-241 π. Χ.)

Ό Άρκεσίλαος, πού κατήγετο από την Πιτάνη τής Αιολίδος, δέν έγραφε τίποτε, συνεπώς γνωρίζομεν τάς

θεωρίας του έμμέως. Άρχικῶς ήτο μαθητής του θεοφράστου, αλλά κατόπιν συνεδέθη στενωτέρον με τον Πύρωνα και φυσικά έπηρεάσθη περισσότερο από αυτόν.

Έκκινεί από την αντίληψιν του Σωκράτους, από τό περιήρησον «έν οίδα ότι οϋδέν οίδα» εις την όποίαν όμως προσδίδει Ισχυρήν γενικής άρχής, ούτως ώστε νά άμφισβητη ή κόμη και αύτην την γνώσιν τής άγνοίας μας. Έδίδαξεν έπιμόνως, ότι εις τίποτε δέν έπιτρέπεται νά εκφέρωμεν βεβαίαν γνώμην, αλλά εις πάντα όφείλομεν νά τρωόμεν «έποχήν» ήτοι ν' άποφεύγωμεν την διατύπωσιν κρίσεων. Καθόσον δέν είναι δυνατόν νά διακριθούν όρια, μεταξύ ψεύδους και άληθείας. Πρός τούτοις έφερεν ως παράδειγμα τό έπιχείρημα του σωρού δέν κανουν σωρόν, τέσσαρες όμοίως, κ.λ.π., άρα διά τής προσθήκης ένός κόκκου δέν γίνεται σωρός όσοι κόκκοι και αν συγκεντρωθούν, ή διά νά τό είπωμεν αντιστρόφως, έφόσον 20.000 κόκκοι οίτου κανουν σωρόν, αν αφαιρούμεν ανά ένα πάλιν θα έχωμεν σωρόν, έστω και αν φθάσωμεν εις ένα κόκκον. Τό γεγονός, έν πάση περιπτώσει, ότι οί αισθήσεις και ό νοϋς μάς παραπλανούν τον ώδήγησεν εις την πεποίθησιν, ότι εις την ζωήν χρειάζεται ται ή «έποχή».

Μολταϋτα ό Άρκεσίλαος ήρνείτο την διατύπωσιν γνώμης και οϋχι την εκτέλεσιν πράξεως, καθόσον ή ένεργεια προέρχεται από την βούλησιν και οϋχι από την γνώσιν. Αί δέ παραστάσεις, διά τάς όποιάς επιθάλλεται νά μην εκφέρωμεν γνώμην μάς διεγείρουν την βούλησιν και μάς ύποκινούν εις την ένεργειαν, ή όποία είναι όρθή ένόσον γίνεται ύπό την προϋπόθεσιν, ότι έχει ως μέτρον τό «εϋλογον». Ό Σέξτος ό Έμπειρικός, μάς αναλύει τό περιεχόμενον του «εϋλόγου» ως έξής: Όποιος εις όλα τρειί στάσιν «έποχής» θα ρυθμίση όσα πρέπει νά προτιμῶ και όσα πρέπει ν' άποφεύγη διά του «εϋλόγου», επειδή ή ευδαιμονία συντελείται με την φρόνησιν, ή όποία κινείται έντός τών όρθῶς ένεργηθεισῶν πράξεων (κατορθώματα). Κατόρθωμα, σημειωτέον, είναι ή πράξις πού, όταν γίνη, έχει την δυνατότητα άποδεκτικής άπολογίας. Έκείνος, έπομένως, πού θα προσέχη εις τό «εϋλογον» θα ένεργῆ όρθῶς και θα είναι ευδαιμων: «Ό περι πάντων έπέχων κανονιεί τάς αϊρέσεις και τάς φυγάς

τῷ εὐλόγῳ τὴν μὲν γὰρ εὐδαιμονίαν περιγίγνεσθαι διὰ τῆς φρονήσεως, τὴν δὲ φρόνησιν κινεῖσθαι ἐν τοῖς κατορθώμασι, τὸ δὲ κατορθῶμα εἶναι, ὅπερ πραχθέν, εὐλογον ἔχει τὴν ἀπολογίαν ὃ προσέχων οὖν τῷ εὐλόγῳ κατορθώσει καὶ εὐδαιμονήσει».

Ὅσοσον ἡ οὐσία τοῦ «εὐλόγου» δὲν εἶναι φανερά. Καὶ δυστυχῶς περὶ αὐτῆς δὲν ἔχομεν μαρτυρίας παρὰ εἰκασίας μόνον δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν. Πάντως, κατὰ ἐπικρατοῦσαν σκέψιν, τὸ «εὐλογον» θὰ ἐσήμαινε ἐκεῖνο ὑπὲρ τοῦ ὁποίου συγκλίνουν τὰ περισσότερα ἐπιχειρήματα.

Ἄλλοι, τέλος, ἐπιφανεῖς σκεπτικοὶ ἦσαν ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα «Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις» (3 βιβλία) καὶ τὰ «Ὑπομνήματα» (11 βιβλία), διεσώθησαν καὶ ἀποτελοῦν τὴν βάσιν τῆς γνώσεως τοῦ ἀρχαίου σκεπτικισμοῦ. Ὁ Αἰνιοίδημος ἀπὸ τὴν Κνωσόν, ποῦ ἔγραφε, μεταξύ τῶν ἄλλων, καὶ τοὺς «Πυρρωνεῖους λόγους» (8 βιβλία) καὶ ἄλλοι ἐλάχιστα γνωστοί.

ΠΙΘΑΝΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΚΑΡΝΕΑΔΗΣ (214 - 128 π. Χ.)

Ὁ Καρνεάδης ἐγεννήθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν πόλιν Κυρήνη τῆς Βορείου Ἀφρικῆς. Εἰς τὰς Ἀθήνας παρηκολούθησεν μαθήματα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, τῆς ὁποίας ἀργότερον ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν κατορθώσας νὰ τῆς δώσῃ ἐκ νέου αἴγλην. Ὁ ἴδιος βιβλία δὲν ἔγραψεν, ἡμεῖς δὲ γνωρίζομεν τὰς θεωρίας του, ἀπὸ τὰ γραπτὰ τῶν μαθητῶν του καὶ κυρίως τοῦ Κλειτομάχου, ὃ ὁποῖος καὶ τὸν διεδέχθη εἰς τὴν Ἀκαδημίαν.

Ὁ Καρνεάδης ἔκανε ἐντυπωσιακὴν ἐμφάνισιν εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου μαζὶ μὲ δύο ἄλλους φιλοσόφους μετέβη ὡς πρεσβευτής. Τὴν μίαν ἡμέραν ὠμίλησεν ἐνώπιον πυκνοῦ ἀκροατηρίου, πρὸ παντὸς ἐκ νέων, καὶ ἐπήνεσεν τὴν δικαιοσύνην. Τὴν ἐπομένην ὠμίλησας πάλιν, κατηγορήσεν τὴν δικαιοσύνην. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις κατεχειροκροτήθη ὑπὸ τῶν ἀκροατῶν του, ἀλλὰ ἡ Σύγκλητος, ὕστερα ἀπὸ εἰσήγησιν τοῦ Κάτωνος, τὸν διέταξε νὰ φύγῃ ἀμέσως ἀπὸ τὴν Ρώμην, διότι ἐθεωρήθη ἐπικίνδυνος νὰ κλονίσῃ τὴν καθιερωμένην ἀγωγὴν τῶν νέων.

Κριτήρια διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἀληθείας, λέγει, δὲν ὑπάρχουν. Ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος βεβαίως εἶναι γεγονότα, ἀλλὰ ὁ ἀνθρώπος δὲν μπορεῖ νὰ διακρίνη τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἡ αἴσθησις, ἡ σκέψις καὶ ἡ φαντασία μᾶς ἀπατοῦν. Συναντῶνται μάλιστα ἐννοιαὶ ἢ παραστάσεις (ὄνειρον) ψευδεῖς, ποῦ καθ' ὅλα ὁμοιάζουν πρὸς τὰς ἀληθεῖς. Ἡ ἀπουσία αὐτῆ τῆς ἀντιθέσεως ἢ μᾶλλον τῆς διαφορᾶς μεταξύ ἀληθείας καὶ ψεύδους ὃ Καρνεάδης τὴν ἀπεκάλεσεν «ἀπαρραλαζίαν». Μὲ τὰς διαλέξεις του εἰς τὴν Ρώμην δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ ὑποστηρίξῃ πρακτικῶς τὴν πεποιθήσιν του, ὅτι διὰ κάθε πρᾶ-

γμα ἢ θέμα μπορούν νά προσκομισθοῦν δύο ἀπολύτως ἀντίθετα ἐπιχειρήματα περιέχοντα ὁμοίαν ἰσχύν πειστικότητας.

Αἱ φιλοσοφικαὶ γνώμαι τοῦ Καρνεάδου φέρουν κάποιον προσωπικόν χαρακτήρα ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ Χρυσαίππου, τὸν ὁποῖον εἰρωνικῶς ἀπεκάλει «Κρύφιππον», διότι ὁ ἀνδριάς του, λόγῳ μικρότητος ἀπεκρύπτετο τρόπον τινα ἀπὸ παρακείμενον ἵππον. Ἄλλως τε οὔτε ὁ ἴδιος ἐτήρει προσχήματα, εἰς τὰς ἐπιθέσεις του, λέγων συχνά, ὅτι ἂν ὁ Χρῦσαιππος δέν ἦτο φιλόσοφος, οὔτε καὶ ἐγὼ θὰ ἐγενόμην: «Εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρῦσαιππος, οὐκ ἂν ἦν ἐγώ».

Τὰ ἐπιχειρήματα τῆς λογικῆς ἀποδεικνύονται ὡς ὀρθὰ στηριζόμενα ἐπὶ ἄλλων προτάσεων αἱ ὁποῖαι μὲ τὴν σειράν των στηρίζονται ἐπὶ ἄλλων, μέχρις οὗτου φθάνομεν εἰς τὰ ἀναπόδεια ἀξιώματα, διὰ τὰ ὁποῖα οὐδεμία ἀπόδειξις παρουσιάζεται ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητά των, ἦτοι ὡς πρὸς τὴν ἀνταπόκρισίν των πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ὁ Καρνεάδης ἔκανε κριτικὴν ἐπὶ τῶν ἀντιλήψεων τῶν προηγουμένων φιλοσοφικῶν σχολῶν καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐπὶ τῶν δοξασιῶν τῶν Στωϊκῶν, τὰς ὁποῖας ἀνέτρεπεν μίαν πρὸς μίαν. Ἐλεγον οἱ Στωϊκοί, ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἐνάρετος. Πῶς εἶναι ἐνάρετος ὁ θεός; ἐσοχολίαζεν ὁ Καρνεάδης, ἀφοῦ δέν μπορούμε νά τοῦ ἀποδώσωμεν τὴν ἀρετὴν τῆς ἀνδρείας, καθόσον διὰ νά ὑπάρξῃ ἀνδρεία, πρέπει νά ἀντιμετωπισθῇ κάποιος κίνδυνος, ὅπου θὰ φανῇ ποῖος εἶναι ἀνδρείος καὶ ποῖος δέν εἶναι. Ἀλλὰ ὁ θεός δέν ἀντιμετωπίζει κινδύνους ἢ τούλάχιστον ὡς εἶπουν οἱ Στωϊκοί ποῖους κινδύνους ἀντιμετωπίζει; Μολαταῦτα ἐπίστευεν ὅτι ὑπάρχει θεός, ὁ ὁποῖος δέν εἶναι ἀνθρωπόμορφος, οὔτε εἶχε σῶμα, διότι θὰ ὑπέκειτο εἰς φθοράν, οὔτε εἶχε ψυχὴν, διότι θὰ ἐδέχετο τὴν ἀλλοιωτικὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐντυπώσεων. Ὁ θεός διὰ τὸν Καρνεάδην ἦτο ἀπολύτως ὑπερβατικός, ἀπλοῖστος εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν. Οὕτω ἐγεννήθη ὁ μετέπειτα ἀκμάσας μυστικισμός.

Γενικῶς δὲ ἀντέδρασεν εἰς τὰς περὶ θεοῦ ἀντιλήψεις τῆς Στοᾶς, ὅχι ἐπειδὴ ἠθελε νά ἰσχυρισθῇ πῶς δέν ὑπάρχει θεός, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἐπεθύμει νά ἀποδείξῃ πῶς αἱ περὶ θεοῦ γνώμαι τῶν Στωϊκῶν εἶναι ἐσφαλμένα. Ἀπὸ

θεωρητικῆς σκοπιᾶς ἐξεταζομένη ἡ τακτικὴ τοῦ Καρνεάδου νά ὑποβάλλῃ εἰς φιλοσοφικὴν κριτικὴν πᾶσαν φιλοσοφικὴν ὁψίν μᾶς ἐπιτρέπει νά χαρακτηρίσωμεν ἐκείνον τὸν ἀρχαῖον στοχαστὴν, ὡς ἰδρυτὴν τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας. Φυσικὰ καὶ προγενέστεροι φιλόσοφοι αὐτοῦ ἐκρίναν τὰς ἰδέας τῶν προγενεστέρων των, ἀλλ' οὐδεὶς ἐξ ἐκείνων ἐυστηματοποίησεν ἢ ἀκριβέστερον ἔθεσεν ὡς περιεχόμενον ὁλοκλήρου φιλοσοφικῆς δράσεως τὴν κριτικὴν, ὅπως ἔκανε ὁ Καρνεάδης.

Ἐκτὸς τῆς προαναφερθείσης κριτικῆς φιλοσοφίας ὁ Καρνεάδης ἰδρυσεν καὶ ἐθεμελίωσεν τὴν πιθανοκρατίαν. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νά πράξῃ κάτι ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει εὐρίσκεται ὑποχρεωμένος νά συνομιλήσῃ ἐπὶ ἐνὸς θέματος. Ἀφοῦ παρεδέχθημεν, ὅτι βεβαία γνώσις δέν ὑπάρχει, τότε βάσει ποίων κριτηρίων πρέπει νά ἐνεργῇ ἢ νά σκέπτεται; Νά κάνωμεν ἢ νά ὑποστηρίζωμεν, διεκίηρξεν σχετικῶς ὁ Καρνεάδης ἐκεῖνο ποῦ ἀντιλαμβάνομεθα ἢ ποῦ μᾶς φαίνεται περισσότερο πιθανόν. Τὸ πιθανόν, λοιπόν, ἀντικαθιστᾷ εἰς τὴν γνώσιν τὸ ἀνέφικτον βέβαιον. Οὕτω εἰσάγεται εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ἡ πιθανότης, ἡ ὁποία ἔχει τὰς ἀκολουθοῦσας τρεῖς διαβαθμίσεις. Κατώτερος βαθμός, εἶναι αἱ παραστάσεις, ποῦ τὰς βλέπομεν ὡς πιθανὰς, δίχως ὅμως ἡ ἀξιοπιστία των νά ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἐγγύτησιν καὶ ἄλλων παραστάσεων, ὅτι αἱ πρῶται ἔχουν οὕτως (φαντασίαι πιθαναί). Ἀνώτερος βαθμός εἶναι αἱ παραστάσεις, τῶν ὁποίων ἡ πιθανότης δέν ἀμφισβητεῖται ἀπὸ ἄλλας ἢ ἀλλέως δέν συγκρούονται πρὸς ἄλλας (φαντασίαι πιθαναὶ καὶ ἀπερίσπαστοι). Καὶ ἀνώτατος βαθμός εἶναι ἐκεῖνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ παράστασις ἐξετάζεται ὀλοπλεύρως, λεπτομερῶς καὶ διαπιστοῦται, ὅτι στερεῖται ἀντιφάσεων πρὸς παραστάσεις μὲ τὰς ὁποῖας, καθ' οἷονδήποτε τρόπον ἔχει σχέσηιν (φαντασία πιθανὴ καὶ ἀπερίσπαστος καὶ περιωρισμένη).

Εἰς τὴν αὐτὴν σχολὴν θὰ πρέπει νά κατατάξωμεν τὸν Κλειτόμαχον, ποῦ ὑπεστήριξεν τὴν κυριαρχίαν τοῦ παράγοντος «τύχη» ἐν τῇ ζωῇ.

ΕΚΛΕΚΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ὁ ἐκλεκτισμὸς εἶναι μία φιλοσοφικὴ τάσις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπιδιώκεται ἡ συναρμολόγησις τῶν στοιχείων τῶν διαφόρων σχολῶν, πού φαίνονται ὡς ὀρθά. Βασικῶς στηρίζεται εἰς τὴν ἀντίληψιν, ὅτι εἰς κάθε φιλοσοφικὸν σύστημα ὑπάρχουν ὀρθὰ καὶ λανθασμένα ἀπόψεις. Προτείνουν λοιπὸν οἱ ἐκλεκτικοὶ τὴν ἐπιλογὴν τῶν ὀρθῶν, καὶ ἀποδοχὴν τούτων.

Ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης λέγει, ὅτι τοὺς θεσσαυροὺς τῶν παιλαίων σοφῶν ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους ἐκείνοι κατέλιπον γράφαντες εἰς βιβλία τοὺς διεξέρχομαι ξεδιπλώνων ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν φίλων καὶ ἂν βλέπωμεν κάτι ἀγαθὸν τὸ ἐκλέγομεν: «καὶ τοὺς θεσσαυροὺς τῶν πάλαι σοφῶν ἀνδρῶν, οὓς ἐκείνοι κατέλιπον ἐν βιβλίοις γράφαντες ἀνεπίπτων κοινῇ σὺν τοῖς φίλοις διερχομαι καὶ ἂν τι ὀρῶμεν ἀγαθὸν ἐκλεγόμεθα» (Ξενοφώντας: «Ἀπομνημονεύματα»). Ὅθεν καθίσταται ἐμφανὴς ἡ ἀναγνώρισις ὑπὸ τοῦ Σωκράτους τῆς μεθόδου τῆς ἐκλογῆς μερικῶν ἀπόψεων ἀπὸ τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας, τὰς ὁποίας δὲν υἱοθετοῦν ἐξ ὁλοκλήρου.

Ὅπωςδήποτε, ἐκλεκτικὴ παράθεσις ἀντιλήψεων ἀπαντᾶται σχεδὸν εἰς ὅλας τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς, ἐκλεκτικὴν ὁμῶς σχολὴν ὀνομάζομεν ἐκείνη, πού δὲν παρουσιάζει ἄλλη θεωρίαν, παρὰ τὴν συστηματικὴν διαλογὴν γνωμῶν ἀπὸ ἐδῶ ἢ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ τὴν συναρμολόγησιν αὐτῶν, εἰς μωσαϊκὴν τρόπον τινα ἐνότητά, δίχως νὰ συγκυνεύωνται οὐσιαστικῶς εἰς ἐνιαῖον ὀργανικὸν σύνολον.

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐκλεκτισμοῦ συνετέλεσαν πολλοὶ παράγοντες καὶ ἰδίως ὁ σκεπτικισμὸς, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ἐπιμόνου καὶ βαθείας κριτικῆς ἀπεδείκνυεν, ὅτι οὐδεμία διδασκαλία περιέχει βεβαίως πεποιθήσεις. Ἄλλὰ ὅλα ἔχουν σημεῖα, ὅπου μειονεκτοῦν. Ἡ διαπίστωσις αὐτὴ συνέβαλεν τὰ μέγιστα εἰς τὸν κλονισμὸν τῆς ἀκαμψίας τῶν δογμάτων. Ἔτσι, ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ἐκλεκτι-

σμοῦ, παρατηρήθη μία προσέγγισις τῶν διαφόρων σχολῶν.

Ὁ Βόηθος ἀπὸ τὴν Σιδῶνα, ἐπὶ παραδείγματι, συνέθεσεν τὴν στωϊκὴν μετὰ τὴν περιπατητικὴν φιλοσοφίαν εἰς τὸ θέμα τῆς θεότητος, τὴν ὁποίαν ἐβλεπεν εἰς τὸν αἰθέρα (Στοά), ἀλλὰ συγχρόνως τὴν διέστελεν ἀπὸ τὸν κόσμον (Ἀριστοτέλης). Τὸν Βόηθον ἠκολούθησαν πολλοὶ φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι ἐδέχθησαν εἰς τὰ συστήματα τῶν σχολῶν τῶν τὴν εἰσοδὸν ἰδεῶν, ἀπὸ ἄλλα συστήματα ἢ τοῦλάχιστον ἐμετρίασαν τὴν μονολιθικότητά των, ὅπως ἔκανε ὁ φίλων ὁ Λαρισαῖος, πού ἀνεζήτησεν κάτι μεταξὺ τῆς πιθανότητος τοῦ Καρνεάδου καὶ τῆς βεβαίας γνώσεως τῶν στωϊκῶν.

Ἐκλεκτικὸς ἐπίσης ἦτο ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης, πού ἐδίδασκεν τὸν Κικέρωνα καὶ πού προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ περιπατητικὴ, ἡ ἀκαδημαϊκὴ καὶ ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία διαφέρουν εἰς ἐπουσιώδη ζητήματα. Πάντως, κατὰ κοινὴν συμφωνίαν, φέρεται ὅτι, ὁ Ποτάμων ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἔδωκεν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ τὴν ὀνομασίαν τῆς ἐκλεκτικῆς. Οὗτος δὲ συστηματικῶς συνεχέντρωνεν, ὅπως γράφει καὶ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, τὰ ἀρέσκοντα «ἐξ ἐκάστης τῶν αἰρέσεων». Χάριν τῆς ἱστορίας θὰ ἀναφέρωμεν ἐκτενέστερον τὸν ἐκλεκτικὸν Παναίτιον, ὁ ὁποῖος διέπρεψεν εἰς τὸν ἐκλεκτισμὸν, ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποῖου ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὸν δογματισμὸν τῆς Στοᾶς.

ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ (180-99 π. Χ.)

Ὁ Παναίτιος ὁ Ρόδιος εἶναι μία καταπληκτικὴ φυσιογνωμία, διὰ τῆς ὁποίας τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἠκτινοβόλησεν ἐκ νέου εἰς τὴν οἰκουμένην. Ἀφοῦ ἐσοῦδασεν εἰς τὴν Πέργαμον καὶ τὰς Ἀθήνας μετέβη εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου συνεδέθη μετὰ τοῦ Σκιπίωνος τοῦ Ἀφρικανοῦ, ὁ ὁποῖος τὸν ἐχρησιμοποίησε ὡς σύμβουλον. Εἰς τὴν Ρώμην προφανῶς συνηντήθη μετὰ τὸν περίφημον ἱστορικὸν μας Πολύβιον, πού, ὅπως θὰ ἔλεγαν οἱ νομικοὶ, ἐτέλει ὑπὸ καθεστῶς πολιτικῆς αἰχμαλωσίας. Θαυμαστής τοῦ Πλάτωνος ὁ Παναίτιος τὸν ἀπεκάλεσε «Ὁμηρον τῶν φιλοσόφων» καὶ χάριν τῶν Πλατωνικῶν ἰδεῶν ἐγκαταλείπει πολλὰς ἐκ τῶν δοξασιῶν τῶν Στωϊκῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκεν ὡς διευθυντῆς τῆς Στοᾶς, πού ἦτο.

Ὁ κόσμος, διὰ τὸν Παναίτιον εἶναι ἀγέννητος, ἄρα ἀφθαρτος. Ἡ δὲ ψυχὴ δὲν εἶναι ἀθάνατος, ἀλλὰ ἀποτελουμένη ἐκ μίγματος πυρός καὶ ἀέρος μετὰ τὸν θάνατον διαλύεται. Λόγῳ τῆς ὑπάρξεως τοῦ πυρός ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν παγκόσμιον λόγον. Παραλλήλως δὲ καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ ὑπάρχοντος ἀέρος ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν καὶ μὲ τὴν ἄλογον φύσιν. Ὅς ἐκ τούτου, κατὰ τὸν Παναίτιον, ἡ ψυχὴ περιλαμβάνει ἀφ' ἑνός μὲν τὸ λογικὸν μέρος ποῦ καλεῖται «ἡγεμονικόν», ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ ἄλογον τὸ ὁποῖον λέγεται «φύσις». Τὸ ἡγεμονικόν εἶναι ἐκεῖνο, ποῦ μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ κατευθύνῃ τὴν φύσιν. Ἀναμφιβόλως ἡ διάκρισις μεταξὺ ἀλόγου καὶ λογικοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐγένετο ἤδη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι ὁ Παναίτιος ἐθεώρει τὴν ψυχὴν φθαρτὴν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖός ἐπίστευεν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος καὶ πνευματικὴ: «Ψυχὴ πᾶσα ἀθάνατος» («Φαίδρος», 245Γ) καὶ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλην, ὁ ὁποῖός ἀνεγνώριζεν εἰς τὴν νοητικὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν («περὶ ψυχῆς», 430α).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα, ὁ Παναίτιος ἐδέχετο τὴν ὑπαρξίν Θεοῦ, ἐξασφαλίζοντας τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν τάξιν τῶν πάντων, δίκως ὁμως ἐκτοτε νὰ ἐπεμβαίη εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Καίτοι Στωϊκὸς ἀπέρριπτεν τὴν ἐγκράτειαν τῶν Στωϊκῶν. Ὁ ἀνθρώπος πρέπει, διὰ τῆς λογικῆς του δυνάμεως νὰ καθοδηγῇ τὴν ἄλογον φύσιν. Αἱ ὁρμαί, ἐν τούτοις δὲν ἀρμόζει νὰ ἐξουδετερωθοῦν, διότι μᾶς τὰς ἔχει δώσει ἡ φύσις, ἀλλὰ νὰ πειθαρχοῦν καὶ νὰ συμμορφοῦνται πρὸς τὰς ὁδηγίας τοῦ λόγου. Ἐπομένως τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες δὲν εἶναι ἡ στωϊκὴ «ἀπάθεια» (ἐκρίζωις παθῶν), ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀπραξίαν, ἀλλὰ ἡ ψυχικὴ εὐχαριστία, εἰς τὴν ὁποῖαν φθάνει ὁ ἀνθρώπος διὰ τῆς ἐκτελέσεως καλῶν πράξεων. Τὴν εὐχαριστίαν αὐτὴν τῆς ψυχῆς ἐξακτῆρισεν ὡς «εὐθυμίαν».

Πολιτικῶς ὁ Παναίτιος ἀρνεῖται τὴν ἰσότητά τῶν ἀνθρώπων, καθόσον πρεσβεύει, ὅτι κάθε ἀνθρώπος διαθέτει ἴδιαν ἀτομικότητα διάφορον τῆς ἀτομικότητος τῶν ἄλλων. Αἱ ἀπόψεις του αὐταὶ παρουσιάζονται μὲ τὴν μορφήν τῶν ἀτομικῶν προδιαθέσεων, τῶν ὁποίων ἡ καλλιέργεια ἀποτελεῖ ἔργον τῆς παιδείας, ἐφόσον βεβαίως αἱ προδιαθέσεις εἶναι καλαί. Ἡ ὑπαρξις τῆς «οἰκείας φύ-

σεως» παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἀναμφιβόλως ἀναιρεῖ τὴν δημοκρατικὴν γνώμην, ποῦ ὑποστηρίζει τὴν μεταξὺ τῶν ἰσότητα.

Ἐπὶ πλέον, ὁ Παναίτιος, καταγόμενος ἐξ οἰκονομίας στρατιωτικῶν, διητῆρει ἐντονὸν τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος. Βάσει δὲ τῆς ἀξιεπαίνου πεποιθήσεως, ὅτι ἡ πόλις τῆς καταγωγῆς (ἡ πατρίς) εἶναι πλησιεστέρα ἀπὸ τὴν ξένην πόλιν, ἔστω καὶ ἂν ἀπολαμβάνει κανεὶς εἰς τὴν ξένην πόλιν περισσοτέρας τιμᾶς, ὁ Παναίτιος ἠρνήθη νὰ γίνῃ πολίτης τῶν Ἀθηναίων εἰπῶν, ὅτι διὰ τὸν σῶφρονα ἀρκεῖ μία πατρίς: «Οὕτω δὲ καὶ τὴν οἰκίαν πόλιν ἐγγυτέραν τῆς μὴ οἰκείας κἂν μᾶλλον τις ἐν ταύτῃ τυγχάνει τιμώμενος διὰ τὴν κατὰ φύσιν σχέσιν. Καὶ ὀρθῶς ὁ Παναίτιος, πολίτην αὐτὸν Ἀθηναίων ποιεῖσθαι σπευδόντων, εἶπεν, τῷ σῶφρονι μίαν πόλιν ἀρκεῖν» (Πλουτάρχου «Ἐκ τῶν εἰς Ἡσίοδον», 65). Ἐμπορούμενος δὲ ὑπὸ τοιοῦτου ἔθνικοῦ φρονήματος κατῶρθωσεν ὁ Παναίτιος, ὅπως καὶ ὁ Πολύβιος, εὐρισκόμενοι εἰς Ρώμην καὶ ἐκμεταλλεῖται τὴν φιλίαν τοῦ Σκιπίωνος, νὰ ὠφελήσουν τὴν πατρίδα των: «Τῆ Σκιπίωνος εὐνοίᾳ πρὸς αὐτοὺς μεγάλα τὰς πατρίδας ὠφελήσαντες» (Πλουτάρχου «Ἠθικά», 814 Β').

Μεγίστη διὰ τὴν ἀνθρωπότητα ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ Παναίτιου εἰσαγωγή τοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἐκ ταύτης κατόπιν εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ ἀνθρωπισμὸς τοῦ Παναίτιου ἀπετέλει συνθετικὴν συγκρότησιν τοῦ «καλοῦ» καὶ «πρέποντος» τὰ ὁποῖα ἀντετάσσοντο ἐναντι τοῦ ὑλιστικοῦ «ὠφελίμου». Τὰς ἠθικάς του δὲ ἀντιλήψεις, καθὼς καὶ τὴν θεωρητικὴν προσπάθειάν του διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν κοινωνίων τὰς ἐξέθεσεν εἰς πλείστα συγγράμματα, ἕνα τῶν ὁποίων, ὁ διὰ τοὺς Ρωμαίους πολὺς Κικέρων ἀντέγραψεν πιστῶς. Εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ Παναίτιου «περὶ καθηκόντων», τοῦ ὁποῖου ὁ βάρβαρος ὄχι μόνον ἀντέγραψεν τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν τίτλον, ὠνομάσας τὸ «ἔργον» του «De officiis» δηλαδή, «Περὶ καθηκόντων». Πάντως, ἠθικὸν ἰδεῶδες, κατὰ τὸν φιλόσοφον, εἶναι τὸ ζῆν συμφῶνως πρὸς ὅσα θέτει εἰς τὴν διάθεσίν μας ἡ φύσις: «τὸ ζῆν κατὰ τὰς δεδομένας ἡμῖν τῆς φύσεως ἀφορμὰς τέλος ἀπηφάνετο» (Κλήμεντος «Στρωματεῖς», 2, 129). Τέλος, ὁ Παναίτιος, ὠμίλησεν καὶ διὰ τὰς σχέσεις μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ γεωγραφικῆς θέσεως τῆς χώρας, ὅπου ζοῦν.

ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΑΜΜΩΝΙΟΣ ΣΑΚΚΑΣ (3ος π. Χ. αιών)

Ὁ Πορφύριος λέγει, ὅτι οἱ γονεῖς τοῦ Σακκά (ὠνομάζετο οὕτως, διότι εἰργάζετο ὡς ἀκθοφόρος) ἦσαν χριστιανοί, ἀλλὰ καίτοι ἀνετράφη χριστιανικῶς ὁ Ἀμμώνιος ἠκολούθησεν τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Δυστυχῶς ἀπέθανε τὸ 242 δίχως νὰ ἀφήσῃ συγγράμματα. Ἐπομένως ἀγνοοῦμεν τί ἀκριβῶς ἐδίδασκεν ὁ ἰδρυτὴς τῆς νεοπλατωνικῆς σχολῆς καὶ κατὰ πόσον ἐπηρεάσθη ὑπὸ αὐτοῦ ὁ μαθητὴς τοῦ Πλωτίνου. Σχετικῶς μὲ τὰ ζητήματα, πού προκύπτουν, ὡς πρὸς τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν διαφόρων πληροφοριῶν περὶ τοῦ Σακκά, μεταξὺ τῶν Γερμανῶν ἐρευνητῶν ἠγέρθησαν ὀμηρικαὶ διαφωνίαι. Ὁ Τσέλλερ, ὁ Ἄρνιμ καὶ ὁ Χάινεμαν προσκομίζοντες στοιχεῖα, ἄλλοι μὲν δέχονται, ἄλλοι δὲ ἀπορρίπτουν ὡς ἀξιοπίστα τὰ χωρία τῶν βιβλίων τοῦ Νεμεσίου καὶ τοῦ Ἱεροκλέους, ὅπου μνημονεύονται αἱ ἀπόψεις τοῦ Σακκά. Πάντως αἱ ἀντιλήψεις τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀμμωνίου μᾶς ὑποδοθηοῦν, εἰς τὴν κατανόησιν περιήπου τί ἐπίστευεν.

Μαθηταὶ τοῦ Σακκά ἦσαν ὁ Πλωτίνος, διὰ τὸν ὁποῖον θὰ ὠμιλήσωμεν ἐν συνεχείᾳ, ὁ Ὀριγένης (ὄχι ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, πού καὶ αὐτὸς ὁμοῦς ἤκουσεν τὸν Ἀμμώνιον), πού ἐγράφε δύο βιβλία τὸ «περὶ δαιμόνων» καὶ τὸ «Ὅτι μόνος ποιητὴς ὁ βασιλεὺς», ὅπου ἀναπτύσσεται ἡ διδασκαλία, ὅτι ὑπάρχει ὑπεράνω ὅλων εἰς θεὸς δημιουργός. Ὁ Ἐρένιος πού ἀνεκοίνωσεν δημοσίᾳ τὰς διδασκαλίας τοῦ Σακκά παραβαίνω τὴν συμφωνίαν: «μηδὲν ἐκαλύπτειν τῶν Ἀμμωνίου δογμάτων». Περὶ τὸ 1600 πάντως, ὁ ἐθνικὸς ἥρως τῶν Πολωνῶν Ζαμοϊσκι ἐχρηματοδότησε τὴν ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου ἐκδοσιν βιβλίων τοῦ Ἐρεννίου ὑπὸ τὸν τίτλον: «Εἰς τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ ἐζηγήσεις». Εἰς τὸ προαναφερθὲν σύγγραμμα ὑπάρχουν ὅλα

τὰ ἐπιχειρήματα πού ἐχρησιμοποίησεν ὁ Λύγουστίνος εἰς τὸ βιβλίον του «περὶ Τριάδος» (10) κατὰ τῶν θεωριῶν τῶν σκεπτικιστῶν. Ὁ Λογγίνος, πού διέπρεπεν ὡς φιλόλογος καὶ πού ἐθανατώθη ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Αὐρήλιανόν. Ὁ Ἀμέλιος καὶ φυσικὰ ἄρκετοὶ ἄλλοι, περὶ τῶν ὁποίων δὲν ἔχομεν πληροφορίας.

ΠΛΩΤΙΝΟΣ (205 - 270 μ. Χ.)

Ὁ Πλωτίνος εἶναι ὁ ἐπιφανέστερος ἐκπρόσωπος τῆς λεγομένης νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας. Δὲν ἦτο μικρὸς ὅταν ἐστράφη πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐπεδόθη χωρὶς νὰ ἔχη συγκεκριμένης ἀπόψεως καὶ ἀλλόζων συνεχῶς φιλοσοφικὰς σχολάς, μέχρις ὅτου συνήτηθη μετὰ τοῦ Ἀμμωνίου Σακκά. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ δασκάλου του ἐπωφελεῖται τῆς ἐκστρατείας τῶν Ρωμαίων, διὰ νὰ μεταβῇ εἰς Περσίαν. Κατόπιν ἐπῆγε εἰς Ἀντιόχειαν καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς Ρώμην, ὅπου ὠλοκληρωμένος φιλόσοφος πλέον ἐδίδασκεν καὶ ἐθάμβωσεν. Τὰ μαθήματά του παρακολουθεῖ ἡ ἀφρόκρεμα τῆς Ρωμαϊκῆς ἀριστοκρατίας, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν αὐτοκράτορα Γαλλινόν, τοῦ ὁποῖου ἡ σύζυγος Σαλωνίνα ἐθεώρει τὸν Πλωτίνον σταλμένον ἀπὸ τὸν θεόν.

Οἱ μαθηταὶ τοῦ Πλωτίνου ἐλάτρευαν κυριολεκτικῶς τὸν Πλάτωνα καὶ φυσικὰ τὸν Σωκράτην, πρὸς τιμὴν τῶν ὁποίων ἐτέλουν μετὰ πάσης ἐπισημότητος εἰδικὰς ἐορτάς. Ἐτρεφον δὲ τόσοσιν σεβασμὸν πρὸς ἐκείνους, ὥστε κατόπιν εἰσηγήσεως τοῦ Πλωτίνου ὁ Γαλλινὸς ἐσκόπευεν νὰ ἰδρῶσιν εἰς τὴν Καμπανίαν πόλιν μὲ τὸν ὄνομα Πλατωνόπολις, ὅπου θὰ ἐφηρμόζοντο αἱ περὶ Πολιτείας ἀρχαὶ τοῦ Πλάτωνος. Δυστυχῶς ὁμοῦς ἀντίξοα γεγονότα, ὅπως ὁ θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ τύφλωσις ἐκ μαρτυρικῆς ἀσθενείας τοῦ φιλοσόφου ἀνέτρεψαν ὅλα αὐτὰ τὰ ὠραία σχέδια.

Ἄρχη τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου εἶναι ὁ θεὸς καὶ τέλος ἡ ἐνωσις μὲ τὸν θεόν. Ὁ θεὸς εἶναι ὄν ὑπερβατικόν, ἀπρόσιτον εἰς τὸν νοῦν. Εὐρίσκεται πανταχοῦ εἰς τὸν κόσμον καὶ ἐξ ἐκείνου ἐδημιουργήθη τὸ Σύμπαν καὶ ὅσασαι αἱ μορφαὶ ζωῆς. Ὁ ἄνθρωπος τὸν συλλαμβάνει μόνον ὑπὸ τὴν ἐννοιαν τοῦ βιώματος, τῆς μυστικῆς θέας καὶ τῆς θεωρίας. Ἐκ τοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἄυλος, ἐ-

γεννήθησαν τὰ ὄντα καὶ εἰς τὸν θεὸν πρόκειται νὰ καταλήξουν. Ἐντὸς δὲ αὐτῆς τῆς ἀναγκαιότητος κινουμένη καὶ ἡμεῖς. Ὅς ἄνθρωποι μετέχομεν τοῦ γήινου καὶ τοῦ θείου κόσμου, πού μεταξύ των ὑπάρχει ἀσυμβίβαστος ἀντίθεσις. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη ταρασσει τὴν ψυχὴν, διότι τῆς ζητεῖ νὰ λάβῃ θέσιν ὑπὲρ τοῦ αἰσθητοῦ ἢ ὑπὲρ τοῦ υπεραισθητοῦ. Ἡ δὲ ψυχὴ ἐκ προορισμοῦ νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν υπεραισθητὸν κόσμον, ἀπὸ ὅπου ἄλλως τε κατὰ γεται, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἀγωνισθῇ διὰ νὰ νικήσῃ τὸν αἰσθητὸν.

Ὁ θεὸς πού, ὅπως εἶπαμὲ, δὲν ἐπιδέχεται προσδιορισμούς, δὲν ἔχει καὶ ἰδιότητας καὶ συμβολίζεται ἀπὸ τὸν Πλωτῖνο ὡς Ἀπόλυτον Ἐν. Αὐτὸ τὸ Ἐν παράγει δι' ἀκτινοβολίας τρόπον τινὰ τὰ πάντα. Μὲ ἄλλας λέξεις τὸ Ἐν ἀπὸ τὴν περίσσειάν του υπερεκχειλίζει καὶ δι' ἀποροφῆς ἐξ αὐτοῦ δημιουργοῦνται τὰ ὄντα. Συνεπῶς, ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἠθελημένη πράξις τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ ἐκροή ὑποχρεωτικὴ, ἡ ὁποία, ἐν τούτοις, δὲν τὸν μειώνει. Τὸ πρῶτο πού ἀπορρέει εἶναι ὁ νοῦς, ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ ἀνώτατον ὄν καὶ ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει μέσα του τὰς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὰ αἰώνια ἀρχέτυπα τῶν ὄντων. Κατόπιν ἡ θεία ἐνέργεια δημιουργεῖ τὴν κοσμικὴν ψυχὴν, πού ἐκχέει μίαν δευτέραν ψυχὴν, πού λέγεται κατὰ τὸν Πλωτῖνον φύσις καὶ πού συνδέεται μὲ τὸ σῶμα τοῦ κόσμου, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον πού συνδέεται ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ μὲ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα. Ἡ κοσμικὴ ψυχὴ λοιπὸν γεννᾷ καὶ ἄλλας ψυχὰς, πού ἐξαρτῶμεν ἀπὸ τὴν προέλευσίν των διασκορπίζονται εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου καὶ ἐγγίζουσι τὴν μεθόριον τοῦ υπεραισθητοῦ πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον. Ἄν τώρα κατέλθωμεν περαιτέρω, τότε καταπίπτομεν εἰς τὴν ὕλην.

Ἐπιμένως ὁ υπεραισθητὸς κόσμος περιλαμβάνει τὸ Ἐν, τὸν Νοῦν καὶ τὴν Κοσμικὴν ψυχὴν. Ἐπειτα ἔρχεται ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ὁ ὁποῖος εἶναι ὕλικός καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἐκφρασιν, ἀλλὰ καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ κακοῦ. Εἰς τὸν γήινον κόσμον ἐξέπεσεν ἡ ψυχὴ, ἡ ὁποία διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν υπεραισθητὸν πρέπει νὰ ἀποκολληθῇ ἀπὸ τὴν ὕλην καὶ ἀπὸ κάθε τι τὸ σωματικόν. Ἡ ἀποκόλλησις αὐτὴ ὀνομάζεται κάθαρσις καὶ μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ, χωρὶς τὴν ἐγκράτειαν τῶν Στωϊκῶν, τὴν ὁποῖαν ὁμως ἠκολούθει ὁ Πλωτῖνος.

Τελικός προορισμὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ θέα τοῦ Ἐνός. Φυσικὰ ἢ νόποις ἔχει τὴν ἀξίαν της, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσῃ ἐν προκειμένῳ, διότι ἡ περιοχὴ ὅπου κεῖται τὸ Ἐν εὐρίσκεται πέραν καὶ ὑπεράνω τῆς νοήσεως. Εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην τῆς γνώσεως φθάνομεν, διὰ τῆς μυστικῆς θέας. Οὕτω θεμελιούται κάποιον εἶδος θρησκευτικοῦ μυστικισμοῦ, διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ ψυχὴ μᾶς ἐνοῦται μὲ τὸ θεῖον, καίτοι τελεῖ εἰσέτι ἐν ἐπιγείῳ ζωῇ. Ἡ ἀποφυλάκιξις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ὕλης καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ ἄριστις της, εἰς τὸν υπεραισθητὸν κόσμον δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ μὲ τὴν ἀγάπην, τὴν τέχνην καὶ τὴν φιλοσοφίαν.

Σκοπὸς τοῦ ἠθικοῦ βίου ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἶναι ἡ ἐξομοίωσις μὲ τὸν θεόν τὸ «θεῷ ὁμοιωθῆναι» (Ἐννεάδες, 1, 2), πρῶτον δὲ βῆμα πρὸς αὐτὴν τὴν ὁμοίωσιν εἶναι ἡ φυγὴ, ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται κατ' ἀρχὴν, διὰ τῆς ἀποκτήσεως τῶν ἀρετῶν. Μετὰ ἔρχεται ἡ κάθαρσις καὶ κατόπιν διὰ τοῦ «οὐρανίου ἔρωτος» καὶ τῆς ἐκοτάσεως ὁ ἄνθρωπος ὀλοκληρώνει τὴν πρὸς τὰ ἄνω κοπιώδη πορείαν του.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Πλωτῖνου ἐξέδωσεν ὁ μαθητὴς του Πορφύριος ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «Ἐννεάδες». Προσεπάθησεν μάλιστα ὁ Πορφύριος νὰ ἐκλαϊκεύσῃ κάπως τὸν Πλωτῖνον, πρὸς τούτοις ἔγραψε καὶ πολλὰ σχετικὰ ἔργα καὶ ἄλλα βιβλία (15) κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὰ ὁποῖα ἔκαψεν ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδοσίος Β'.

ΕΥΡΙΑΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΙΑΜΒΛΙΧΟΣ (270 - 330 μ. Χ.)

Ὁ Ἰάμβλικος, τὸν ὁποῖον ἐθαύμαζεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς καὶ περὶ τοῦ ὁποῖου δέν ἔχομεν πολλὰς ἀξιόπιστους πληροφορίες, ἐγεννήθη εἰς τὴν Χαλκίδα τῆς ἀποκαλουμένης Κοίτης Συρίας. φαίνεται, ὅτι ἔχαιρεν μεγάλης ἐκτιμῆσεως ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του, οἱ ὁποῖοι τὸν προσεφώνουν ὡς «θεῖον». Πάντως, ἀποτελεῖ γεγονός, ὅτι αἱ φιλοσοφικαὶ του ἀντιλήψεις φέρουν θεολογικὸν χαρακτῆρα, τοσοῦτον ἐντονον, ὥστε νὰ παραδέχεται τὴν ὑπαρξιν «ἱερατικῆς» ἀρετῆς, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἀνέρχεται εἰς τὴν πρωταρχικὴν ὄντοτητα.

Ὅρισμένα ἐκ τῶν ἔργων του ἐσώθησαν, πρᾶγμα ποῦ μᾶς διαφωτίζει ἐκτενῶς διὰ τὰς ἰδέας του. Ἡ ἠθική του ἀναπτύσσεται ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν θρησκευτικῶν του τάσεων. Πρὸς τούτοις εἰς τὸ βιβλίον του «Περὶ μυστηρίων» ἐξηγεῖ, πῶς ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐπιτύχῃ νὰ ὑψωθῆ, ἕως τοῦ πρώτου ὄντος. Πιστεῦει ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ὑπαρξιν τῆς εἰμαρμένης, ἡ ὁποία πανίσχυρος καθορίζει τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, ποῦ δέν θὰ κατορθώσουν ποτέ νὰ ἀπαλλαγῶν ἀπὸ ἐκείνην, ἐάν δέν τοὺς βοηθήσουν οἱ θεοί, οἱ μόνοι ἄξιοι νὰ τὴν νικήσουν.

Ὅπωςδήποτε ὁ Ἰάμβλικος εἶναι ἐπηρασαμένος ἀπὸ τὸν Πλωτῖνον καὶ τὸν Πορφύριον, διὰ τὸν ὁποῖον λέγουν, ὅτι διετέλεσεν διδάσκαλος τοῦ Ἰαμβλίου, ὅταν ὁ τελευταῖος εὐρέθη, διὰ κάποιο διάστημα, εἰς τὴν Ρώμην. Μολαταῦτα καὶ παρὰ τὴν ἐπίδρασιν τῶν προαναφερθέντων φιλοσόφων, ὁ Ἰάμβλικος παρουσιάζει ἰδικὰς του θεωρίας, διὰ τῶν ὁποίων προσπαθεῖ νὰ ἐναρμονίσῃ τρόπον τινα τοὺς θεοὺς τῶν Ἑλλήνων, μετὰ τῶν ἄλλων θεῶν μέ ἀπώτερον σκοπὸν νὰ ἐμφανίσῃ πλήρες φιλοσοφικοθρησκευτι-

κὸν σύστημα, διὰ τοῦ ὁποῖου νὰ καταπολεμήσῃ τὸν κρισιανισμόν.

Ὁ Πλωτῖνος ὠμίλει περὶ τοῦ Ἐνός ὡς πρώτης ἀρχῆς τῶν ὄντων. Ὑπεράνω ὅμως αὐτοῦ ὁ Ἰάμβλικος τοποθετεῖ τὴν λεγομένην «ἄρρητον ἀρχήν». Ἐξ αὐτῆς προέρχεται τὸ Ἐν, ποῦ εἶναι καὶ τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ ὁ νοῦς διηρημένος εἰς τὸ νοερὸν μέρος (ψυχαί) καὶ τὸ νοητὸν (ἰδέαι) ἐν συνεχείᾳ τὸ νοερὸν διαιρεῖται εἰς νοῦν, δύναμιν, δημιουργὸν καὶ τὸ νοητὸν εἰς ὑπαρξιν, δύναμιν ὑπάρξεως, νόποιν δυνάμεως. Μετὰ ἀπὸ αὐτὰς τὰς διακρίσεις ἔχομεν νέας κατὰ τριάδας ὑποδιαίρέσεις, ὅπου ἀνήκουν οἱ ὑπερκόσμοιοι θεοὶ καὶ οἱ ἐγκόσμοιοι μὲ πολλὰς κατὰ τριάδας διαιρέσεις. Καὶ τελικῶς καταλήγομεν εἰς τοὺς ἀγγέλους, τοὺς δαίμονας καὶ τοὺς ἥρωας.

Εἰς τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ὁ Ἰάμβλικος ἐπέδειξεν πρωτοτυπίαν καὶ παρὰ τὰς κατηγορίας ποῦ τοῦ προσάπτουν περὶ «φαντασιοκοπικῆς διανοήσεως» ἐστάθη εἰς τὰς λογικὰς του ἀναλύσεις ἀπολύτως λογικὰς, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ γύρω ἀπὸ τὰ μαθηματικὰ συγγράμματά του.

Ἰσως, ὅμως, διότι πιστεῦει, ὅτι τὰ θαύματα ἔχουν λογικὴν βᾶσιν (πρᾶγμα ποῦ σήμερον ἀναγνωρίζει ἡ ἐπιστήμη). Ἰσως, διότι πιστεῦει, εἰς τὴν θεῖαν ἀποκάλυψιν ὡς μέσον ἐπαφῆς μὲ τὸν θεό. Ἰσως, διότι πιστεῦει, ὅτι οἱ ἱερεῖς ὡς ἐκφρασταὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως ὑπερέχουν τῶν φιλοσόφων. Ἰσως, διὰ πολλὰ ἄλλα «διότι» τὸν ἐσυκοφάντησαν, ὅτι τὴν πηγὴ τῆς φιλοσοφίας (τὴν κριτικὴ ἀμφιβολία) τὴν μετέτρεψεν εἰς «γελοιογραφίαν».

Ὅσοτε ὁ Ἰάμβλικος πρώτος εἰσήγαγεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν τὴν τριαδικὴν διαλεκτικὴν μέθοδον ἐξελιξέως, τὴν ὁποῖαν ἀντέγραψεν ἀπὸ αὐτὸν πιστότατα καὶ ὠμότατα ὁ Γερμανὸς ἰδεαλιστὴς φιλόσοφος Ἐγγελος, τὸν ὁποῖον ἐν συνεχείᾳ ὑπέκλειψεν ὁ Μάρξ. Σχετικῶς ὁ Ἰάμβλικος ἐδίδασκεν τὴν διαδικασίαν τοῦ τριαδικοῦ κύκλου ἐξελιξέως ὡς ἐξῆς: Ὑπάρχει αὐτὸ ποῦ μένει, τὸ «μένον». Ἐρχεται αὐτὸ ποῦ προκύπτει, τὸ «νέον» καὶ τέλος αὐτὸ τὸ ὁποῖον προκαλεῖ τὴν ἐπαναστροφὴν τὸ «ἐπιστρέφον». Μὲ ἄλλα λόγια ὁ Ἰάμβλικος ἐπρέσβευσεν, ὅτι εἰς κάθε τριάδα του, ἡ ὁποία συνιστᾷ πλήρες σύστημα («Διάκοσμον») ὑπάρχει ἓνα πρῶτον στοιχεῖον (ἡ «θέαις» τοῦ Ἐγγέλου) ἓνα παραγόμενον στοιχεῖον ἀντί-

θετον τοῦ πρώτου (ἢ «ἀντίθεσις» τοῦ Ἐγέλου) καί τὸ τρίτον στοιχείον, ποῦ δημιουργεῖ συνθετικόν ἀποτέλεσμα, μεταξύ τοῦ πρώτου καί τοῦ δευτέρου (ἢ «σύνθεσις» τοῦ Ἐγέλου).

Ὁ Ἰάμβλικος, τέλος, ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ κόσμος εἶναι αἰώνιος καί ὅτι ὁ ἄνθρωπος κεῖται μεταξύ ἀνωτέρων καί κατωτέρων ὄντων, ἐπ' οὐδενί λόγῳ δεχόμενος, ὅτι ἡ ψυχὴ του μετὰ θάνατον ἐνσαρκοῦται εἰς ζῶα, καθόσον αὐτὰ στεροῦνται λογικοῦ.

Ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰαμβλικου περίφημοι ἀνεδείχθησαν ὁ Σώπατρος, τὸν ὁποῖον ἐθανάτωσεν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Α' καί ὁ Αἰδέσιος, ποῦ ἀνέλαβεν τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς.

ΠΕΡΓΑΜΗΝΗ ΣΧΟΛΗ

Αἰδέσιος (4ος μ. Χ. αἰών)

Ὁ Αἰδέσιος ποῦ διετέλεσεν μαθητὴς τοῦ Ἰαμβλικου μετέβη εἰς Πέργαμον, ὅπου ἰδρυσεν ἰδίαν σχολὴν καί ἐκίνησεν τὴν προσοχὴν τῶν μορφωμένων ἀνθρώπων, εἰς τοὺς ὁποῖους συγκαταλέγονται οἱ δάσκαλοι τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ, Εὐσέβιος καί Χρυσάνθιος καί ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ ὁποῖος ἐστράφη κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὰ ἔργα τοῦ Αἰδεσίου δυστυχῶς δὲν σώζονται, οὔτε καὶ περισσοτέρας ἐνδιαφερούσας πληροφορίας ἔχομεν δι' ἐκείνον τὸν διαπρεπῆ, κατὰ τὰς ὁμολογίας τῶν συγχρόνων του, φιλόσοφον.

ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΠΡΟΚΛΟΣ (410 - 485 μ. Χ.)

Ο Πρόκλος ἐγεννήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἶναι ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεστέρους ἐκπροσώπους τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πνεύματος. Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐσπούδασεν μαθηματικά καὶ φιλοσοφίαν ἐπιδοθεὶς ἰδιαιτέρως, εἰς τὴν μελέτην τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατόπιν ἦλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ παρηκολούθησεν ὠρισμένας διαλέξεις τοῦ Πλουτάρχου τοῦ Ἀθηναίου. Ὄταν ἀνέλαβεν τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς ἐσημείωσεν σπουδαίαν ἐπιτυχίαν, εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἰδεῶν του, τὰς ὁποίας κατὰ κάποιον τρόπον ἐπέβαλεν καὶ ἡ ἐπιβλητικῶς ἀσιοπρεπὴς μορφή του, καθὼς καὶ ἡ ἐνάρετος καὶ ὑποδειγματικὴ ζωὴ, τὴν ὁποίαν διῆγεν. Μολαταῦτα ἐδιώχθη ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ διὰ κάποιο χρονικὸν διάστημα ὑπεχρέωθη νὰ παραμείνῃ εἰς Ἀσίαν, ὅπου εἶχεν καταφύγει διὰ νὰ σωθῆ.

Ἀναμφισβητήτως αἱ ἀπόψεις του ἦσαν ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὰς διδασκαλίας τῶν Πυθαγορείων, πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος ἔτρεφεν βαθυτάτην ἐκτίμησιν. Ὁ μυστικισμὸς τῶν Πυθαγορείων προφανῶς ἐσφράγισεν θρησκευτικῶς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πρόκλου, ἡ ὁποία δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἔφερε θεουργικὸν χαρακτῆρα. Ἡ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία δι' ἐκείνον δὲν εἶναι παρά δύο ὁδοί, πρὸς τὴν ἀλήθειαν, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ μὲν μία μεταχειρίζεται σύμβολα, ἡ δὲ ἄλλη ἰδέας. Ὁ θεὸς διὰ τὸν Πρόκλον εἶναι ἀπολύτως ὑπερβατικὸς. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀδυνατεῖ ὡς ἐκ τούτου νὰ τὸν συλλάβῃ. Ἡ πρώτη ἀρχὴ τῶν ὄντων, ποὺ λέγεται «τὸ αὐτὸ ἓν», ἦτοι τὸ «καθαυτὸ ὄν», εἶναι ἀπλησίαστος εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν. Ἀπὸ τὴν πρώτην ἀρχὴν ἀπορρέουν ἢ καλύτερον παράγονται τριαδικῶς αἱ «ἐνάδες», αἱ ὁποῖαι καλοῦνται

«αὐτοτελεῖς» καὶ ἀποτελοῦν ὑπεραισθητὰ ὄντα. Κατόπιν διὰ τῆς τριαδικῆς ἐξελιζέως πάλιν, ἡ ὁποία ἐν προκειμένῳ ὀλοκληροῦται μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸ «ἓν» προέρχεται ὁ νοῦς, ὁ ὁποῖος διὰ νέας τριαδικῆς ἀναπτύξεως ἐμφανίζει εἰς τὴν πραγματικότητα τὸ «νοητὸν» μετὰ ἰδιότητα τὴν οὐσία, τὸ «νοητὸν συγχρόνως καὶ νοερὸν» μετὰ ἰδιότητα τὴν ζῶν καὶ τὸ «νοερὸν» μετὰ ἰδιότητα τὴν νόον.

Βλέπομεν λοιπὸν, ἐδῶ, ὅτι ὁ Πρόκλος παραδέχεται καὶ υἰοθετεῖ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἰαμβλίχου, περὶ τριαδικῆς ἐξελιζέως. Κατὰ ταύτην, ἀπὸ μίαν πρώτην ἀρχὴν, ἀπὸ τὸ «ἀναίτιως αἶπον», παράγονται διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἀδιακόπου τριαδικῆς ἀναπτύξεως ὅλα τὰ ὄντα. Αἱ φάσεις ἐξελιζέως εἶναι αἱ ἀκόλουθοι. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὴν ἀρχικὴν οὐσίαν, ποὺ μένει εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς (μονή). Ἡ δευτέρα προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν οὐσίαν δημιουργεῖται κάτι, τὸ ὁποῖον ἐπειδὴ ἀποχωρίζεται ἀπὸ ἐκείνην εἶναι διάφορόν τῆς, οὕτως ἔχομεν μίαν πρόοδον (πρόοδος) καὶ ἡ τρίτη συντελεῖται δυνάμει τῆς ἰδιότητος, ποὺ ἔχει ἡ πρόοδος νὰ συγγενεῖ πρὸς τὴν ἀρχικὴν οὐσίαν, ἐξ ἧς παρήχθη. Ἡ πρόοδος δηλαδὴ ὁμοιάζει (διότι προῆλθεν) καὶ συγχρόνως διαφέρει (διότι ἀπεχωρίσθη) ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν οὐσίαν. Λόγω ὁμοῦ τῆς ὁμοιότητος συγγενεῖ καὶ ζητεῖ νὰ ἐνωθῆ πάλιν εἰς σύνθεσιν μετὰ τὴν ἀρχικὴν οὐσίαν (ἐπιστροφή).

Κάθε τριάδα διακρίνεται περαιτέρω εἰς ἄλλας τριάδας, αἱ ὁποῖαι οὕτω καθ' ἐξῆς ὑποδιαίρουνται εἰς ἄλλας τριάδας, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἐβαπτίσθη ἀπὸ τὸν Πρόκλον μετὰ ὀνόματα, ἀπὸ τὰς ἐλληνικὰς θεότητας. Ἡ ψυχὴ, ἰσχυρίζεται ὁ Πρόκλος, ἀποτελεῖται, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λογικὸν καὶ ἀλογον στοιχεῖον, καὶ ἀπὸ μίαν θείαν δύναμιν, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν κατορθώνει νὰ ἐπικοινωνῆ μετὰ τοὺς θεοὺς. Ἡ ἀνοδος ὁμοῦ πρὸς τοὺς θεοὺς δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθῆ, παρά μετὰ τὴν ἐνάρετον ζῶν. Ἀνυψουμένη δὲ ἡ ψυχὴ περνᾷ διαδοχικῶς τὰς βαθμίδας τοῦ ἔρωτος, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πίστεως. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἀνοδικῆς διαδρομῆς ἡ ψυχὴ θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ βλέπῃ τὰ ἐντὸς τοῦ θείου νοός ὑπάρχοντα παραδειγματικὰ πρότυπα, τὰς ἀρχετύπους δηλαδὴ ἰδέας: «θεῶμενος τὰ ἓν

τῷ θείῳ νῷ παραδείγματα». Εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν εἶ-
χεν ἤδη φθάσει ὁ Πρόκλος, ὅπως μᾶς παραδίδει ὁ μαθη-
τῆς καὶ βιογράφος τοῦ Μαρίνου, ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ ὁποῖου
«Πρόκλος» (22) ἐλήφθη ἡ προαναφερθεῖσα φράσις.

Τὴν ἐποχὴν τῆς ὁποίας τὴν φιλοσοφίαν γράφομεν εἶ-
ναι ἐντονὸς ἡ προσπάθεια διασώσεως τῶν ἐθνικῶν θρη-
σκειῶν, ἀπὸ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Εἰς τὴν
προσπάθειαν αὐτὴν συνέβαλον καὶ οἱ φιλόσοφοι, ἐν οἷς
καὶ ὁ Πρόκλος, οἱ ὁποῖοι ἐπαρουσίασαν θεολογίας ἱκανὰς
νὰ ἀντιπαλαίσουν τὴν νέαν πίστιν. Πολλοὶ μάλιστα φιλο-
σοφίαι περιεβλήθησαν θρησκευτικοῦ μανδύου. Διωργα-
νοῦντο μάλιστα καὶ τελεταὶ μετὰ τυπικῶν ἀρμοζόντων εἰς
θρησκείας. Προσέτι δὲν ἐλείφεν καὶ εἰς ἰδιότυπος συν-
αγωνισμὸς, εἰς θαύματα μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Ἑθνικῶν.
Σχετικῶς ὁ Μαρίνος, πού σημειωτέον ὑπῆρξεν διαπρε-
πῆς μαθηματικὸς μνημονεύει, ὅτι ὅταν κάποτε ἀρρώστη-
σεν σοβαρῶς ὁ Πρόκλος ἐνεφανίσθη ὑπεράνω τῆς κλί-
νης του ἓνα παιδί πολὺ νέον καὶ ὡραῖον, ἔβαλε τὴν χεῖ-
ραν του ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀσθενοῦς, τὸν ἐθεράπευ-
σεν ἀμέσως καὶ ἐξηφανίσθη «καὶ τῆς κεφαλῆς ἐφαψάμε-
νος, ὑγιῆ ἐξαίφνης ἐκ κάμνοντος ἀπετέλεσε καὶ οὕτως
ἀφανὴς οὕτῳ ἐγένετο» («Πρόκλος», 7).

Ὁμοίως καὶ ὁ θάνατος τοῦ Πρόκλου περιεβλήθη μυ-
στηριακοῦ στεφάνου, καθόσον τότε ἐγίνε βαθὺ σκότος
καὶ ἐχάθησαν οἱ ἀστέρες: «σκότος γὰρ ἐγένετο βαθὺ
καὶ ἀστέρες ὤφθησαν» (ἐνθ. ἀνωτ.).

Πάντως, ἀσκέτως αὐτῶν εἶναι διαπιστωμένον, ὅτι ὁ
Πρόκλος, πού διέθεσεν ὀλόκληρον τὴν περιουσίαν του
εἰς φιλανθρωπικὰς πράξεις, ἔχαιρεν ὑψίστης ἐκτιμῆσεως
μεταξὺ τῶν μορφωμένων, ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ. Ἐν τέλει
ἡ διένεξις Χριστιανῶν — Ἑθνικῶν ἐσταμάτησεν οὐχὶ μὲ
εἰρηνικὰ μέσα, ἤτοι διὰ συζητήσεων περὶ τοῦ ποῖος ἔχει
δίκαιον καὶ ποῖος ἀδικον, ἀλλὰ δι' ἐνός διατάγματος τοῦ
Ἰουστινιανοῦ τὸ 529 π.Χ., διὰ τοῦ ὁποῖου ἐκλείοντο αἱ
φιλοσοφικαὶ σχολαὶ καὶ ἀπηγορεύετο ἡ διδασκαλία τῆς
φιλοσοφίας: «πρόσταξιν ἐπεμψεν, ἐν Ἀθήναις κελεύσας
μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίας», ὅπως γράφει ὁ χρονογρά-
φος Ἰωάννης Μαλάλας.

ΔΑΜΑΣΚΙΟΣ (458 - 535 μ. Χ.)

Ὁ Δαμάσιος ἐγεννήθη εἰς τὴν Δαμασκόν. Εἰς τὴν

Ἀλεξανδρείαν ἐσπούδασεν φιλοσοφίαν καὶ ἀστρονομίαν,
ἐν συνεχείᾳ δὲ μετέβη εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἐγένετο
μαθητῆς τοῦ Μαρίνου, τὸν ὁποῖον ἀργότερον διεδέχθη
εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς. Ἐκεῖ, ἀφοῦ ἐζήτησεν
ποικιλοτρόπως τὸ θέμα τῆς ἐξελίξεως ἐκ τῆς πρώτης
ἀρχῆς, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἰαμβλίκου, τὸν ὁποῖον
ἐξετίμα ἰδιαίτερως, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἶ-
ναι ἀδύνατον ἀπὸ τὸ ἀνώτερον ὄν νὰ παράγεται ἓνα ἄλ-
λο κατώτερον, ἀρα εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑφίστα-
ται παρὰ ἓνα ἐνιαῖον καὶ ἀδιάκριτον ὄν.

Γενικῶς τὸ συγγραφικόν του ἔργον ὑπῆρξεν πλου-
σιώτατον καὶ καθὼς φαίνεται τὰ σπουδαιότερα ἔργα του
θὰ ᾔσαν τὸ «Ἀπορίας καὶ λύσεις περὶ τῶν πρώτων ἀρ-
χῶν» καὶ τὸ «Περὶ ἀριθμοῦ καὶ τόπου καὶ χρόνου».

Τὰς ἐργασίας τῆς σχολῆς ἀπηγόρευσεν ὁ Ἰουστινια-
νός, ὁ ὁποῖος δὲν παρέλειψεν νὰ κατάσχη καὶ τὴν πε-
ριουσίαν τῆς Ἀγανακτισμένου ἀπὸ τὴν καταπίεσιν αὐ-
τὴν ὁ Δαμάσιος ἐφυγε μᾶζι μὲ τοὺς συνεργάτας του
εἰς τὴν Πεοσίαν, ὅπου ἐγκατεστάθη εἰς τὴν αὐλήν τοῦ
βασιλέως Χοσρόη. Σχεδὸν ἀμέσως ὅμως ἐφυγαν καὶ ἀπὸ
ἐκεῖ, οἰκιοθελῶς αὐτὴν τὴν φορὰν, διότι δὲν ἠδύνατο
νὰ ὑποφέρουν τὴν ἔλλειψιν πνευματικότητος πού ἐπε-
κράτει εἰς ἐκείνους τοὺς βαρβάρους. Οἱ ἄλλοι ἐπέστρε-
ψαν εἰς τὴν πατρίδα, ἐνῶ ὁ Δαμάσιος ἔκτοτε ἐξηφανί-
σθη. Ἀξίζει, ἐν τούτοις, νὰ σημειωθῆ, ὅτι μαθητῆς τοῦ
Δαμασκίου ὑπῆρξεν ὁ Συμπλίκιος, πού θεωρεῖται ὁ καλύ-
τερος σχολιαστῆς τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους.

Σπουδαῖοι ἐπίσης ἐκπρόσωποι τῆς Ἀθηναϊκῆς scho-
λῆς ᾔσαν ὁ Μαρίνος, ὁ διάδοχος καὶ βιογράφος τοῦ Πρό-
κλου, πού ἠρμήνευσεν τὸν Πλάτωνα. Ὁ Ἰοῖδωρος, πού
κατέκρινε τὴν ἐποχὴν του προβάλλων ὡς πρότυπον καὶ
ὑποστηρίζων τὴν «ἠρωϊκὴν ἐποχὴν».

ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

ΥΠΑΤΙΑ (4ος μ. Χ. αιών)

Ἡ Ὑπατία ἦτο κόρη τοῦ διασήμε Ἑλληνοσ μαθηματικοῦ θέωνος. Μὲ τὰ μαθηματικά καὶ τὴν ἀστρονομίαν ἠσχολήθη καὶ ἡ ἰδία, ἡ ὁποία λόγω τῆς ἐπιτυχούς ἐπιδόσεώς της, εἰς τὴν γεωμετρίαν ἀπεκλήθη «γεωμετρική». Εἰς τὴν Ἀλεξανδρινὴν σχολὴν προέχουν αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ ἡ περὶ αὐτῶν ἔρευνα, ἀντὶ τῆς ἀπροσδιορίστου ἐξετάσεως τῶν μεταφυσικῶν πραγμάτων. Ἐπομένως ἡ λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει τὴν πρώτην θέσιν, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι παρεμερίζετο ὁ Πλάτων. Ἡ σχολὴ ἐφημίζετο διὰ τὴν ἀνεξίθρησκείαν της, ἡ ὁποία τελικῶς τὴν κατέστησεν «παιδευτήριον» δι' ὅλους τοὺς ἐνδιαφερομένους διὰ τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα, ἀσκέτης θρησκευτικῆς πίστεως. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψιν ἀναγνωρίζεται, ὅτι ἡ σχολὴ συνέβαλεν ἀποτελεσματικῶς, εἰς τὴν ὁμαλὴ διοικήσει τῶν ἀρχαιοελληνικῶν ἐπιστημῶν πρὸς τὴν ἑλληνοχριστιανικὴν αὐτοκρατορίαν τοῦ Βυζαντίου.

Ἀφοῦ ἐσπούδασεν εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν μετέβη εἰς Ἀθήνας, ὅπου παρῆκολούθησεν μαθήματα εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν σχολὴν τοῦ Πρόκλου. Ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐπιστρέψασα εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν ἤρξισεν νὰ διδάσκη τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἐνῶ παραλλήλως παρουσίαζεν καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπως καὶ τῶν ἐπιφανεστέρων ἀρχαίων στοχαστῶν. Πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι ἡ Ὑπατία ἐδίδασκεν μαθηματικά καὶ ἀστρονομία, θέματα διὰ τὰ ὁποία ἄλλως τε εἶχε γράψει σοβαρὰ βιβλία, π.χ. «Ἀστρονομικὸς κανὼν». Συνδυάζουσα τὴν θεωρίαν μὲ τὴν πρᾶξιν ἐπενόησεν τὸν «Ἀστρολάβον» (ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου προσδιορίζεται τὸ ὕψος τῶν ἀστέρων ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα), τὸν ὁποῖον κατασκεύασεν

ὁ μαθητὴς της Συνέσιος, ὁ μετέπειτα ἐπίσκοπος Πτολεμαίδος.

Οἱ ἱστορικοὶ συμφωνοῦν ὅλοι, ὅτι ἡ Ὑπατία ἀποτελεῖ φαινόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ὅτι τὴν ἔννοιαν ὅτι δευτέρα γυνὴ φιλόσοφος δὲν ὑπῆρξεν πρὸ αὐτῆς, οὔτε μετὰ. Ἐπρόκειτο περὶ ἐκείνων τῶν φυσιογενεμῶν, ποὺ γεννᾷ μόνον ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ. Ὅρασιότατη, μὲ πρωτοφανῆ πνευματικότητα καὶ εὐστροφίαν ἐξυμνήθη διὰ τὸν καταπληκτικὸν αὐτὸν συνδυασμὸν κάλλους καὶ σοφίας, ἀπὸ ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ἱστορικοὺς. Ἡ εἰσαρμένη ὁμῶς τῆς ἐπεφύλαξεν τραγικὸν τέλος: Τὸ 415 μ.Χ. πλήθη χριστιανῶν, τῇ ὑποκινήσει τοῦ Ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, τὴν ἤρπασαν, τῆς ἐσχίσαν τὰ φορέματα, καὶ ἀφοῦ τὴν ἐγύμνωσαν καὶ τὴν κατετεμάχισαν μὲ ὄστρακα, ἐκαψαν τὰ κομμάτια της: «ἀποδύσαντές τε τὴν ἐσθῆτα ὄστράκοις ἀνείλον καὶ μελῆδὸν διασπᾶσαντες ἐπὶ τὸν καλούμενον Κυναρεῶνα τὰ μέλη συνάραντες πυρὶ κατηνάλωσαν».

ΣΥΝΕΣΙΟΣ (370 - 413 μ. Χ.)

Ὁ Συνέσιος ποὺ κατήγετο ἀπὸ τὴν Κυρήνην ἦτο μαθητὴς καὶ θαυμαστὴς τῆς Ὑπατίας, τὴν ὁποίαν ἀπεκάλεϊ «θεισιότατην». Ἐξοχος ρήτωρ καὶ ἐξυπνος πολιτικὸς ὑπερήσισεν ἐπιτυχῶς τὰ συμφέροντα τῆς ἰδιαίτερας του πατρίδος, ὅταν ἐστάλη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς πρεσβευτὴς.

Τὰ ἐπιστημονικὰ του ἔργα εἶναι πολλὰ καὶ ἀξιόλογα, καθὼς ἐπίσης ἀξιολογηθέντες εἶναι καὶ οἱ δέκα ὕμνοι ποὺ συνέθεσεν εἰς τὴν Δωρικὴν. Ἑλληνολάτρης καὶ βαθὺς γνώστης τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀντιλήφθη ἐγκαιρῶς τὴν πολιτικὴν σημασίαν ποὺ ἔχει διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν Ἑλλήνων διάδοσις καὶ ἐπικράτησις τοῦ χριστιανισμοῦ, προσῆλθεν εἰς αὐτὸν καὶ ἐγίνε ἐπίσκοπος Πτολεμαίδος. Ὑπεράνω ὁμῶς ὅλων ἐτοποθέτει τὴν πατρίδα, τὴν ὁποίαν ἀπεκάλεϊ «ἐμψυχον μπτέρα» (1336 τόμος 66 Migne) καὶ διεκήρυττεν ὅτι ὁ φιλόσοφος εἶναι ὁπωσδήποτε φιλόπατρις (ἐνθ. ἀνωτ., 1493), πρόθυμος νὰ θυσιασθῆ διὰ τὴν πατρίδα του (ἐνθ. ἀνωτ., 1496).

Ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς σκοπιᾶς εἰργάσθη διὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ μετὰ τὸν Χριστιανισμὸν, ἐμφανίσας τελικῶς κάποια μορφή χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὅπως τοῦλάχιστον ἀναγνωρίζουν οἱ Γερμανοὶ ἀναλυταὶ τῶν ἀρχαιοελληνικῶν σοφῶν (Τσέλλερ κ.ἄ.).

Μεγάλῃ ἐπιστημονικῇ, ἀλλὰ καὶ ἱστορικῇ σημασίᾳ ἔχει ἡ ἀλληλογραφία τοῦ μετὰ τὴν Ὑπατίαν, ἡ ὁποία εὐτυχῶς δὲν ἀπωλέσθη ἐξ ὀλοκλήρου.

Συνοπτική και ούσιαστική ανάλυσις τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στήν διάρκεια τῆς χιλιετίας 600 π.Χ. - 400 μ.Χ..

- Ἄναφορά τῶν ἀπόψεων τῶν φιλοσοφικῶν Σχολῶν καί παρουσίασις τῶν εκπροσώπων τους
- Σαφής, πλήρης καί σύντομος περιγραφή τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς Σκέψεως
- Ἕνα χρήσιμο βιβλίον γιά ἐγκυκλοπαιδική γνώση στόν χῶρον τῆς φιλοσοφίας, τήν ὁποίαν πρῶτοι καί μόνοι ἐδημιούργησαν οἱ ΕΛΛΗΝΕΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΗΛΕΚΤΡΟΝ»
Σκουφᾶ 81 - 106 80 ΑΘΗΝΑΙ
Τηλ. : 210 3605305